

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐντεταλμένου ὀφηγητοῦ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας

Η ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΚΛΑΣΣΙΚΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΙΣΜΟΥ ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΒΕΡΓΙΛΙΟΥ ΕΝ ΤΟΙΣ ΓΕΩΡΓΙΚΟΙΣ ΑΥΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Κλασικισμός. Νεώτεροι

Μία τῶν ἰδιαιτέρων μορφῶν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης εἶναι ἡ κλασσικότης. Κατ' αὐτὴν θέσις τις ἰδεῶν καὶ πραγμάτων εὐρίσκει τὴν ἐσωτερικὴν τῆς ἰσορροπίας· προβάλλεται ἡ ἀτομικότης, ἐκφράζονται προσωπικὰ συναισθήματα καὶ παράγονται ἔργα ἐκφράζοντα διὰ μέσου μιᾶς προσωπικότητος ἐποχὴν τινα ἣ καὶ αὐτὸν ἔτι τὸν καθολικὸν ἄνθρωπον. Τὰ τοιαῦτα ἔργα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι διάχυτος ὁ κύριος παλμὸς ἐποχῆς τινος, παρουσιάζουσιν ἀριότητα ἐσωτερικῶν ὄρων· παρουσιάζουσιν ἰσορροπίαν σκέψεως, εὐαισθησίας καὶ μορφῆς, Κρατεῖ ἐν αὐτοῖς λογικὴ περὶ τε τὴν ἐκφρασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ περὶ τὴν διάρθρωσιν· προβάλλονται τὰ κοινὰ στοιχεῖα βίου ἐποχῆς τινος· κρατεῖ τάξις περὶ τὴν ἀτένισιν τοῦ βίου· τὴν ἐκφρασιν χαρακτηρίζει τὸ προσῆκον μέτρον καὶ ἡ σαφήνεια· τέλος ἡ συμμετρία, ἡ ἡρεμία καὶ ἡ ἀπλότης εἶναι ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν κλασσικῶν ἔργων¹. Εἶναι δὲ τὸ κλασσικὸν πνεῦμα καὶ ἡ κλασσικὴ τέχνη ὅτε μὲν δημιουργήματα βίου αὐθορμήτως ἀναπτυχθέντος καὶ τότε ὁμιλοῦμεν περὶ γνησίου κλασσικοῦ πνεύματος καὶ γνησίας κλασσικῆς τέχνης, ὅτε δὲ ἀποτελέσματα εἰδικῆς καλλιτεργείας.

Προκειμένου περὶ λογοτεχνίας μιᾶς ἐποχῆς, ἤθεόν ὅτι κατ' αὐτὴν παρατηροῦνται οὐ μόνον κλασσικοί, ἀλλὰ καὶ νεωτερισταὶ καὶ καθυστερημένοι συγγραφεῖς. Τοιοῦτό τι παρατηρεῖται καὶ ἐν Ρώμῃ, ἰδίᾳ κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰῶνα, διὰ ποικίλους λόγους, ὥς εἶναι ἡ χρῆσις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ποικίλων

1. Sainte-Beuve, Qu'est-ce qu'un classique?, ἐν Causeries du Lundi, III, Paris· Meister R., Klassizismus im Altertum, Wien. Bl. f. d. Freunde d. Ant. 1922, passim.

ἐλληνικῶν προτύπων, ἡ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον κρατήσασα πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀστάθεια καὶ ἄλλοι. Κατὰ τὸν εἰρημένον αἰῶνα βλέπομεν τὸν Κικέρωνα διὰ τοῦ *De oratore* θεμελιοῦντα τὸν λατινικὸν κλασικισμόν, τὴν κλασσικὴν ὀρθοδοξίαν ἐν τῇ ῥητορικῇ τέχνῃ· τὸν βλέπομεν νὰ εἰσαγῇ φιλολογικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον διὰ τε τῶν δογμάτων καὶ τῶν μεθόδων αὐτοῦ ἀπῆτει στροφὴν πρὸς τὸ σεβάσμιον παρελθόν, σεβασμὸν πρὸς τὴν μακρὰν παράδοσιν καὶ τὰ παραδείγματα τῶν προγενεστέρων¹. Οὗτος προετίμησε τὰ διακρινόμενα ἐπὶ ἀπλότητι παλαιὰ κλασσικὰ πρότυπα, ἀλλ' ἐν μέτρῳ, διδὼν ὅτι μόνον διὰ τῆς μιμήσεως αὐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐνεῖχον ἐν ἑαυτοῖς τὸ ὑγιές, τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ μεγαλειῶδες, ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐνεῖχον τὸ πρόπον, θὰ ἠδύνατο ἡ Λατινικὴ λογοτεχνία νὰ κερδίσῃ πολλά. Οὗτος ἐδίδαξεν² ὅτι ἐν τῷ λόγῳ δεόν νὰ ὑπάρχῃ ἐσωτερικὴ μορφὴ, ἰδέαι, περιεχόμενον κατὰ πρῶτον λόγον· κατὰ δευτέρον λόγον δεόν νὰ ὑπάρχῃ ἐξωτερικὴ μορφὴ, πρέπει ἡ κατασκευὴ τοῦ λόγου νὰ τέρπῃ, νὰ νοῆται ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ νὰ τυγχάνῃ ἐπιδοκιμασίας³.

Ἀφ' ἐτέρου κατὰ τὸν 1ον π. Χ. αἰῶνα παρατηροῦμεν μετὰ μεγάλης ἐντάσεως ἐκδηλούμενον τὸν Ἀσιανὸν ζῆλον ἢ Ἀσιανισμόν, τούτεστι τὴν νεωτεριστικὴν κίνησιν, τῆς ὁποίας ἐμβλημα ἦσαν οἱ λόγοι τοῦ Τιμοθέου τοῦ ἐκ Μιλήτου: «Οὐκ αἰδῶ τὰ παλαιά, καινὰ γὰρ μάλα κρείσσω. Νέος ὁ Ζεὺς βασιλεύει, τὸ πάλα δ' ἦν Κρόνος ἄρχων· ἀπίτω Μοῦσα παλαιά»⁴. Ἡ τάσις δὲ αὕτη ἀπεστρέφετο τὸ παρελθόν, ἠγνώνει τὰ πρότυπα καὶ τοὺς νόμους καὶ ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὸ νὰ ἀρέσκη, ἀπληροῖτο δὲ τὴν ἐγκυκλοπαιδικὴν μόρφωσιν, ἐφίλει τὰ ἐντυπωσιάζοντα κοσμήματα, ὥς καὶ τὸ σπάνιον καὶ τὸν αὐτοσχεδισμὸν· τὰ δημιουργήματα αὐτῆς διεκρίνοντο ἐπίσης διὰ τὴν χαλαρόν των σύνθεσιν⁵.

Ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ ποιήσει βλέπομεν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1ου αἰ. π. Χ. τὴν πρῶτην ἐμφάνισιν τοῦ Ἀλεξανδρινισμοῦ, τούτεστι τὴν ἐμφάνισιν μιᾶς νεωτεριστικῆς κινήσεως ποιητῶν, οἱ ὅποιοι ἐκλήθησαν σκωπτικῶς ὑπὸ τοῦ Κικέ-

1. Guillemin A.-M., *Pline et la vie littéraire de son temps*, Paris 1929, p. 99-100· Guillén J., *Cicerón y el genuino aticismo*, Arbor 31 (1955) 427-457 passim.

2. Or. XX 72.

3. Ὁ Κικέρων εἶχε μὲν ὡς πρότυπὸν τοῦ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, δὲν ἀπέκλειεν ὁμως τὴν χρῆσιν παντὸς νέου ἐν τῷ λόγῳ· οὕτω π.χ. ἐδέχτο ἐν τῷ λόγῳ τὸν ἑυθύμῳ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἦτο γνώρισμα τοῦ Ἀσιανοῦ ὕφους, τοῦ ὁποίου τὴν ἐπίδρασιν εἶχεν οὗτος ὑποστῇ ἐν τῇ νεότητί του, ὡς γίνεται ὀφθαλμικῶς ἐκ τῶν πρώτων του ἔργων· ἀλλὰ καὶ ἐπληξεν ὁ Κικέρων τὰς ὑπερβολὰς τοῦ τε Ἀσιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἀττικισμοῦ.

4. Ἀθῆν. 3, 122 D.

5. Wilamowitz-Moellendorff U. von, *Asianismus und Attizismus*, ἐν *Hermes* 35 (1900) 1 sq.· Norden Ed., *Die antike Kunstprosa*², Leipzig 1909, s. 131 sq.· Guillemin A., ἔνθ' ἄνωτ., σ. 100-101.

ρωνος «Νεώτεροι» (novi poetae) ἢ cantores Euphorionis¹. Οὗτοι ἀπέκρουον τὴν ἀρχαίαν Λατινικὴν ποίησιν καὶ παράδωκαν τοῦ Ἑννίου καὶ τῶν ἄλλων πρώτων Ρωμαίων ποιητῶν, οἱ ὅποιοι μιμούμενοι τὴν Ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν προσηλοῦντο εἰς τὴν Ὀμηρικὴν ποίησιν καὶ εἰς τὰ κλασσικὰ φιλολογικὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων, εἰς τὰ ἔργα τῆς Ἀττικῆς περιόδου. Οἱ νεώτεροι ἐστρέφοντο πρὸς τὴν Ἀλεξανδρινὴν φιλολογίαν, πρὸς τὴν τεχνοτροπίαν τῶν Ἀλεξανδρινῶν ὑποκαθίστων εἰς τὴν μεγάλην ἡρωϊκὴν ἐποποιεῖαν τὸ ἐπύλλιον μετὰ τῶν περιορισμένων διαστάσεων, βραχειῶν σκηνῶν καὶ μυθολογικῶν ἑξαρτημάτων. Οὗτοι ἐθαύμαζον καὶ ἐμιμῶντο τὴν Ἀλεξανδρινὴν ποίησιν, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ὁποίας ἤθελον τὴν Ρωμαϊκὴν ποίησιν ἐπιτετηδευμένην καὶ λογίαν, προφανῶς ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ τὸν νὰ ἀντιδράσωσιν εἰς τὸν Ρωμαϊκὸν κλασικισμὸν ἢ ἐκ μιᾶς κανονικῆς κλίσεως πρὸς τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς ποιητὰς μετὰ τὴν μίμησιν τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν².

Ἀλεξανδρινὴ φιλολογία καὶ κοινωνία

Ὡς γνωστόν, ἡ ποίησις ἐν Ἑλλάδι ἀπετέλει τὴν ὑψηλοτέραν ἔκφρασιν τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος· ἦτο ὄργανον παιδείσεως καὶ γενικοῦ πολιτισμοῦ, συμπληροῦν τὴν στοιχειώδη ὁργάνωσιν τῆς διδασκαλίας καὶ τὴν ἀνυπαρξίαν θρησκευτικῆς ἡθικῆς.

Ἀντιθέτως ἡ Ἀλεξανδρινὴ ποίησις καὶ φιλολογία καθόλου διακρίνεται διὰ τὴν ἔλλειψιν βαθέος θρησκευτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, διὰ τὴν ἔλλειψιν ἀποστολῆς ἡθικῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ λαοῦ. Ὡσαύτως διακρίνεται διὰ ρεαλισμὸν δι' ἀποστροφὴν πρὸς τὰ μυθολογικὰ ἔπη δι' ἀγάπην πρὸς τὴν λογιστὴν, πρὸς τὸ τεχνητὸν καὶ ἐξεζητημένον ὕψος διὰ τὴν σκοτεινὴν καὶ πλαστὴν γλῶσσαν, πλήρη ἀήθων καὶ ἀρχαϊκῶν λέξεων, λογίων ἀναδρομῶν, παραδόξων καὶ κυρίων ὀνομάτων, γεωγραφικῶν καὶ τεχνικῶν ὀρων· τέλος διοκρίνεται διὰ τὰ αὐστηρὰ καὶ πολυποίκιλα μέτρα τῆς³.

1. Ἡλιοπούλου Κ. Ν., Ποπλίου Βεργιλίου Μάρωνος ἔργα. I. Βουκολικά. Ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 43.

2. Couat Aug., Étude sur Catulle, Paris 1875, passim· Lafaye G., L'alexandrinisme et les premiers poètes latins, ἐν Revue intern. de l'enseignement 6 (1893) 223-252· τοῦ αὐτοῦ, Les Grecs professeurs de poésie chez les Romains, ibid. 1894· τοῦ αὐτοῦ, Catulle et ses modèles, Paris 1894· Wendland P., Die hellenistisch-römische Kultur, Tübingen 1912· Wagner R., Die hellenistisch-römische Kultur, Leipzig 1913· Heinze R., Ovids elegische Erzählung, Sitzungsberichte Leipz. 71 (1919) I, s. 177 κ.ά· Hezel O., Catull und das griechische Epigramm, Stuttgart 1932· Guillemin A.-M., Virgile, poète, artiste et penseur, Paris 1951, p. 30-40 κ.ά.

3. Περί τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς Ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας βλέπε: Couat Aug., La poésie Alexandrine sous les trois premiers Ptolémées (324-322 π.Χ.),

Ὡς τοιαύτη ἡ Ἀλεξανδρινὴ ποίησις καὶ φιλολογία καθόλου ἀπετέλει ἀντανάκλασιν τοῦ κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν περίοδον κρατήσαντος νέου πνεύματος καὶ τῶν ἐντόνων μεταβολῶν εἰς τὴν ζωὴν. Αὕτη ἀνεπτύχθη ἐν μιᾷ συγχύσει πνευμάτων καὶ συνειδήσεων. Τὴν ἐπομένην τοῦ θανάτου τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἡ Ἑλληνιστικὴ κοινωνία ἀπὸ θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπόψεως παρουσίαζε σύγχυσιν πνευμάτων καὶ συνειδήσεων. Ἡ Ἑλληνιστικὴ κοινωνία ἦτο κοσμοπολιτικὴ κοινωνία, ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ πλέον διάφοροι ἀντιλήψεις, ἐλθοῦσαι ἐκ τῶν πλέον ἀντιθέτων σημείων τοῦ ὁρίζοντος, συντητήθησαν καὶ συνεδυάσθησαν εἰς μίαν γόνιμον ἀναρχίαν. Τὴν γενικὴν αὐτὴν ζύμωσιν δὲν διέφυγεν ἡ Ἑλληνικὴ θρησκεία καὶ μυθολογία, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ μακροῦ χρόνου εἶχον ἀνάγκην νὰ ὑπερασπίσωσιν ἑαυτὰς ἐναντι τῶν παντοειδῶν ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν των, ὡς ἦσαν ἡ κριτικὴ, ὁ φιλοσοφικὸς ρασιοναλισμός, ἐχθροί, οἱ ὁποῖοι ὑπενόμουν τὴν πίστιν εἰς τὰ πεφωτισμένα πνεύματα. Τὸ δεισιδαῖμον πλῆθος κατέλειπε τὴν ἐπίσημον λατρείαν διὰ τὰς χονδροειδεῖς ἀπάτας τῆς μαγείας καὶ τῆς θεοποιήσεως. Ὁ μυστικισμὸς προσεῖλκεν εἰς ἑαυτὸν τὰς ἐκλελεπτυσμένας συνειδήσεις. Οἱ μεγάλοι θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐτιμῶντο πλέον ἐν τῇ ποιήσει καὶ ἐν ταῖς δημοσίαις μόνον τελεταῖς. Ἐν τῷ συνήθει βίῳ αἱ τιμαὶ καὶ αἱ προσφοραὶ ἀπηϋθύνοντο εἰς τὸν Διόνυσον καὶ τὴν Δήμητρα ὡς θεότητας τῶν μυστηρίων, εἰς τὸν Ἀσκληπιὸν ὡς θεὸν τῆς ὑγείας καὶ εἰς τὴν θεὰν Τύχην. Ἡ εἰσβολὴ ἐξ ἄλλου βαρβάρων λατρειῶν ἐξηθρῶσε παντάπασιν τὸ πάνθεον τοῦ Ὀλύμπου ἡ Ἴσις καὶ ἡ Ἀστάρτη ὑπεσκέλισαν τὴν τῶν Ἑλλήνων Ἀφροδίτην τὰ ὄργια τῆς Φρυγικῆς Μεγάλης Μητρός, αἱ ἑορταὶ τοῦ Ἀδώνιδος διὰ τοῦ αἰσθησιασμοῦ των καὶ τῆς ἐξάψεως των ἤρresκον εἰς τὰ πλήθη τὰ ἀπολέσαντα τὴν ἠθικὴν αὐτῶν καὶ ὄντα ἄπληστα εἰς σφοδρὰς συγκινήσεις.

Ἐν αὐτῇ τῇ συγχύσει πνευμάτων καὶ συνειδήσεων ἀνεπτύχθη ἡ Ἀλεξανδρινὴ φιλολογία. Τὴν Ἀλεξανδρινὴν λοιπὸν φιλολογίαν ἤρresαν μιμούμενοι οἱ περὶ τὸν Κάτουλλον ποιηταί, οἱ ἀποκληθέντες ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος νεώτεροι, τῶν ὁποίων ἡ τέχνη ἦτο ἐκλελεπτυσμένη καὶ κοσμικὴ, φιλοῦσα τὴν

Paris 1882: Susemihl F., Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit, Leipzig 1 (1891) 167 sq. Wilamowitz - Moellendorf U. von, Die griechische Litteratur des Altertums³, Leipzig - Berlin 1912 (P. Hinneberg, Die Kultur der Gegenwart I 8), s. 83 sq. τοῦ αὐτοῦ, Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos, Berlin 1924: Christ W. - Schmid W., Geschichte der griechischen Litteratur⁶, München 1920, Bd. II, 1 (Hdb. Iwan Müller): Legrand Ph. E., La poesie Alexandrine, Paris 1925: Körte A., Hellenistische Dichtung, Leipzig 1925: Cahen E., Callimaque et son oeuvre poétique, Paris 1929: Schmid W. - Stählin O., Geschichte der griechischen Literatur⁷, München 1940, Bd. III 1, s. 209. Τρυνάκη Κ. Ἀθ., Ἀλεξανδρινὴ ποίηση, τόμος Α', Ἀθήνα 1943, σ. 38-52.

τὴν λογιότητα τῶν 'Αλεξανδρινῶν καὶ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀτομικοῦ ψυχικοῦ κόσμου. Ἡ κίνησις τῶν περὶ τὸν Κάτουλλον ποιητῶν πρὸς μίμησιν τῆς 'Αλεξανδρινῆς τεχντροπίας εἶναι ὁ ἐν Ρώμῃ παλαιότερος 'Αλεξανδρινισμός.

Νέος Λατινικὸς 'Αλεξανδρινισμός.

Κοινωνικὴ μεταμόρφωσις καὶ φιλολογία ἐπὶ Αὐγούστου

Κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς αὐτοκρατορίας παρατηρεῖται ἐν Ρώμῃ παράλληλος μίμησις κλασσικῶν καὶ ἀλεξανδρινῶν προτύπων κλασικισμός καὶ ἀλεξανδρινισμός βαίνουνσι παραλλήλως¹. Ἡ δύναμις τῆς κλασσικῆς παραδόσεως ἐμφανίζεται ἐντονωτέρα πῶς τῆς τοῦ 'Αλεξανδρινισμοῦ. Οἱ 'Αλεξανδρινοὶ ἐπὶ Αὐγούστου ἀνεγινώσκοντο πολὺ ἐν τῷ κόσμῳ, ἐθαυμάζοντο πολὺ ὑπὸ τῆς νεότητος, ἀλλὰ δὲν εἶχον δυνηθῆ νὰ διαβῶσι τὰς θύρας τοῦ Ρωμαϊκοῦ σχολείου οὐδὲ κατεῖχον τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὰς μιμήσεις τῶν λατίνων κλασσικῶν συγγραφέων.

Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς διακυβερνήσεως τῆς Ρώμης ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ὁ κόσμος ἦτο οἷον μεταμορφωμένος. Οἱ ἀνδρειότεροι εἶχον ὑποκύψει ἐν τῇ πόλει· οἱ ἐπιζήσαντες ἡσθάνθησαν φορικὴν καὶ ἀποστροφὴν διὰ τὰ φορικῶδη θεάματα, τῶν ὁποίων εἶχον καταστῆ μάρτυρες κατὰ τοὺς ἐμφυλίου πολέμους, ἰδίᾳ τοὺς ἀκολουθήσαντας εἰς τὴν δολοφονίαν τοῦ Γαίου 'Ιουλίου Καίσαρος. Ἡ Ρωμαϊκὴ κοινωνία διακατεῖχτο πλέον ὑπὸ τοῦ πάθους τῆς ἀναπαύσεως καὶ τῆς εἰρήνης· τὰ εἰρηνόφιλα ἰδανικὰ συνεχίνουν πλέον τὸν Ρωμαϊκὸν λαὸν καὶ ἐνεσάρκουν τοὺς πόθους καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ἀσχοῦντα οὐσιαστικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἡθικὴν διάπλασιν καὶ τὴν κοινωνικὴν φορὰν τῆς συγχρόνου διανοήσεως. Τότε ἀνεζητήθησαν ἐπιμόνως καὶ μετὰ πάθους αἱ τέχναι, αἱ ὁποῖαι ἀπασχολοῦν καὶ ἔθελγον εἰς τὰς ὥρας τῆς σχολῆς. "Ἄλλοτε πάντες

1. Ἐκ τῆς πολλῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας βλέπε P a s c a l C., Caratteri ed origine della nuova poesia latina nel periodo aureo, Torino 1890· R e u r e A., Les gens de lettres et leurs protecteurs à Rome, Paris 1891· G a r d h a u s e n V., Augustus und seine Zeit, Leipzig 1891-1904· M a r t h a C., Auguste et les lettres, ἐν Mélanges de littér. ancienne, Paris 1896· F i t z l e r - S e e c k, Julius (Augustus), ἐν Pauly - Wissowa, R.E. X (1917) 275-381· H o l m e s T. R., The architect of the roman Empire, 2 vol., Oxford 1928-1930· F r ä n k e l E., Die Klassische Dichtung der Römer, ἐν W. J ä g e r, Das Problem des Klassischen und die Antike, Leipzig 1931· I m m i s c h O. - K o l b e W. - S c h a d e w a l d t W. - H e i s s H., Aus Roms Zeitwende; von Wesen und Wirken des augusteischen Geistes, Leipzig 1931· H e i n z e R., Die augusteische Kultur², Leipzig 1933· H o m o L., Augustus, Paris 1935· F r a n k T., Augustus, Vergil und die Augustan Elogia, ἐν Amer. Journ. of Philol. 59 (1938) 91 κξξ· H o m o K., Augustus², Wien 1938· R o s t a g n i A., Storia della letteratura latina, Torino 1949, vol. II, p. 1-7.

οἱ Ρωμαῖοι εἶχον τὸν αὐτὸν σκοπόν, νὰ ὑπηρετήσωσι τὸ κράτος, τὴν πολιτείαν, ἔτι δὲ τὴν φιλοδοξίαν νὰ ἀσκήσωσι δημόσια λειτουργήματα. Νῦν ἐπιθυμοῦσι νὰ ζῶσι δι' ἑαυτοὺς, φοβοῦνται τὸ βάρος τῶν μεγάλων ὑποθέσεων. Τὸ γράφειν ἄλλοτε ἀπετέλει διασκεδάσιν κατὰ μίαν μετὰ φειδοῦς ἀνάπαυσιν, νῦν δὲ ἀποβαίνει ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐργασία¹.

Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἐξηγεῖται εὐχερῶς. Ἡ εἰρήνη, ἡ ὁποία ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ εἰς τὰ σύνορα τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὥς καὶ εἰς τὸ Forum romanum, εἶχε καταστρέψει τὰς κατ' ἐξοχὴν ρωμαϊκὰς τέχνας, τουτέστι τὸν πόλεμον καὶ τὴν ῥητορείαν. Πολλοὶ δραστηριότητος ἔμενον ἄνευ χρησιμοποίησεως, πολλὰ τάλαντα ἄνευ ἀσκήσεως. Τὰ γράμματα ἦσαν ἀνοικτὰ εἰς τοὺς Ρωμαίους καὶ οὗτοι ἐρρίφθησαν εἰς αὐτά. Ὁ κοσμικὸς Ἑλληνισμὸς δὲν εἶναι πλέον φέουδον περιωρισμένων κύκλων, ὥς ἐπὶ Κατούλλου καὶ κατὰ τὴν νεότητά τοῦ Βεργιλίου· αἱ ἐκλεπτύνσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ φαίνονται φυσικαί εἰς πᾶσαν τὴν μορφωμένην κοινωνίαν. Πᾶν ὅτι ὑπῆρχεν ἔτι ἐν τῇ ἐννοίᾳ πνευματικῆς ζωῆς, ἠθικῆς δυνάμεως, ἀσαφοῦς καὶ ἀπροσδιορίστου ζέσεως, ἐστράφη πρὸς τὰ γράμματα καὶ ἀνεξήτησεν εἰς αὐτὰ τροφήν².

Τὴν σφοδρῶς ἑλληνιστικὴν τάσιν τοῦ τελευταίου αἰῶνος τῆς Ἑλευθέρας Πολιτείας διαδέχεται εἰς πάντα τὰ πεδία ἐπιστροφὴ ἐπιρροῆς τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αὐτὰ τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, αὐτὰ τὰ exemplaria, περὶ τῶν ὁποίων ἀναφέρει ὁ Ὁράτιος, αὐτὸ τὸ ἰδεῶδες αἰσθημάτων, εὐγενείας καὶ ἀξιοπρεπείας, φιλολογία καὶ τέχνη τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου τὰ ἀντανακλῶσιν ἐναμίλλως.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὁ αἰὼν τοῦ Αὐγούστου στερεώνει μίαν κεφαλαιώδη χρονολογίαν καὶ ἀντιπροσωπεύει μίαν ἰσχυρὰν πραγματικότητα. Οἱ τοῦ αἰῶνος τούτου κλασσικοὶ συγγραφεῖς, ὥς θέλει φανῇ κατωτέρω ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ θέματός μας, κατέδειξαν ὅτι ἡδυνάτο τις νὰ συνδυάσῃ τὴν τέχνην τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν πρὸς τὴν τέχνην τῶν Ἀλεξανδρινῶν, διὰ νὰ παραγάγῃ ἔργα μεγαλυτέρας ὁλκῆς καὶ ἀνωτέρας πνοῆς. Οὕτως ἔχομεν ἐν Ρώμῃ τὴν δευτέραν ἐμφάνισιν τοῦ Λατινικοῦ Ἀλεξανδρινισμοῦ διὰ τοῦ Βεργιλίου νεαροῦ ἔτι, τοῦ Γάλλου καὶ τοῦ Προπερτίου, ὥς μετέπειτα ἔχομεν τὴν τρίτην διὰ τοῦ Ὀβιδίου.

1. Hor., Ep. II 1, 107: «mutavit mentem populus levis et calet uno scribendi studio».

2. Friedländer L., Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine¹⁰, Leipzig, Bd. III, s. 304.

ΚΛΑΣΣΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΕΡΓΙΛΙΟΥ ΕΝ ΤΟΙΣ ΓΕΩΡΓΙΚΟΙΣ ΑΥΤΟΥ

Ὁ Βεργίλιος, εἰς τῶν κατ' ἐξοχὴν κλασσικῶν συγγραφέων τοῦ αἰῶνος τοῦ Αὐγούστου, ἐνώσας κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικὸν τὰς ἑλληνικὰς αὐτοῦ πηγὰς ἐμπνεύσεως πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν παράδοσιν καὶ προσδοῦς εἰς τὰ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ καθόλου δάνειά του ἐκ τῆς φιλολογίας λατινικὸν χρῶμα, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ του ὅπως συμβάλῃ εἰς τὴν ἐκλέπτυνσιν τῆς φιλολογικῆς αἰσθήσεως τοῦ λαοῦ του καὶ προσδώσῃ ῥώμην καὶ ἀνάτασιν εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ἀπέδειξε κάλλιον παντὸς ἄλλου ὅτι διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς τέχνης τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν πρὸς τὴν τέχνην τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἡδύνατό τις νὰ παραγάγῃ ἀριστουργηματικὰ ἔργα¹. Ἀπέδειξε δὲ τοῦτο — ὥς θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω — διὰ τῆς συνθέσεως τῶν Γεωργικῶν του μεταξὺ τῶν ἐτῶν 37-30 π.Χ.², διδακτικοῦ ποιήματος, τὸ ὁποῖον ἐξησφάλισεν εἰς τὸν ποιητὴν τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῷ ἀξιολογικῷ πίνακι τῶν μεγάλων βάρδων τῆς Ρώμης, ὁῦτι δι' αὐτοῦ ὁ ποιητὴς ἐπλεξε τὸ ἐγκώμιον τῆς Ἰταλίας ὡς μεγάλης μητρος καρπῶν καὶ ἡρώων καὶ ἔθεσε πρὸ τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ τὸν πίνακα τῶν παλαιῶν ἀγορτικῶν ἡθῶν τοῦ Λατίου καὶ τῶν καθαρῶν ἡθῶν τοῦ χωρικοῦ. Ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν σύνθεσιν ἐπεθαρρύνθη ὁ Βεργίλιος ἐκ σχετικῆς ἐκκλήσεως τοῦ Μαικήνα³ καὶ ὑπὸ τοῦ Ὀκταβιανοῦ, ἀπαντῶνται ἱκανὰ ἔχνη κλασικισμοῦ τοῦ Βεργιλίου, τὰ κάτωθι :

Ποιητικὸν ἰδεῶδες

Ἐν πρώτοις οἱ εἰσαγωγικοὶ τύποι τοῦ λόγου τοῦ Βεργιλίου ἐν τοῖς Γεωργικοῖς καὶ ὁ θερμὸς ἐνθουσιασμός αὐτοῦ ὑπομιμνήσκουσι τὸν Ὅμηρον καὶ τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς τῶν κλασσικῶν χρόνων. Εἰς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἐπη ἀπαντᾷ ἡ ἀντίληψις περὶ ἐμπνεύσεως τῶν ποιητῶν ἐκ τῆς θεότητος, ὥς καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ φωνὴ τῶν θεῶν ἀπηυθύνετο εἰς τοὺς ἀνθρώπους

1. Τὰ Γεωργικά τοῦ Βεργιλίου εἶναι κατὰ τὸν Montaigne (Essais II 10) : « le plus accompli ouvrage de la poésie ».

2. Περὶ τῆς συνθέσεως τῶν Γεωργικῶν καὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν αὕτη ἐγένετο, βλέπε Tittler, Ueber die Zeit der Veröffentlichung der Georgica Virgils, Progr. Brieg, 1857· Sabbadini R., La composizione delle Georgiche di Virgilio, Rivista di Filol. Class. 1901, p. 16-22· Drew D. L., The structure of Vergil's Georgics, Amer. Journ. of Phil. 1929, p. 242-254· Burck E., Die Komposition von Vergils Georgica, Halle 1929, 279-321· Bayet J., Les premières Géorgiques de Virgile, Revue de Philologie 1930, p. 131· Schmidt M., Die Komposition von Vergils Georgica, Paderborn 1930.

3. Georg. III 40-41.

διὰ μέσου τῶν ποιητῶν. Οὕτω τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη, οἱ Ὀμηρικοὶ Ὕμνοι, οἱ Ὀρφικοὶ Ὕμνοι καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐπιγράμματά τινα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθολογίας ἄρχονται δι' ἐπικλήσεων τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν Μοῦσαν· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὕμνοις τῶν Βυζαντινῶν παρατηροῦνται ἐπικλήσεις εἰς Μούσας καὶ Ἀγίους¹. Καὶ ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ τῆς Ἀρχαϊότητος παρατηρεῖται ἡ τοιαύτη ἀντίληψις περὶ ἐμπνεύσεως τοῦ ποιητοῦ ἐκ τῆς θεότητος· οὕτως ὁ Πλάτων, διὰ νὰ παραλίπω τοὺς λοιποὺς συγγραφεῖς, ἐθεώρει τὴν ἐμπνευσιν τῶν Μουσῶν ἀπαραίτητον διὰ τὴν ποιητικὴν δημιουργίαν². Ἀνάλογόν τι τονίζει καὶ ὁ Κικέρων³. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως ἡ ἐπικλήσις τῆς Μούσης ἀπέβη ἀπλοῦν στοιχεῖον ὕφους, ἰδίᾳ δὲ ἀπὸ τοῦ 3ου καὶ 4ου μ.Χ. αἰῶνος κατέστη αὕτη κατὰ παράδοσιν στοιχεῖον ποιητικῆς τεχνικῆς διδασκομένης ἐν τοῖς σχολείοις.

Ὁ Βεργίλιος, δεσποζόμενος ὑπὸ τοῦ κλασικισμοῦ, οὐ μόνον ἐν τῇ Αἰνείαδι, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Γεωργικοῖς αὐτοῦ ἐχρησιμοποίησε τὴν ἐπικλήσιν πρὸς τὴν θεότητα οὐ μόνον ὥς ἀπλοῦν κατὰ παράδοσιν στοιχεῖον, ὅπερ ἔδανεῖσθαι ἀπὸ τὴν δημηρικὴν ποίησιν, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπίστευε τὴν ποίησιν ὥς τέχνην ἐμπνεομένην ὑπὸ τῆς θεότητος. Συγκινητικώτατα λοιπὸν οὗτος ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ (στῖχ. 475-492) τῶν Γεωργικῶν αὐτοῦ παρακαλεῖ τὰς Μούσας νὰ διδάξωσιν αὐτὸν τὴν πορείαν τῶν ἀστέρων, τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου, τὰς φάσεις τῆς σελήνης, τὰ φυσικὰ φαινόμενα προσθέτων τοὺς περιφήμους ἐκείνους λόγους τοὺς ὑποδηλοῦντας τὴν ἄκρατον φιλομάθειάν του: « Ἀλλὰ⁴ κατὰ πρῶτον αἱ γλυκεῖαι πρὸ πάντων Μοῦσαι, τῶν ὁποίων φέρω τὰ ἱερὰ (ἀντικείμενα) συγκινηθεῖς ἐκ μεγάλου (πρὸς αὐτάς) ἔρωτος, μὲ δέχονται καὶ (μοῦ) δεικνύουσι τὰς ὁδοὺς καὶ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, τὰς ποικίλας ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τὰς φάσεις τῆς σελήνης· πόθεν ἔρχεται ὁ κλονισμὸς τῶν γαιῶν, διὰ ποίας δυνάμεως αἱ βαθεῖαι θάλασσαι ὀγκοῦνται θραυσθέντων τῶν κυματοθραυστῶν καὶ μόναι τῶν πάλιν ἐπανερχονται εἰς ἑαυτάς, διατὶ οἱ χειμερινοὶ ἥλιοι σπεύδουσι τοσοῦτο νὰ βυθισθῶσιν εἰς τὴν ὠκεανὸν ἢ ποία χρονοτριβὴ ἀντίσταται εἰς τὰς βραδείας (χειμερινὰς) νύκτας. Ἄλλ' ἔαν ψυχρὸν αἷμα περὶ τὸ περικάρδιόν (μου) ἔχει ἀντιστῇ (τ.ἔ. ἔαν ἡ ψυχρά μου καρδιά δὲν συγκινηθῇ), διὰ νὰ μὴ δύναμαι νὰ πλησιάσω εἰς αὐτὰ τὰ μέρη τῆς φύσεως, ἃς ἀρέσκωσιν εἰς ἐμὲ οἱ ἄγροὶ καὶ οἱ ποταμοὶ οἱ ἀρδεύοντες τὰς κοιλάδας· ἃς ἀγαπᾷ ἀδόξως τοὺς ποταμοὺς καὶ τὰ δάση. ὦ (ἐκεῖ), ἔνθα

1. Βλέπε Τωμαδάκη Ν. Β., Βυζαντινῶν ἐπικλήσεις εἰς Μούσας καὶ Ἀγίους, ἐν Ἐπιστημ. Ἐπετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 8 (1957-1958) 162-166.

2. Φαίδρ. 245 Α.

3. Disp. Tusc. I 64.

4. Τὰ σχετικὰ χωρία τῶν Γεωργικῶν παρέχω ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν μεταφράσει.

εἶναι αἱ πεδιάδες καὶ ὁ Σπερχεῖδς καὶ ὁ Ταῦγετος, τὸν ὁποῖον διατρέχουσι μετὰ τῶν ὀργιαστικῶν χορῶν τῶν αἱ Λακωνικαὶ παρθένοι! Ὡ, ποῖος θὰ με θέσῃ εἰς τὰς δροσερὰς κοιλάδας τοῦ Αἵμου, καὶ θὰ με προστατεύῃ διὰ τῆς ὑπερμεγέθους σκιᾶς τῶν κλάδων! Εὐτυχής, ὅστις ἡδυνήθη νὰ γνωρίσῃ τὰς αἰτίαις τῶν πραγμάτων, καὶ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας του πάντας τοὺς φόβους καὶ τὴν ἀνεξίλαστον μοῖραν καὶ τὴν βοήν τοῦ παμφάγου Ἀχέροντος». Κατὰ τὸν Cumont, ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ποιητικῆς ἐμπνεύσεως, ἀλλὰ περὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν¹. Ἐν τούτοις ὑπάρχει σχέσις ἐνοῦσα τὴν ποιητικὴν ἐμπνευσιν πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἂν αἱ Μοῦσαι παρέχωσιν εἰς τὸν ποιητὴν τὴν γνῶσιν τῶν φυσικῶν ἀληθειῶν τοῦ κόσμου τούτου, αὗται ἐμπνέουσι συγχρόνως τὴν ποίησίν του.

Πλὴν τῆς ἀφηγήσεως αὐτῆς, δι' ἧς ὁ Βεργίλιος ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡσθάνετο μέγαν ἔρωτα διὰ τὰς Μούσας, ἀπαντῶμεν εἰς τὰ προοίμια² τῶν βιβλίων τῶν Γεωργικῶν ἐπικλήσεις πρὸς τὰς διαφόρους ἀγροτικὰς καὶ ἄλλας σχετικὰς θεότητας. Οὕτως ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν Γεωργικῶν (στίχ. 5-23) γράφεται: «Σεῖς, ὦ λαμπρότατα φῶτα τοῦ κόσμου, τὰ ὁποῖα διευθύνετε εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν ὀλισθαίνοντα ἐνιαυτόν· Διόνυσε καὶ πότνια Δήμητερ, ἐὰν διὰ τῆς ὑμετέρας χάριτος ἡ γῆ ἥλλαξε τὴν Χαονίαν βάλανον διὰ παχέος στάχνος καὶ ἀνέμειξε τὰ Ἀχελώια ὕδατα διὰ τῶν ἐφευρεθεισῶν σταφυλῶν· καὶ σεῖς, τῶν ἀγροτῶν προστατίδες θεότητες, Φαῦνοι, φέρετε συγχρόνως τὸν πόδα (ἐλθετε) καὶ οἱ Φαῦνοι καὶ αἱ Δρυάδες: Τὰ δῶρά σας ἄδω. Καὶ σύ, ὦ Πρόσειδον, ὑπὸ τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτον ἡ γῆ πληγεῖσα διὰ τῆς μεγάλης τριαίνης ἀπέδωκεν ἵππον βρέμοντα, καὶ σύ (Ἀρισταίε), ὁ ὁποῖος κατοικεῖς τὰ δάση, τοῦ ὁποίου οἱ τριακόσιοι λευκοὶ ταῦροι νέμονται ἐντός τῶν εὐφόρων λειμῶνων τῆς Κέω· καὶ σύ, Πᾶν, φύλαξ τῶν προβάτων, ἐὰν φροντίζῃς διὰ τὸ Μαίναλόν σου, καταλείπων τὸ πάτριον ἄλλος καὶ τοὺς δρυμῶνας τοῦ Λυκαίου, ὦ Τεγεᾶτα (θεέ), ἐλθὲ εὖνους (εἰς ἐμέ)· καὶ (σύ) Ἀθηνᾶ, ἐφευρέτις τῆς ἐλαίας, καὶ (σύ) Τριπτόλεμε, παῖ, ὁ ὁποῖος ἔδειξες (εἰς ἡμᾶς) τὸ γαμψὸν ἄροτρον· καὶ (σύ) Σιλβανέ, ὁ ὁποῖος φέρεις ἀπὸ τῆς ὄψης τρυφερὰν κυπᾶρισσον· καὶ (σεῖς) θεοὶ καὶ θεαὶ ἅπαντες, οἱ ὁποῖοι φροντίζετε νὰ ἐπιτηρῇτε τοὺς ἀγροὺς καὶ οἱ ὁποῖοι τρέφετε τὰ νέα φυτὰ ἄνευ τινὸς σπορᾶς (βλαστάνοντα) καὶ οἱ ὁποῖοι κατεπέμπετε ἀρκούντως ἄφθονον βροχὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ». Ὡσαύτως ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ (στίχ. 1-8) ἀπαντῶμεν ἐπικλήσιν πρὸς τὸν Βάκχον: «Μέχρι τοῦδε (ἔψαλα) τὰς καλλιερgeίας τῶν ἀγρῶν καὶ τὰ ἄστροα τοῦ οὐρανοῦ· νῦν θὰ ψάλω σε, Βάκχε, καὶ μετὰ σοῦ τὰς βλαστήσεις τῶν δασῶν καὶ τοὺς ἀπογόνους (τοὺς βλαστοὺς) τῆς βραδέως αὐξούσης

1. Cumont F., *After life in Roman Paganism*, New Haven 1922, p. 210.

2. Ποβλ. καὶ Wissowa G., *Das Prooemium von Vergils Georgica*, *Hermes* 52 (1917) 92-104.

ἐλαίας. Ἐνταῦθα (ἐλθέ), ὦ πάτερ Ληναῖε, ἐνταῦθα τὰ πάντα εἶναι πλήρη τῶν δωρεῶν σου· ὁ φορτωμένος ἄγρος διὰ σοῦ θάλλει κατὰ τὸ φθινόπωρον. τὸ διὰ κλημάτων κεκοσμημένον· αἱ σταφυλαὶ (ἡ συγκομιδὴ) ἀφρίζουσιν ἐντὸς τῶν πλήρων δοχείων), ἐλθέ ἐνταῦθα, ὦ πάτερ Ληναῖε, καὶ διάβρεξον μετ' ἐμοῦ διὰ τοῦ νέου γλεύκους τὰς γυμνωθείσας κνήμας σου ἀφαιρεθέντων τῶν ὑποδημάτων σου».

Τέλος ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν Γεωργικῶν (στίχ. 1-10) ἀπαντᾷ ἐπικλήσεις τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν ποιμενικὴν θεὰν Pales καὶ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα: «Te quoque, magna Pales, et te, memorande, canemus, | pastor ab Amphrysto; vos, silvae, amnesque Lycaeī. | Cetera, quae vacuas tenuissent carmine mentes, | omnia iam volgata: quis aut Eurysthea durum | aut inlaudati nescit Busiridis aras? | Quoi non dictus Hylas puer et Latonia Delos | Hippodameque umeroque Pelops insignis eburno, | acer equis? Temptanda via est, | qua me quoque possim | tollere humo victorque virum volitare per ora».

Αἱ ἐπικλήσεις αὗται πρὸς τοὺς θεοὺς, ἐξ ὧν φαίνεται ἡ πίστις τοῦ ποιητοῦ εἰς ἓν εἶδος θείας ἐμπνεύσεως, ἔστω καὶ ἂν δεχθῶμεν ὅτι ἐγένοντο πολλαὶ συνθέσεις, προσθήκαι καὶ ἀναθεωρήσεις εἰς τὰ Γεωργικά τοῦ Βεργιλίου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀμφίβολον, παρουσιάζονται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὸν κατὰ παράδοσιν τύπον, ὡς τρόπον τινὰ κλισεὶ ἐν τοῖς προοιμίοις. Ἀλλὰ τὰ κλισεὶ αὐτὰ συνάπτουσι τὴν ἰταλικὴν γεωργίαν πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν θρησκείαν καὶ τὴν Λατινικὴν φιλολογίαν καὶ δὲν εἶναι περιττὸν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Μαικήνα καὶ τοῦ Ὁκταβιανοῦ νὰ εἶναι μία ἡ ἐθνικὴ πίστις καὶ νὰ ἐκφράζεται ὑπὸ μοναδικὴν μορφήν. Ἡ ἑλληνικὴ λογιότης ἀναφαίνεται ἐν ταῖς ἐπικλήσεσιν αὐταῖς ὡς μία φιλαρέσκεια σοφοῦ καὶ δὲν καταστρέφει τὴν βαθεῖαν ἁρμονίαν αὐτῆς. Ἀλλ' ὑπάρχουσι τῇδε κάκεῖσε ἰδιαίτεροί τινες τόνοι, μία συγκίνησις ἀξία προσοχῆς.

Ἐν τῷ προοίμῳ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν Γεωργικῶν ὁ ποιητὴς ἐκφράζων ἐκ νέου τὴν εὐχὴν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκφράσει ὁ Ἐννιος, θέλει νὰ ἴδῃ τὸ νικηφόρον ὄνομά του νὰ ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὰ χεῖλη τῶν ἀνθρώπων. Ἐκδηλοῖ πεποιθήσιν εἰς ἑαυτὸν καὶ θάρρος διὰ τὸ μέλλον καὶ ἀναλογίζεται τὴν δόξαν του ὡς πρῶτον Μαντουανοῦ ποιητοῦ. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἀνεγείρῃ μαρμάρινον ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Μιγκίου ναόν, τοῦ ὁποίου αἱ θύραι θὰ ἔχουν ἀνάγλυφα ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλεφαντοστοῦ καὶ θὰ παριστῶσι τοὺς νικηφόρους ἀγῶνας τοῦ νέου Κυρίνου κατὰ τῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως (στίχ. 8 κῆξ.): «Πρέπει ἐγὼ νὰ δοκιμᾶσω τὴν δδόν, διὰ τῆς ὁποίας θέλω δυνηθῆ νὰ ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς καὶ νὰ βλέπω τὸ ὄνομά μου νικηφόρον νὰ περιίπταται εἰς τὰ στόματα τῶν ἀνθρώπων. Πρῶτος ἐγώ, ἀρκεῖ μόνον ὁ βίος μου νὰ εἶναι μακρός, θὰ φέρω μετ' ἐμοῦ ἐπανερχόμενος εἰς τὴν πατρίδα μου τὰς Μούσας τὰς κατελθούσας ἐκ τῆς κορυφῆς τῆς Ἀονίας· πρῶτος θὰ ἐπαναφέρω εἰς σέ, Μάν-

τουα, τὰς Ἰδουμαίας δάφνας· καὶ ἐν τῇ πρασίῳ πεδιάδι θὰ κτίσω ναὸν ἐκ μαρμάρου εἰς τὴν ὄχθην τοῦ ὕδατος (ἐκεῖ), ἔνθα ὁ ὑπερμεγέθης Μίγκιος πλανᾶται (ἐλίττεται) διὰ τῶν βραδέων ἐλιγμῶν του καὶ ἐπικαλύπτει τὰς ὄχθας διὰ τρυφεροῦ καλάμου. Ἐν τῷ μέσῳ (τοῦ ναοῦ) θὰ εἶναι ὁ Καῖσαρ καὶ θὰ τὸν (τὸν ναὸν) κατοικῇ. Ἐγὼ πρὸς τιμὴν ἐκείνου νικητῆς καὶ περιβλεπτος ἐν τῇ Τυρίᾳ πορφύρα ἑκατὸν τέθριππα ἄρματα θὰ κινήσω πρὸς τὰ δεῖθρα. Σύμπασα ἡ Ἑλλὰς καταλείπουσα τὸν Ἀλφειὸν καὶ τὰ ἱερὰ ἄλση τοῦ Μολόρχου θὰ διαφιλονεικῇ ἔμπροσθέν μου τὸ βραβεῖον δρόμου καὶ τὸν ἀνεξέργαστον ἱμάντα τῶν πυγμάχων. Ἐγὼ αὐτοπροσώπως ἐστολισμένος τὴν κεφαλὴν διὰ φύλλων κεκαρμένης (κλαδευμένης) ἐλαίας θὰ φέρω τὰ δῶρα. Ἦδη με εὐφραίνει νὰ ἄγω εἰς τὰ ἱερὰ ἑορταστικὰς πομπὰς καὶ νὰ βλέπω τοὺς θυσιασθέντας μόχθους».

Ἐνταῦθα ὁ Βεργίλιος παρουσιάζεται ὡς θριαμβευτῆς καὶ οὐχὶ ὡς ὑποταγμένος εἰς τοὺς ἰσχυροὺς, διότι κατ' ἀλήθειαν δὲν ὑπετάγη εἰς τοὺς ἰσχυροὺς. Ὁ Βεργίλιος τελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τρομερῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δονήσεων τῆς Ρώμης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς Ἑλευθέρας Πολιτείας καὶ διατηρῶν ἀγνητὴν ἀνάμνησιν ἐκ τούτων, ἐδέχθη νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ στηρίξῃ τὴν πολιτικὴν τοῦ Αὐγούστου, διότι ἐπεδοκίμαζεν αὐτὴν εἰλικρινῶς καὶ ἐπίστευε βαθύτατα εἰς τὸν Αὐγούστου ὡς σωτῆρα τῆς ἐν κρίσει ευρυσκομένης Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἰς τὴν ἀναγκαῖότητα τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ μεταρρυθμίσεως· οὕτως ὁ ποιητὴς δὲν παρητήθη τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, ἀλλὰ προβάλλει ἐνταῦθα ὡς θριαμβευτῆς, Παράβαλε καὶ τὰς ἐν τῷ ἄνωτέρῳ χωρίῳ ἐπαναλαμβανομένας λέξεις *mihi* (στίχ. 16, 19) καὶ *ego* (στίχ. 10, 17).

Ὁ Βεργίλιος εἶχεν ὑψηλὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ποιήσεως. Εἰς τὰ Γεωργικά του ἐμφανίζεται ὡς ἔχων συνείδησιν τῆς ἀξίας του ὡς ποιητοῦ. Ἐκφράζει ἐν αἴσθημα ὑπερφανείας καὶ ἀξιοπρεπείας, διότι ἦτο ὁ πρῶτος ρωμαῖος ποιητής, ὁ ὁποῖος ὕμνει τὴν γεωργίαν· οὕτως ἐν III 40-41 γράφει: *Interea Dryadum silvas saltusque sequamur | intactos tua, Maecenas, haud mollia iussa*, ἦτοι: «Ἐν τῷ μεταξὺ ἃς ἀκολουθῶμεν (ἃς προσκολληθῶμεν εἰς) τὰ δάση καὶ τοὺς δασώδεις αὐχένας (διαμονὴν) τῶν Δρυϊάδων, τοὺς ἀθίκτους (τ.ἐ. θέμα, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς εἰσέτι ἔθιξε), ὅμως οὐχὶ εὐχερῇ προσπάθειαν, τὴν ὁποῖαν μοῦ ἐπιβάλλουσιν αἱ διαταγαὶ σου, Μαικίηνα».

Καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Γεωργικῶν αὐτοῦ ὁ Βεργίλιος ἀφίνει νὰ διαφαίνεται ὁ σκοπὸς μᾶς ἀπαραμίλλου ἐποποιίας· οὕτως ἐν III 46-48 γράφει: «*Mox tamen ardentis accingar dicere pugnas | Caesaris et nomen fama tot ferre per annos, | Tithoni prima quot abest ab origine Caesar*»· ἦτοι: «Ἐν τούτοις μετ' ὀλίγον θὰ παρασκευασθῶ, διὰ νὰ ψάλω τὰς μάχας τοῦ Καίσαρος καὶ νὰ φέρω τὸ ὄνομά του διὰ τῆς φήμης ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη (τ.ἐ. τοσοῦτον ὑψηλά, ὥστε ἡ φήμη νὰ τὸ διαιωνίσῃ κατὰ τὴν διάρκειαν τοσοῦ-

των ἐτῶν), ὅσα ἀπέχει ὁ Καῖσαρ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀρχηγέτου Τιθωνοῦ ».

Ἰχνος κλασικισμοῦ ἀπαντῶμεν καὶ ἐν III 289-294 τῶν Γεωργικῶν τοῦ ποιητοῦ, ἔνθα οὗτος δηλοῖ ὅτι προτίθεται νὰ ἐξυψώσῃ τὸ θέμα του καὶ νὰ προσδώσῃ εὐγένειαν εἰς τὸ ποίημά του (« *magno nunc ore sonandum* », ὡς λέγει). Ἐν τοῖς στίχοις τούτοις μεταβαίνων ὁ ποιητὴς ἀπὸ τῶν ἱππων καὶ βοῶν εἰς τὰ πρόβατα προσθέτει ὅτι αἱ αἴγες καὶ τὰ πρόβατα εἶναι ταπεινὸν θέμα διὰ ποιητὴν αἰρόμενον εἰς ὕψη. Ἀλλὰ, διὰ νὰ ἐξασφαλισθῇ αἴγλη καὶ δόξα εἰς τὸν ποιητὴν, ἀπαιτεῖται ἰδίᾳ τις μεγαλοφυΐα. Οἱ βράχοι λοιπὸν τοῦ Παρνασσοῦ, εἰς τοὺς ὁποίους οὐδεὶς τῶν προγενεστέρων ποιητῶν ἔφθασεν, γοητεύουσι καὶ ἐλκύουσιν αὐτόν. Τέλος ἐπικαλεῖται τὴν ποιμενικὴν θεὰν τῶν Ῥωμαίων Pales, ὅπως βοθήσῃ αὐτὸν νὰ ἀνυψώσῃ περαιτέρω τὸν τόνον τῆς φωνῆς του : « Οὐδὲ ἄγνων πόσον μέγα (δυσχερὲς) εἶναι νὰ νικήσῃ (νὰ θριαμβεύσῃ τις τοῦ θέματός του διὰ τῆς ἐκφράσεως, νὰ ἐκφράσῃ) τις αὐτὰ διὰ λόγων καὶ νὰ προσδώσῃ αὐτὴν τὴν σεμνότητα εἰς ταπεινὰ πράγματα (νὰ ἐξυψώσῃ πολὺν λεπτὰς λεπτομερείας διὰ τῆς ἀξίας τῶν στίχων) ἄλλ' ἐμὲ συναρπάξει (παρασύρει) γλυκὺς τις ἔρως (γλυκεῖα τις κλίσις) διὰ μέσου τῶν ἐρήμων κορυφῶν τοῦ Παρνασσοῦ· μὲ εὐχαριστεῖ νὰ ἀνέρχωμαι τὴν κορυφὴν (ποιητικοῦ) ὄρους, ἔνθα οὐδὲν ἴχνος τῶν προτέρων (ἐμοῦ ποιητῶν) ἐκκλίνει (ἀποτρέπεται) ἐπὶ τῆς ὁμαλῆς κατωφερείας ἣ ὅποια φέρει πρὸς τὴν Κασταλίαν (νὰ πορεύωμαι εἰς τὴν Κασταλίαν δι' ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς τῶν προτέρων ποιητῶν ἐπάτησεν). Νῦν, σεβασμῖα Πάλης, πρέπει νὰ ψάλλω διὰ μεγάλου στόματος (δι' ἐπιβλητικῆς φωνῆς, τουτέστι νὰ ἐξυψώσω τὸ θέμα μου) ».

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Βεργίλιος ἀκολουθεῖ παρθένους δρόμους εἶναι ἀλεξανδρινὸν στοιχεῖον ἢ ἀνάγκη ὅμως, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται, ὅπως ἐξυψώσῃ τὸ θέμα του καὶ προσδώσῃ εἰς αὐτὸ εὐγένειαν, ὅπως ψάλλῃ, ὡς λέγῃ, « *magno... ore* », αὐτὸ εἶναι κλασσικὸν στοιχεῖον. Ἐὰν ἡ ὕλη τῶν Γεωργικῶν εἶναι ἐνίστε ἀλεξανδρινή, τὸ ὕψος των, ὡς δηλοῖ ὁ ποιητὴς, δὲν εἶναι ἀλεξανδρινόν.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΙΔΙΑ ΑΓΡΟΤΙΚΟΝ ΙΔΕΩΔΕΣ

Ὁ Ἑλληνιστικὸς κόσμος κεκμηκὼς ἐκ τῶν συχνοτάτων πολέμων τῶν ἡγεμόνων του προτιμᾷ, ἀντιθέτως πρὸς τὸν κλασσικὸν κόσμον, ὅπως ἡ ποίησις μὴ ἐξυμῇ ἥρωας, ἀλλὰ τὴν εἰρήνην, τὴν ἀνάπαυσιν καὶ τὸν ἀνθρωπισμόν. Ἀποστολὴ τῆς ποιήσεως τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων δὲν ἦτο πλέον ἢ τῆς ποιήσεως τῶν κλασσικῶν χρόνων, τουτέστιν ἡ ἠθικὴ διαπαιδαγώγησις τοῦ λαοῦ, ἡ νομισθεῖα, ἀφοῦ κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους δὲν ὑπῆρχεν φυλετικὴ καὶ ἐθνικὴ ὁμοιογένεια. Ἀφοῦ δὲ ἡ ποίησις τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἔπαυσε νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἠθικὴν διαμόρφωσιν τοῦ λαοῦ, ἐστράφη

αὕτη πρὸς τὸν ρεαλισμόν, πρὸς τὴν φύσιν καὶ πρὸς ὅ,τι μικρὸν καὶ ταπεινόν, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον συνέβαλεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἀνωτέρου ἀνθρωπιστικοῦ καὶ κοσμοπολιτικοῦ πνεύματος¹.

Οἱ Ρωμαῖοι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀλεξανδρινισμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνησαν τὴν ἠθικοπαιδαγωγικὴν ἀποστολὴν τῆς ποιήσεως. Οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν λαὸς πρακτικός, βλέπων κάλλιον παντὸς ἄλλου τὰς πραγματικότητας τοῦ βίου. Ἡ ἰδιοσυγκρασία των ἦτο ἠθικὴ² καὶ πολιτικὴ. Πᾶς Ρωμαῖος ἔπρεπε νὰ εἶναι ἄριστος (*optimus quisque*)³ διὰ τὸ καλὸν τῆς πατρίδος. Ὁ τοιοῦτος χαρακτὴρ τῶν Ρωμαίων ἐξηγεῖ τὰς μορφάς, τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἡ δραστηριότης των. Ἐξηγεῖ τὰς φιλολογικὰς αὐτῶν κλίσεις καὶ ἐπιτυχίας⁴ ἐξηγεῖ τὸ ὅτι ἐν πάσῃ τῇ Λατινικῇ φιλολογίᾳ, ἐξαιρουμένης μόνον τῆς ρητορείας, οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν ἠθικολόγοι. Ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς ὡς τοιοῦτος τὸν χαρακτῆρα ἐκαλλιέργησε τὴν φιλολογίαν, τὴν τεποίησιν καὶ τὸν πεζὸν λόγον, ἐν ᾧ μέτρῳ αὕτη ἦτο εἰς αὐτὸν ὠφέλιμος. Οἱ Ρωμαῖοι ἐπέτυχον περισσότερον εἰς τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐπλησίαζον περισσότερον πρὸς τὸν πεζὸν λόγον. Ἔσχον τὰς περισσοτέρας των ποιητικὰς ἐπιτυχίας ἐν τῷ δράματι, τὸ ὁποῖον ἐξωγράφει τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν⁵ ἐν τῇ σατίρᾳ καὶ ἐν τῇ διδακτικῇ ποιήσει, διότι ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτῶν ἰδιοσυγκρασία ἦγεν αὐτοὺς εἰς αὐτὰ τὰ εἶδη τῆς ποιήσεως. Ἰδιαιτέραν προτίμησιν ἐπεδείξαντο πρὸς τὴν διδακτικὴν ποίησιν, καίτοι τὸ διδακτικὸν εἶδος εἶναι τὸ ὀλιγώτερον εὐνοϊκὸν διὰ τὴν ποίησιν εἶδος, ἀφοῦ ἡ ποίησις ἐκτυλίσσεται ἐν αὐτῷ εἰς τὰ ἐπεισόδια. Τὸ τελειότερον καὶ ὠραιότερον διδακτικὸν ἔργον τῆς Λατινικῆς ποιήσεως εἶναι τὰ Γεωργικὰ τοῦ Βεργιλίου.

Ὁ Βεργίλιος καίτοι ὑπέστη κατὰ τὴν νεότητά του τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀλεξανδρινισμοῦ, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῆς Appendix Vergiliana, ἐκ τῶν Βουκολικῶν καὶ ἐν μέρει ἐκ τῶν Γεωργικῶν αὐτοῦ, εἶχεν ἐν τούτοις τὴν κλασσικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ποιήσεως. Ἐπίστευεν ὅτι ἡ ποίησις δὲν πρέπει νὰ σκοπῇ τὸ εὐάρεστον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ὠφέλιμον⁶· ἐφρόνει ὅτι ἡ ποίησις εἶναι μία τέχνη οὐχὶ πρὸς διασκέδασιν μόνον τῶν ἀνθρώπων τῶν σαλονίων, ἀλλὰ μία τέχνη εὐγενής, μία λειτουργία, ἐν ἔργον θρησκευτικόν, ἠθικόν καὶ κοινωνικόν. Ἐπίστευεν ὅτι ἡ ποίησις δημιουργεῖ καὶ διευθύνει τὰς κοινωνίας, ἐκλαϊκεύουσα τοὺς κανόνας τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ θάρρους⁷· ὅτι ὁ ποιητὴς καθόλου εἶναι ἱεροφάντης, ἰδίᾳ δὲ ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς πρέπει νὰ εἶναι διερμηνεὺς τῆς Ρώμης πλησίον τῶν θεῶν. Ὑπὸ τοιούτων ἰδεῶν ἐμφο-

1. Πρβλ. Τρουπάνην Κ., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 44, 47, 50.

2. Cic., De divin. I 45: «maiores nostri omnibus rebus agendis quod bonum, faustum, felix fortunatumque esset praefabantur».

3. Sallust., De con. Catil. 8.

ρούμενος ἔλαβεν ὁ Βεργίλιος τοὺς πρακτικοὺς κανόνας τῆς Λατινικῆς ἠθικῆς καὶ τοὺς ἐπενέδυσσε διὰ τῶν θελκτικῶν μορφῶν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης.

Τὰ ἠθικά θέματα εἶναι ἡ βάση τῆς ἐμπνεύσεως τοῦ Βεργίλιου ἐν τοῖς Γεωργικοῖς αὐτοῦ. Τὰ Γεωργικά τοῦ Βεργίλιου εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ρωμαϊκὸν ἔργον, διότι ἀποτελεῖ τὴν ἐντονωτέραν ἔκφρασιν τῆς ἀγάπης τῶν Ρωμαίων πρὸς τὴν ζωὴν τῶν ἀγρῶν. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν Ρωμαίων ἦτο ἀγροτικός· ἐκ παραδόσεως οἱ Ρωμαῖοι ἐτίμων τὴν γεωργίαν. Ἠγάπησαν δὲ τοὺς ἀγροὺς οὐ μόνον ἐκεῖνοι τῶν Ρωμαίων, οἱ ὅποιοι ἐπὶ αἰῶνας ἔζησαν κύπτοντες ἐπ' αὐτῶν καὶ μεριμνῶντες πῶς νὰ ἐξαγάγῳσιν ἐξ αὐτῶν τὸν καρπὸν τῆς ἐπιπόνου ἐργασίας των, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι ἔτι, τῶν ὁποίων ἡ μοῦσα κεμηκυῖα ἐκ τῶν ἡδονῶν ἢ τῆς τύρβης τῶν πόλεων, ἀνεζήτησεν εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἰταλίας καταφύγιον διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ πνεύματος, ἱερὸν διὰ τὴν λατρείαν τῆς φιλίας, ἀπομεμονωμένον τόπον δι' ὕπνον, δνειροπόλησιν ἢ σκέψιν. Οὕτως ἠγάπησαν τὴν ἐξοχὴν οἱ Λουκρήτιος, Κάτουλλος, Ὀράτιος, Τίβουλλος καὶ Προπέρτιος. Ἀλλ' ὁ Βεργίλιος ἠσθάνθη ἐντονώτερον τὰ πλεονεκτήματά της καὶ ἀπέδωκεν ἰσχυρότερον καὶ ἀβρότερον τὰ θέληγτρα αὐτῆς· οὗτος ὑπῆρξεν ὁ περιπαθέστερος ἐραστὴς τῆς φύσεως, ὁ κάλλιον παντὸς ἄλλου Ρωμαίου ἐμπνευσθεὶς ἐξ αὐτῆς καὶ προσενεγκὼν διὰ τῶν Γεωργικῶν τοῦ τὸν πληρέστερον σεβασμόν, ὁ ὁποῖος ὀφείλεται εἰς τὰς καλλονὰς τῆς φύσεως.

Ὁ Βεργίλιος διὰ τῶν Γεωργικῶν τοῦ ἐγένετο ὁ ἀπόστολος τῆς καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν καὶ τοῦ ἐν τοῖς ἀγροῖς βίου, εἰς τὴν ἀγνότητα τοῦ ὁποίου ἐπίστευσε βαθύτατα. Ὁ ποιητὴς τῶν Γεωργικῶν εἶναι εἰς ἐργάτης, ἐρεϊδόμενος εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ λέγων εἰς τὸν γεωργὸν ὅτι ἐν πρώτοις πρέπει νὰ σέβεται τοὺς θεοὺς¹. Ἐν ἀρχῇ καὶ πολλὰ τοῦ τῶν Γεωργικῶν τοῦ ὁ Βεργίλιος ἐπικαλεῖται τοὺς θεοὺς, τῶν ὁποίων τὰ δῶρα λέγει ὅτι ψάλλει². Ὡν ἀληθὴς Ρωμαῖος, ἐμφανίζεται εἰς τοὺς θεοὺς ἔχων τὰς χεῖρας πλήρεις³. πάντες δὲ οἱ θεοὶ ὑποχωροῦσιν εἰς αὐτὸν τὸν ὅρον, ἂν μάλιστα τοὺς παρακαλῇ συμφώνως πρὸς τὸ τυπικόν⁴.

Ἀλλ' ὁ ποιητὴς τῶν Γεωργικῶν δὲν προσδοκᾷ τὰ πάντα ἐκ τῶν ἀνω· βασιίζεται κυρίως εἰς τὴν ἐργασίαν του, καταδικάζει δὲ ἀπεριφράστως τὸν ὀκητρόν, ὁ ὁποῖος προσεύχεται χωρὶς νὰ ἐργάζεται καὶ ὁ ὁποῖος προσδοκᾷ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἐκ τῶν θεῶν⁵. Ἡ ἐργασία, κατὰ τὸν Βεργίλιον, εἶναι εὐερ-

1. Georg. I 38: «in primis venerare deos».

2. Αὐτόθι, 12: «munera vestra cano».

3. Αὐτόθι, IV 534-535: «Tu munera supplex | tende petens pacem, et facilis venerare Napaeas»;

4. Αὐτόθι, 537: «Sed, modus orandi qui sit, prius ordine dicam».

5. Georg. III 456: «meliora deos sedet omnia poscens».

γασία τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποῖαν ἐπιβάλλει εἰς τοὺς ἀνθρώπους, τονώνει αὐτοὺς καὶ δύνει τὸ πνεῦμά των¹, διὰ δὲ τῆς σκέψεως, εἰς ἣν ἐξαναγκάζει τοὺς ἀνθρώπους, εὐκολύνει τὴν ἐπίπονον ἐπινόησιν τῶν τεχνῶν². Ὁ Θεὸς διὰ τῆς καταπιεστικῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποῖαν ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τῆς ἐπιμόνου προσπαθείας αὐτῶν καθιστᾷ αὐτοὺς ἀνωτέρους πάντων τῶν κόπων τοῦ βίου³. Ὁ Ζεὺς ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἐργασίαν οὐχὶ ὥς τιμωρίαν διὰ παλαιόν τι ἁμάρτημα, οὐχὶ ὥς μίαν δοκιμασίαν ἐν ᾗ μιᾷ ὑπερεπιγείου ζωῆς, ἀλλ' ἐκ καθαρᾶς ἀγαθότητος διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Οὗτος δημιουργῶν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀνάγκην κατέστησε τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν δραστηρίαν, φιλόπονον· κατέστησε τὸ γένος τῶν ἱκανὸν διὰ πάντα. Οὐδεμία ἐργασία εἶναι τοσοῦτο συνεχῆς, ὅσον ἡ τῶν ἀγρῶν· εἰς αὐτὴν ὁ Βεργίλιος ἐγκλείει τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ὥς ἐντὸς ἐνὸς ἀδιεξόδου κύκλου. Ὁ ἄνθρωπος τῶν ἀγρῶν οὐδέποτε ἔχει κάμει ἀρκετὰ· ἐπεκτείνει τὰς μερίμνας του ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἔτους εἰς τὸ ἕτερον. Τοῦτο ἀποτελεῖ τραχὺν μόχθον, ἀλλά, καθ' ὃν τρόπον ὁμιλεῖ ὁ Βεργίλιος περὶ αὐτοῦ, αἰσθάνεται τις ὅτι διὰ τὸν Βεργίλιον ὁ νόμος τῆς ἐργασίας κατέστη χαρὰ⁴. Κατὰ τὰ Γεωργικὰ λοιπὸν τοῦ Βεργιλίου ὁ ἄνθρωπος ἐξαορτᾶται ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸν του. Ὁ Βεργίλιος εἶδε τὸν νόμον τῆς ἐργασίας ὥς εὐεργεσίαν τοῦ Δημιουργοῦ, μαρτυροῦσαν τὴν ἀγαθότητα αὐτοῦ.

Κατὰ τὸν Ἡσίοδον ὁ νόμος τῆς ἐργασίας μαρτυρεῖ τὴν μὴ ἀγαθότητα τῶν θεῶν· μαρτυρεῖ τὴν ζηλοτυπίαν αὐτῶν. Κατ' αὐτὸν ὁ νόμος τῆς ἐργασίας ἐτέθη πρὸς τιμωρίαν τῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν ἐκ μέρους τῶν γενομένην προσβολὴν εἰς τοὺς θεοὺς. Τοῦτο βλέπομεν νὰ ἐξηγῇ εἰς τὸν ἀδελφόν του Πέρσην, γράφων : « Κρύψαντες γὰρ ἔχουσι θεοὶ βίον ἀνθρώποισι· | δηιδίως γὰρ κεν καὶ ἐπ' ἡματι ἐργάσσαιο, | ὥς τε σε κεῖς ἐνιαυτὸν ἔχειν καὶ ἀεργὸν ἐόντα· | αἶψά κε πηδάλιον μὲν ὑπὲρ καπνοῦ καταθεῖο, | ἐργα βοῶν δ' ἀπόλοιτο καὶ ἡμιόνων ταλαεργῶν. | Ἀλλὰ Ζεὺς ἔκρυψε χολωσάμενος φρεσὶ

1. Αὐτόθι I 121 - 124 : « Pater ipse colendi | haud facilem esse viam voluit, primusque per artem | movit agros, curis acuens mortalia corda | nec torpere gravi passus sua regna veterno », ἤτοι : « Αὐτὸς ὁ πατὴρ (τῶν θεῶν) ἠθέλησε νὰ μὴ εἶναι εὐκολος ἡ μέθοδος τοῦ ἐργάζεσθαι καὶ πρῶτος διὰ (τινος) τέχνης ἀνεκίνησε τοὺς ἀγρούς, δύνων (ἀσκῶν) διὰ τῶν φροντίδων τὰς καρδίας τῶν θνητῶν καὶ μὴ ἀνεχθεὶς τὸ βασιλείῳ του νὰ ναρκωθῇ (νὰ γίνῃ νωθρὸν) ὑπὸ βαρείας χανώσεως (ἀργίας) ».

2. Αὐτόθι I 133 : « ut varias usus meditando extunderet artes », ἤτοι : « ἵνα ἡ ἀνάγκη ἐξαναγκάξῃ διὰ τῆς σκέψεως εἰς τὰς ποικίλας τέχνας ».

3. Georg. I 145 - 146 : « Labor omnia vicit | improbus et duris urgens in rebus egestas », ἤτοι : « Ἡ πείσμων ἐργασία ἐνίκησε τὰ πάντα καὶ ἡ πείζουσα (τοὺς ἀνθρώπους) ἔνδεια ἐν δυσκόλοις στιγμαῖς ».

4. Αὐτόθι II 397 - 406.

ῆσιν, | ὅτι μιν ἐξαπάτησε Προμηθεὺς ἀγκυλομήτης | τοῦνεκ' ἄρ' ἀνθρώ-
ποισιν ἐμήσατο κήδεα λυγρὰ»¹.

Ἀφ' ἐτέρου ὁ Λουκρήτιος εἰς τὸ πέμπτον βιβλίον τοῦ *De rerum natura* γράφων περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν πρώτων ἀνθρώπων καὶ περιγράφων τὰς διαδοχικὰς κατακτῆσεις τοῦ πολιτισμοῦ λέγει ὅτι ἀντιθέτως πρὸς ὅσα λέγουσι φιλόσοφοί τινες, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ κόσμος ἔσχεν ἀρχὴν καὶ θά ἔχη καὶ τέλος· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔργον τῶν θεῶν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἀτελειῶν του· εἶναι, κατ' αὐτόν, τὸ ἀποτελεσμα τῆς τυχαίας συνδρομῆς τῶν ἀτόμων. Οἱ ἀνθρώποι ἔζησαν κατ' ἀρχὰς βίον καθαρῶς ζωϊκὸν καὶ ἄθλιον· ἠναγκάσθησαν νὰ παλαιώσωσι πρὸς τὴν γῆν καὶ κατὰ τῶν ἀγρίων, ἀλλ' εἰς τὴν πάλιν αὐτὴν ἐξηλθον θριαμβευταὶ διὰ τῆς δραστηριότητός των. Κατενίκησαν τὴν ἀδυναμίαν των καὶ τὴν ὠμότητα ἐνὸς ἐχθρικοῦ κόσμου. Ἐπέτυχον δὲ ταῦτα μόνοι, ἄνευ συνδρομῆς τινος, ἄνευ τῆς βοηθείας τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι παρέμενον μακράν, ἀμέριμνοι καὶ ἀναπανύμενοι ἐν τῇ εἰρήνῃ τῶν μετακοσμίων.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸν Λουκρήτιον ὁ Βεργίλιος ἐν τοῖς Γεωργικοῖς αὐτοῦ διδάσκει ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ τελοῦνται τῇ βοηθείᾳ τοῦ Θεοῦ. Ἐπίστευεν οὗτος εἰς τὴν διαρκῆ παρουσίαν ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ κυρίου τοῦ κόσμου· ἐπίστευεν ὅτι ὁ κόσμος διοικεῖται ὑπὸ Θείας Προνοίας, ἀγαθῆς, ἐπιθυμούσης τὴν τελειοποίησιν τοῦ δημιουργήματός της διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς δοκιμασίας. Φαίνεται ὅτι ὁ Βεργίλιος εἶχεν ὑποστῇ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Στωϊκῶν.

Σπουδαιότεροι εἶναι οἱ ὀγδοήκοντα πέντε τελευταῖοι στίχοι (458-542) τοῦ δευτέρου βιβλίου τῶν Γεωργικῶν, οἱ ἀποτελοῦντες τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, τοὺς ὁποίους καὶ παραθέτω ἐν μεταφράσει: « ὦ τοὺς λίαν εὐτυχεῖς γεωργοὺς, ἐὰν ἐγνώριζον τὰ ἀγαθὰ των! Εἰς τούτους μακρὰν τῶν διχοστατούντων ὅλων (τ.ἔ. τῶν πολέμων) ἡ ἰδία ἡ δικαιοτάτη γῆ χέει ἐκ τοῦ ἐδάφους της εὐκόλον τροφήν. Ἐάν τις ὑψηλὴ κατοικία μετὰ λαμπρῶν θυρῶν δὲν διαχέῃ εἰς πάντα τὸν οἶκον τὸ μέγα κῦμα τῶν ἐπισκεπτῶν (τ.ἔ. ἐὰν πολλοὶ ἐπισκέπται δὲν πληρῶσι τὸν οἶκον), οἱ ὁποῖοι ἔρχονται πρῶτ', διὰ νὰ χαιρετίσωσι (τὴν ἔγερσιν τοῦ οἰκοδεσπότου) καὶ ἂν δὲν ἐπιθυμῶσι ποικίλας θύρας μεθ' ὥραίας ἀψίδος καὶ ἐνδύματα ἐπικεχρυσωμένα καὶ χαλκὸν ἐκ τῆς Ἐφύρας καὶ (ἂν) τὸ λευκὸν ἔριον δὲν βάπτεται δι' Ἀσσυρίου ὕγρου (πορφύρας) καὶ (ἂν) ἡ χοῆσις τῆς ῥευστῆς ἐλαίας δὲν διαφθείρεται διὰ κασίας, ἐν τούτοις ἄφροντις ἡσυχία καὶ ζωὴ ἀγνοοῦσα νὰ ἀπατᾷ, πλουσία εἰς ποικίλους πόρους καὶ ἀργίαι εἰς εὐθρα βάθην, σπήλαια, καὶ λίμναι ζωηροῦ ὕδατος καὶ δροσερὰ τέμνη καὶ μυκηθμοὶ βοῶν καὶ γλυκεῖς ὕπνοι ὑπὸ τὸ δένδρον δὲν ἑλλείπουσιν. Ἐκεῖ (ὑπάρχουσι) τὰ δάση καὶ καταφύγια τῶν κτηνῶν καὶ

νεολαία ὑπομονητικὴ τῶν ἔργων καὶ εἰθισμένη (νὰ ἀρκῆται) εἰς τὸ ὀλίγον, τὰ ἱερὰ (ἔθιμα) τῶν θεῶν καὶ οἱ ἅγιοι (τιμώμενοι) πατέρες (γέροντες)· ἡ Δικαιοσύνη ἀποχωροῦσα ἐκ τῆς γῆς ἔκαμε μεταξὺ ἐκείνων τὰ τελευταῖά της ἵχνη¹... Εὐτυχὴς καὶ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος γνωρίζει τοὺς ἀγροτικοὺς θεοὺς, καὶ τὸν Πάνα καὶ τὸν γέροντα Σιλβανὸν καὶ τὰς ἀδελφὰς Νύμφας! Ἐκεῖνον οὐχὶ αἱ δέσμαι (ἡ ὑπατεία) τοῦ λαοῦ (τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ λαός), οὐχὶ ἡ πορφύρα τῶν βασιλέων ἔκαμψε καὶ ἡ διχόνοια ἡ ταράττουσα ἀπίστους ἀδελφοὺς ἢ ὁ ἀπὸ τοῦ συνωμοτικοῦ Ἰστρου κατερχόμενος κάτοικος τῆς Δακίας· οὔτε τὰ πράγματα τῆς Ρώμης (ἡ Ρωμαϊκὴ Πολιτεία) καὶ τὰ μέλλοντα νὰ ἀπολεσθῶσι βασιλεία· οὐδὲ ἐκεῖνος, ἐλυπήθη τὸν πτωχὸν εὐσπλαχνιζόμενος οὐδὲ ἐμίσησε τὸν ἔχοντα (τὸν πλούσιον). Ὅσους καρποὺς οἱ κλάδοι, ὅσους οἱ ἴδιοι οἱ ἀγροὶ παρέσχον θέλοντες (ἰδίᾳ θελήσει), ἔδρεψεν οὐδὲ εἶδε τοὺς σιδηροῦς νόμους καὶ τὴν (ρωμαϊκὴν) ἀγορὰν υπερβάλλουσαν (ἐν πληρεῖ ὀργασμῷ) ἢ τὰ γραμματοφυλάκια (τὰ ἀρχεῖα) τοῦ λαοῦ. Ἄλλοι διαταράττουσι διὰ τῶν κωπῶν τὰς σκοτεινὰς θαλάσσας καὶ ὁρμῶσιν εἰς τὸν σίδηρον (τὸν πόλεμον)· διασχίζουσι τὰς αὐλὰς καὶ τοὺς σὺδους τῶν βασιλέων. Ὁ μὲν διὰ καταστροφῶν προσβάλλει τὴν πόλιν (του) καὶ τοὺς ἀθλίους ἐφεστίους θεοὺς, διὰ νὰ πῆν ἐντὸς λιθοκολλήτου ποτηρίου καὶ νὰ κοιμηθῇ ἐπὶ πορφύρας τῆς Τύρου· ἄλλος κρύπτει τὰ πλούτη (του) καὶ κατακλίνεται ἐπὶ κατορυχέντος χρυσοῦ. Οὗτος ἔκθαμβος θαυμάζει τὸ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς βῆμα τοῦτον (τὸν ἄλλον) ἔχοντα ἀνοικτὸν τὸ στόμα συνήρπασαν τὰ χειροκροτήματα τοῦ λαοῦ καὶ τῶν πατέρων (τῶν συγκλητικῶν) ἀνὰ τὰς κερκίδας (τοῦ θεάτρου), διπλασιασθέντα τῷ ὄντι (διὰ δευτέραν φορὰν)· (ἄλλοι) χαίρουσι διακεχυμένοι ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἀδελφῶν (των) καὶ διὰ τῆς ἐξορίας ἀλλάσσουν τοὺς οἴκους των καὶ τὰ γλυκέα φῶτα τῆς ἡμέρας (τοὺς ὀφθαλμοὺς) καὶ ζητοῦσι πατρίδα κειμένην ὑπὸ ἄλλον ἥλιον. Ὁ γεωργὸς τὴν γῆν διὰ τοῦ καμπύλου ἀρότρου διέταμε· ἐντεῦθεν ὁ μόχθος (ἡ ἐργασία) τοῦ ἔτους, ἐντεῦθεν διατρέφει τὴν πατρίδα του καὶ τοὺς μικροὺς ἐγγόνους (του), ἐντεῦθεν (διατρέφει) τὰς ἀγέλας τῶν βοῶν καὶ τοὺς ἀξίους μόσχους· οὔτε (ὑπάρχει) ἀνάπαυσις, ὥστε τὸ ἔτος ἢ νὰ ἔχη ἄφθονα τὰ μῆλα (τὰς δῶρας) ἢ (νὰ εἶναι εὐπορον) εἰς γέννησιν πτηνῶν ἢ εἰς δέσμην Δημητριακῆς καλάμης (σίτου) καὶ νὰ φορτώνη τοὺς αὐλακας μετὰ γεννημάτων (προϊόντων) καὶ νὰ νικᾷ (νὰ πληροῖ) τὰς ἀποθήκας. Ἦλθεν ὁ χειμὼν· τριβεται ὑπὸ ἐλαιοτριβείων ἢ Σικωνία ἐλαία· οἱ χοῖροι περιχαρεῖς ἐπανερχονται ἀπὸ τῆς βαλάνου· τὰ δάση δίδουσι κόμαρα· καὶ τὸ φθινόπωρον ἀποτίθεται (ξίπτει) τὰ ποικίλα γεννήματα (καρποὺς), καὶ αἱ μαλακαὶ σταφυλαὶ ὠριμάζουσιν ὑψηλὰ εἰς εὐηλίους βράχους. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ γλυκεῖς (ἀγαπητοὶ) υἱοὶ κρέ-

1. Τὴν μετάφρασιν τῶν παραλειπομένων στίχων (475 - 493) ὄρα ἀνωτέρω, ἐν σελίσιν 340 - 341.

μανται περὶ τὰ φιλήματά του (περὶ τὸν λαίμονά του), ὁ ἀγνός (του) οἶκος διατηρεῖ τὴν ἀγνείαν του, αἱ ἀγελάδες καταβιβάζουσιν τοὺς γαλακτώδεις μαστοὺς καὶ τὰ παχέα ἐρίφια ἐπὶ τῆς περιχαροῦς (ὥραιας) πώας παλαίουνι πρὸς ἄλληλα διὰ τῶν ἐναντίων κεράτων. Αὐτὸς προσωπικῶς ζῇ ἑορτασίμους ἡμέρας καὶ ἐκτεταμένος ἀνὰ τὴν χλόην, ἔνθα τὸ πῦρ (ἡ ἐστία) ἐν τῷ μέσῳ (εὐρίσκεται) καὶ οἱ ἐταῖροι κρατῆρα στέφουσι, σπένδων σέ, ὦ Ληγαῖε, καλεῖ, καὶ θέτει ἐπὶ πτελέας διὰ τοὺς ἐπιστάτας τῶν κτηνῶν (τοὺς ποιμένας) ἀγῶνας ταχέος ἀκοντίου (στόχον) καὶ γυμνοῖ τὰ σώματα (αὐτῶν) τὰ λίαν στερεὰ εἰς ἀγροτικὴν πάλην. Τοῦτόν ποτε τὸν βίον ἔζησαν οἱ ἀρχαῖοι Σαβῖνοι, τοῦτον ὁ Ρῶμος καὶ ὁ ἀδελφός (του)· οὕτω βεβαίως ἡ ἰσχυρὰ Ἐτρουρία ἠϋξήθη καὶ ἡ Ρώμη ἐγένετο τὸ ὠραιότατον τῶν πραγμάτων καὶ μόνη περιέβαλε δι' ἑαυτὴν διὰ τείχους ἑπτὰ ἀκροπόλεις (λόφους). Ποοσέτι πρὸ τοῦ σκήπτρου (τῆς βασιλείας) τοῦ Δικταίου βασιλέως (Διός), καὶ πρὶν ἢ τὸ ἀσεβὲς γένος (τῶν ἀνθρώπων) εὐωχηθῇ διὰ σφαγέντων μόσχων, ὁ χρυσοῦς Κρόνος ἔζη τοῦτον τὸν βίον εἰς τὰς γαίας (ἐπὶ τῆς γῆς) καὶ ἀκόμη δὲν εἶχον ἀκούσει (οἱ ἄνθρωποι) νὰ ἐμφυσῶνται (νὰ γίνωνται) τὰ πολεμικὰ σαλπίσματα οὐδ' ἀκόμη τὰ ξίφη νὰ κροτῶσι ἐντεθειμένα εἰς τοὺς σκληροὺς ἄκμονας. Ἀλλ' ἡμεῖς διηνύσαμεν τὸν ἄμετρον (τὸν ἀπέραντον κατὰ τὰς ἐκτάσεις) πόντον (πεδιάδα)· καὶ ἥδη (εἶναι) καιρὸς νὰ λύσωμεν τοὺς καπνίζοντας αὐχένας τῶν ἵππων (μας) ».

Ἐν τοῖς στίχοις τούτοις ὁ Βεργίλιος παρέχει πλουσίαν καὶ βαθεῖαν φιλοσοφίαν· ἐν αὐτοῖς ὁ ἀγροτικὸς βίος παρουσιάζεται ἀνεὺ τῶν σμικροτήτων καὶ ἀδυναμιῶν αὐτοῦ. Ἐξέχουσιν θέσιν ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τούτῳ τοῦ ἀγροτικοῦ βίου κατέχει ἡ Δικαιοσύνη· ἡ γῆ ἐν αὐτῷ ἀποκαλεῖται δικαιοτάτη¹ ὡς ἀποδίδουσα τὸν σῖτον εἰς τὸν γεωργὸν ὡς ἀνταμοιβὴν διὰ τὸν ἰδρωτὰ του. Τονίζει μάλιστα ὁ Βεργίλιος ὅτι ὁ βίος τῶν χωρικῶν εἶναι τὸ ἄσυλον τῆς Δικαιοσύνης, τῆς ὠραιότερας τῶν ἀρετῶν, ἡ ὁποία ἐγκαταλείπουσα τὴν γῆν ἀφῆκε τὰ τελευταῖα τῆς ἔχνη μεταξὺ τῶν χωρικῶν². Τὰ Γεωργικὰ λοιπὸν τοῦ Βεργιλίου παρουσιάζουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν Δικαιοσύνην ὡς τὴν εὐγενεστέραν κληρονομίαν τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς.

Ἐν τούτοις καὶ ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τοῦ Βεργιλίου διατυπώνονται ἐπιφυλάξεις τινὲς περὶ τοῦ εὐτυχοῦς βίου τῶν γεωργῶν· οὕτως ἐν τῷ στίχῳ 458 λέγεται : « sua si bona norint » τούτέστιν : « ἐὰν ἐγγνώριζον τὰ ἀγαθὰ των ».

1. Georg. II 460 : « fundit humo facilem victum iustissima tellus ».

2. Αὐτόθι 473-474 : « extrema per illos | iustitia excedens terris vestigia fecit ». Ἐνταῦθα ὁ Βεργίλιος ὑπαινίσσεται Θρῦλον, καθ' ὃν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Χρυσοῦ αἰῶνος, ὅτε αἱ ἀρεταὶ ἔνεκα τῶν ἐγκλημάτων τῶν ἀνθρώπων κατέλειπον τὴν γῆν καὶ μετέστησαν εἰς τὸν οὐρανόν, ὀλίγου δεῖν νὰ ἀκολουθήσῃ αὐτάς ἡ Δικαιοσύνη, ἡ ὁποία παρέμενεν ἐπὶ τῆς γῆς, διότι εἶδεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι τὸν ἀγρῶν ἦσαν ἀθφοί πως.

ἐν ἄλλοις λόγοις οἱ ἄνθρωποι τῶν ἀγρῶν δὲν ἔχουσι συνείδησιν τῆς εὐτυχίας των¹. Καίτοι ὁ ἀγρότης δὲν ἔχει συνείδησιν τῆς εὐτυχίας του, ἐν τούτοις ὁ βίος του εἶναι προτιμότερος τοῦ πυρετώδους βίου καὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν μεγάλων πόλεων. Ὁ ἐν τοῖς ἀγροῖς βίος διὰ τῆς ἀπλότητός του καὶ τῆς συνεχούς ἐργασίας εἶναι ἀπληγαμένος τῶν πειρασμῶν τῆς πολυτελείας, τοῦ βίου τῶν πόλεων. Πιστεύει δηλαδὴ ὁ Βεργίλιος εἰς τὴν ἀγνότητα τοῦ ἐν τοῖς ἀγροῖς βίου· πιστεύει εἰς τὸ ὅτι ὁ ἐν τοῖς ἀγροῖς βίος συμβάλλει εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ ἐξασφαλίζει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ιδιότητα τοῦ δικαίου. Αὐτὸς εἶναι ὁ δεύτερος λόγος, δι' ὃν ἡ γῆ ἀποκαλεῖται δικαιοσύνη.

Ὡσαύτως ὁ Βεργίλιος ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τοῦ ἀγροτικοῦ βίου τονίζει ὅτι οἱ γεωργοὶ ζῶσι μακρὰν τῶν πολέμων², ἰδίᾳ δὲ τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Περὶ τὸ τέλος τῶν ἐμφυλίων πολέμων ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου τοῦ μεσογειακοῦ κόσμου ἐκράτει τὸ αἴτημα τῆς εἰρήνης, τὴν ὁποῖαν εἰρήνην, ὥς καὶ τὴν ὁμόνοιαν προσεδόκων³ καὶ ἐξελιπάρουν παρὰ τοῦ νέου πολιτεύματος καὶ πάντων τὰ βλέμματα ἐστρέφοντο ἀγωνιώδη πρὸς τὸν Ὀκταβιανὸν Αὐγούστου, τὸν ἀναμενόμενον σωτῆρα τοῦ κόσμου. Οὗτος κατὰ τὸ τέλος τῆς Ἑλευθέρᾳ Πολιτείας ἐξησφάλισεν εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀναγκαίαν ἀτμόσφαιραν εἰρήνης. Οἱ ἐξωτερικοὶ ἐχθροὶ ἀνέκοψαν τὴν πορείαν των εἰς τὰ σύνορα, αἱ ἐσωτερικαὶ διχόνοιαὶ διεκόπησαν καὶ ἐνόητος καὶ ὁμόνοια ἐπεκράτησεν εἰς τὸν μεσογειακὸν κόσμον διὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐπικυριαρχίας. Ἡ Ρωμαϊκὴ εἰρήνη, δι' ἧς τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα ἐπραγματοποίησεν τὰς ἐν αὐτῷ δυνατότητας, ἀπετέλεσεν ἐν τῶν μεγαλυτέρων φαινομένων τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ ἀπέβη θρησκεία, ἐν τῇ ὁποίᾳ συνεχέοντο ἡ εἰρηνικὴ καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδέα⁴.

Ἐν τοῖς Γεωργίκοις τοῦ Βεργιλίου παρέχεται ἡ ἰδέα τῆς εἰρήνης, πρὸς τὴν ὁποῖαν φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν ἐν ρωμαϊκὸν ἔρχον τέχνης, ὁ Βωμὸς τῆς Εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου, ὁ ἀποτελῶν μίαν τῶν εὐτυχιστέρων πραγματοποιήσεων τῆς Ρωμαϊκῆς τέχνης ἐν τῇ ὑπερτάτῃ αὐτῆς ἀκμῇ καὶ τὸ ἐπίσημον σύμβολον, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ αὐτοκρατορία ἐπροίκισε τὴν Ρωμαϊκὴν εἰρήνην⁵.

1. Πρὸβλ. καὶ Klingner F., Ueber das Lob des Landlebens in Vergils Georgica, ἐν Hermes 66 (1931) 161 - 162.

2. Georg. II 459: «procul discordibus armis».

3. Ἀπὸ τοῦ 40 π.Χ. ὁ Βεργίλιος ἐν τῷ τετάρτῳ Βουκολικῷ αὐτοῦ (στῆχ. 1 - 52) προσεφίτευσεν τὴν ἐπάνοδον τοῦ Χρυσοῦ αἰῶνος.

4. Ὑμνον πρὸς τὴν Ρωμαϊκὴν εἰρήνην βλέπε παρὰ Πλινίῳ τῷ πρεσβυτέρῳ (Hist. Nat. XXVII 3).

5. Περὶ αὐτοῦ βλέπε Courbaud E., Le bas-relief romain à représentations historiques, Paris 1899, p. 77 sq. Strong A., Roman sculpture from Augustus to Constantine, London 1907, p. 40 sq. Studniczka Fr., Zur Ara Pacis., Abhandl. d. sächs. Gesellschaft d. Wissensch., Phil. hist. Klasse,

Ὁ βωμὸς οὗτος κατασκευασθεὶς μεταξύ τῶν ἐτῶν 13 καὶ 9 π.Χ., ἦτο οἰκοδόμημα ἀποτελούμενον ἐξ ὀρθογωνίου ἐκτάσεως, περιβαλλομένης ὑπὸ μαρμαρίνου τοίχου μετ' ἀναγλύφων, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ὁποίας ἦτο ὁ κυρίως βωμός. Ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς εἰρήνης¹ ὑπῆρχον παραστάσεις ἐκφράζουσαι ἰδέας καὶ αἰσθήματα καθαρῶς ρωμαϊκά, παριστῶσαι τοὺς ἐθνικοὺς ρωμαϊκοὺς θρύλους· τινὰ δὲ τῶν ἀναγλύφων τούτων ἦσαν ἀλληγορικά, ὧν ἐν διασωθὲν ἐν Φλωρεντία εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Tellus. Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο παριστᾷ γυναῖκα μετ' ἰσχυρῶν μαστῶν καθημένην ἐπὶ βράχου καὶ φέρουσαν ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς δύο παιδία, συμβολίζουσιν δὲ τὴν γῆν τῆς Ἰταλίας κατὰ τὸν Van Buren². Οὗτος ἀνεγνώρισεν εἰς τὴν παράστασιν αὐτὴν τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τοῦ ἐγκωμίου τῆς Ἰταλίας, τὸ ὁποῖον μᾶς παρέχει ὁ Βεργίλιος εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν Γεωργικῶν αὐτοῦ καὶ τὸ ὁποῖον μετὰ μίας στροφῆς τῆς Ἑκατονταετήρου ᾠδῆς τοῦ Ὁρατίου φαίνεται ὅτι ἐνέπνευσε τοὺς τεχνίτας τοὺς ποιήσαντας τὸν βωμὸν τῆς Εἰρήνης, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς εἰρημένης παραστάσεως ἐξέφραξε τὴν ἰδέαν ὅτι εἰρήνη καὶ γῆ εἶναι δύο στοιχεῖα ἀρρήκτως συννηωμένα.

Ῥασαύτως ὁ Βεργίλιος, ὁ ἀπόστολος τοῦ ἀγροτικοῦ βίου καὶ τῆς ἐργασίας ἐν τοῖς ἀγροῖς, θέλων νὰ ἐνισχύσῃ τὰς συμβουλὰς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὲρ τοῦ ἀγροτικοῦ βίου ἐχρησιμοποίησεν ἐν παραδείγματι εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν Γεωργικῶν του, τὸ περιφημὸν ἐπισοδῖον τοῦ γέροντος τοῦ Τάραντος. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν τελευταῖον ἐν τοῖς Γεωργικοῖς ὕμνον τοῦ Βεργιλίου πρὸς τὴν ἐργασίαν³. Ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ τούτῳ βλέπομεν γέροντα ἐκ Κωρύκου τῆς Κιλικίας νὰ μεταβάλλῃ εἰς καρποφόρον κῆπον καὶ τερπνότατον ἀνθῶνα γαίας τινὰς παρὰ τὸν Τάραντα, ἀκαταλλήλους πρὸς ἀμπελοργίαν καὶ καλλιέργειαν σίτου, ἐξασφάλισαντα οὕτως εἰς ἑαυτὸν διὰ τῶν μόχθων του πλοῦτον καὶ εὐδαιμονίαν. Τὸν γέροντα τοῦτον ἐπισκεφθεὶς καὶ γνωρίσας ὁ Βεργίλιος πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ ἀπλοῦ βίου τῶν γεωργῶν, ὁ ὁποῖος ἐξασφαλίζει εὐδαιμονίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν. Τὸ ἐπισοδῖον τοῦτο ἔχει οὕτως: « Ἐπὶ παραδείγματι μοῦ ἔρχεται εἰς τὴν μνήμην ὅτι ὑπὸ τοὺς πύργους τῆς Οἰβαλίας ἀκροπόλεως (ἐκεῖ), ἔνθα ὁ μέλας Γάλαισος ἀρδεύει τὰ ξανθὰ ὄντα γεωργήματα, εἶδον γέροντα ἐκ τῆς Κωρύκου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὀλίγα πλέθρα ἀγροῦ ἐγκαταλειμμένου, οὐδὲ ἦτο ἡ ἄρουρα ἐκείνη εὐφορος εἰς τοὺς μόχθους οὐδὲ πρόσφορος εἰς τὰ κτήνη οὐδὲ κατάλληλος εἰς τὸν Βάκχον. Ἐν τούτοις

27 (1909) 901-944. Grenier Alb., *Le genie romain dans la religion, la pensée et l'art*, Paris 1925, p. 417-436.

1. Περιγραφὴν αὐτοῦ βλέπε παρὰ Grenier Alb., ἔνθ' ἄνωτ., σ. 419 κέξ.

2. W. van Buren Alb., *The Ara Pacis Augustae*, ἐν *Journ. of rom. Studies* 3 (1913) 134-141.

3. Πρβλ. Capuzzello F., *Taranto nel canto Georgico di Virgilio, Rinascentza Salentina* I, 2, Lecce 1933.

οὗτος μεταξὺ φρακτῶν ἐξ ἀκανθῶν σπανίαν (εἰς ἀραιὰς γραμμάς) κράμβην καὶ περίξ λευκὰ κρίνα καὶ κλάδους δάφνης (ἐλαίας, μυρσίνης καὶ ἄλλων ἱερῶν δένδρων) φυτεύων καὶ τὴν λεπτὴν μήκωνα ἐξίσωνε τὸν πλοῦτον πρὸς τὰς ψυχὰς τῶν βασιλέων (τ.ἐ. διὰ τοῦ πλούτου τοῦ αὐτοῦ ἐθεώρει ἑαυτὸν ἴσον πρὸς τοὺς βασιλεῖς), καὶ ὁπὲ κατὰ τὴν νύκτα ἐπιστρέφων οἴκαδε ἐφόρτωνε τὰς τραπέζας ἐξ ἐδεσμάτων μὴ ἀγορασθέντων. Πρῶτος κατὰ τὴν ἀνοιξιν ἔδρεπε τὸ ῥόδον καὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον ὀπώρας¹ καὶ ὅτε ἀκόμη ὁ σκυθρωπὸς χειμὼν τοὺς λίθους διὰ τοῦ ψύχους ἔθρανε καὶ ἐχαλίνου διὰ τοῦ πάγου τὴν ῥοὴν τῶν ὑδάτων (τῶν ποταμῶν), ἐκείνος ἤδη ἐκλάδευε τὸ φύλλωμα τοῦ εὐκάμπτου ὑακίνθου, ἐπιπλήττων τὸ ὄψιμον θέρος καὶ τοὺς βραδύνοντας Ζεφύρους. Λοιπὸν ὁ πρῶτος εἶχεν ἐν ἀφθονίᾳ γονίμους μελίσσας καὶ πολλὰ σμήνη καὶ πτέζων τὰ μελίκηρα ἔκαμνε νὰ ἀναβλύξῃ (ἐξ αὐτῶν) ἀφρίζον μέλι· δι' ἐκεῖνον αἱ φιλούραι καὶ ἡ ἀγριοδάφνη ἦσαν ἀφθονώταται (πλουσιώταται)· καὶ δι' ὁπόσων ὀπωρῶν εἶχεν ἐνδυθῆ τὸ εὐκαρπον δένδρον ἐν τῷ νέφ (του) ἄνθει, τοσαύτας κατὰ τὸ φθινόπωρον ἐκράτει ὠρίμους. Ἐκεῖνος προσέτι τὰς ὀψίμους πτελέας μετεφύτευσεν εἰς στοίχους καὶ τὴν ἀπόσκληρον ἄπιον καὶ τὰς ἀγρίας κοκκυμηλέας τὰς ἥδη φερούσας κοκκύμηλα καὶ τὴν πλάτανον τὴν ἥδη χορηγοῦσαν τὰς σκιὰς εἰς τοὺς πότας»¹.

Ποικίλαι διευτυπώθησαν γινῶμαι πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ γέροντος τοῦ Τάραντος². Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶδον εἰς τὸ ἐπεισόδιον αὐτὸ εἰδύλλιον εἰσαγόμενον κατὰ τρόπον τεχνητὸν πρὸς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ, τὸ ὁποῖον θὰ εἶχε δημιουργηθῆ ἐκ τῆς μὴ ὑπάρξεως περιγραφῆς περὶ κήπων³. Ἐξέλεξε δὲ ὁ Βεργίλιος τὸν Τάραντα ὡς τόπον τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ εἴτε διότι προετίμα καὶ ἐγνώριζε τὸν Τάραντα ἐκ τοῦ ταξιδίου του εἰς τὸ Βρεντήσιον εἴτε διὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς Ταραντινῆς γεωργίας εἴτε διὰ πολιτικούς λόγους εἴτε κυρίως, διότι ὁ Τάρας ἦτο τὸ κέντρον τῆς διαδόσεως τοῦ Πυθαγορισμοῦ καὶ Νεοπυθαγορισμοῦ⁴. Παρατηρήθη ὅτι ὁ Βεργίλιος ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ τοῦ γέροντος τοῦ Τάραντος ἐπιμένει ἰδιαίτερος ἐπὶ τῶν ἀνθέων καὶ τῶν καρπῶν· μνημονεύει ὅτι ἐκαλλιεργοῦντο ἐν τῷ κήπῳ τοῦ Τάραντος τὸ ῥόδον, τὸ κρίνον, ἡ μήκων, ὁ ὑακίνθος καὶ ἄλλα⁵, τὰ ὁποῖα εἶχον θρησκευτικὴν σημασίαν⁶. Οὕτως ἡ ἱεροβοτάνη εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν μαγείαν· τὸ ῥόδον ἦτο σύμβολον τοῦ κάλλους, τῆς νεότητος καὶ τοῦ ἔρωτος⁷· ὡσαύτως τὸ κρίνον καὶ ἡ μήκων

1. Georg. IV 125 - 146.

2. Wuilleumier P., Virgile et le Vieillard de Tarente, ἐν Revue Étud. Latin. 8 (1930) 325-340.

3. Grimal P., Les Jardins romains, Paris 1943, p. 412.

4. Αὐτόθι.

5. Αὐτόθι, σ. 413.

6. Αὐτόθι, σ. 414.

7. Joret Ch., La rose dans l'antiquité et au moyen âge, Paris 1894, passim.

εἶχον συμβολικὴν σημασίαν. Τὸ κρίνον ἦτο σύμβολον τῆς αἰωνιότητος καὶ τῆς ἀθανασίας¹· ἐπίσης ὁ ὑάκινθος ἦτο θρησκευτικὸν σύμβολον. Καὶ αἱ μέλισσαι, αἱ μνημονευόμεναι ἐν τῷ ἐπεισόδιῳ τοῦ γέροντος τοῦ Τάραντος, ἦσαν σύμβολα νέας ἐνσαρκώσεως καὶ ἀθανασίας².

Ἐκ τούτων γίνεται φανερόν ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦ γέροντος τοῦ Τάραντος δέον νὰ ἐρμηνευθῇ συμβολικῶς· παρουσιάζεται ὡς μία ποιητικὴ δημιουργία, ὡς εἰς μῦθος, ὡς λέγει ὁ Grimal, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ Βεργίλιος ὑπὸ μορφὴν περιγραφῆς ἑνὸς κήπου ἐπεξήτησε νὰ ἐκφράσῃ ἀντίληψιν ὅλην τῆς ζωῆς, τῆς ἠθικῆς καὶ σχεδὸν τῆς μακαριότητος³.

Ἐκ τῶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἐκτεθέντων φαίνεται ὅτι ὁ Βεργίλιος ἐν τοῖς Γεωργικοῖς του δέχεται ὅτι ὁ κόσμος κατευθύνεται ὑπὸ Θεῆς Προνοίας, ἀγαθῆς καὶ ἐπιθυμώσεως τὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς δοκιμασίας· ὅτι Θεὸς προνοῶν δοῦν ἐν τῇ δημιουργίᾳ του χωρὶς νὰ παραβιάξῃ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν· ὅτι ὁ ποιητὴς πιστεύει εἰς τὴν ἀγνότητα τοῦ ἀγροτικοῦ βίου, ὅτι δηλαδὴ ἡ φύσις προστατεύει τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κατευθύνει πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐτυχίαν. Τέλος ὁ ποιητὴς κάμνει τὸ κήρυγμα τῆς εἰρήνης⁴, τὴν ὁποίαν ἡ Ρώμη ἐπὶ Αὐγούστου ἐχάρισεν εἰς τὰ ἔθνη.

Τοιαύτη εἶναι ἡ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ φιλοσοφία τῶν Γεωργικῶν τοῦ Βεργίλιου, ἐπενδεδυμένη ἐν πολλοῖς διὰ μύθων, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν πλεόν, ὡς ἐπὶ Ὀμήρου, ὥραιαι ἀφηγήσεις τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' εἶχον ἀποβῆ σύμβολα καθιερωμένα διὰ τῆς ἀρχαιότητος των καὶ κατάλληλα πρὸς ἐπένδυσιν θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων.

Ὁ Βεργίλιος, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ μυθολογίᾳ του δὲν ἐνδιεφέρετο ἀπλῶς διὰ τὸ αἰσθητικὸν στοιχεῖον τοῦ μύθου, διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μύθου, ἀλλὰ περιελάμβανεν εἰς τὴν μυθολογίαν του θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀξίας, παρέχει εἰς ἡμᾶς ἐν τοῖς Γεωργικοῖς του ἐπενδεδυμένην διὰ μύθου τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ παραβίασις θρησκευτικῆς διατάξεως συνεπάγεται τιμωρίαν τῶν θεῶν. Τὸ τοιοῦτο διδάσκει ὁ Βεργίλιος διὰ τῆς ἐν τοῖς Γεωργικοῖς του παραδόσεως περὶ Ὀρφέως καὶ Εὐρυδίκης καὶ περὶ τῆς καθόδου

1. Verrall M. de G., Two instances of symbolism in the sixth Aeneid, The Class. Review 24 (1910) 46.

2. Cook A. B., The Bee in Greek Mythology, ἐν Journal of Hellenic Studies 15 (1895) 1-24 passim· Glock J. Ph., Die Symbolik der Bienen², Heidelberg 1900· Verrall M. de G., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 45· Royds T. F., The beast, birds and bees of Virgil, Oxford 1914· Hérouville P. de, Virgile apiculteur, ἐν Musée Belge 31 (1927) 37-42, 111-121 passim.

3. Les Jardins romains, p. 415.

4. Funaioli G., Virgilio poeta della pace, ἐν Conferenze Virgiliane, Milano 1931, p. 123-143.

τοῦ Ὀρφέως εἰς τὸν Ἄδην. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν μορφήν τοῦ μύθου ὁ Ὀρφεὺς ἦτο ἄγαμος ἀοιδὸς ᾄδων τὴν καταγωγὴν τῶν θεῶν καὶ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου, κατακληλὼν δὲ διὰ τοῦ ἔσματος του καὶ τῶν ἥχων τῆς λύρας του θεοῦ, ἀνθρώπους, ζῶα καὶ ἀκόμη τὴν ἀψυχον φύσιν. Ἡ μορφή ὅμως αὕτη τῆς μυθικῆς παραδόσεως ἀνεπτύχθη διὰ τῆς προσθήκης νέων στοιχείων, ὀρφικῶν, πυθαγορείων, διονυσιακῶν καὶ ἑλευσινίων¹. Οἱ Ὀρφικοὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἀναγνωρίσαντες τὸν Ὀρφέα ὡς ἰδρυτὴν τῆς θρησκείας τῶν διεμόρφωσαν τὴν βιογραφίαν του ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μύθου τοῦ Διονύσου Ζαγρέως. Οὕτως ἡ ἀπόδοσις τοῦ Ὀρφέως εἰς τὸν Ἄδην πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Εὐρυδίκης προήλθεν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Διονύσου Ζαγρέως, κατελθόντος εἰς τὸν Ἄδην καὶ ἐπαναγαγόντος ἐκεῖθεν τὴν μητέρα του Σεμέλην.

Εἰς πάντας τοὺς πρὸ τοῦ μυθογράφου Κόνωνος (1ος μ.Χ. αἰών), ἐξαιρέσει τοῦ Πλάτωνος², συγγραφεῖς ὁ Ὀρφεὺς παρουσιάζεται ὡς θριαμβευτὴς ἐπὶ τοῦ θανάτου, ἐπιτυχάνων τὸν σκοπὸν τῆς καταβάσεώς του εἰς τὸν Ἄδην καὶ ἐπαναφέρων τὴν σύζυγόν του Εὐρυδίκην εἰς τὴν ζωὴν. Ἀπὸ τοῦ Κόνωνος παρουσιάζεται ὁ Ὀρφεὺς ὡς ἡττημένος, ἀπολέσας τὴν Εὐρυδίκην διὰ δευτέραν φορὰν, διότι παρὰ τὰ συμπεφωνημένα μετὰ τῆς Περσεφόνης νὰ μὴ στραφῇ ὀπισθὲν του, ἀν δὲν διέλθῃ μετὰ τῆς Εὐρυδίκης τὸν οὐδὸν τοῦ Ἄδου, οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιστῇ εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ στραφῇ ὀπίσω, διὰ νὰ ἴδῃ τὴν Εὐρυδίκην, πρὶν διέλθωσι τὸν οὐδὸν τοῦ Ἄδου. Ὁ καθηγητὴς μου Heurgon ἀπέδωκε τὸν μετασχηματισμὸν αὐτὸν τῆς μυθικῆς παραδόσεως περὶ Ὀρφέως καὶ Εὐρυδίκης εἰς ἐπίδρασιν τῶν ἑλευσινιακῶν ἀντιλήψεων, καταδείξας μάλιστα τὰ κοινὰ σημεῖα μετὰ τῆς ἐν τῷ Ὀμηρικῷ ὕμνῳ εἰς Δήμητρα (5, 370-413) ἀφηγήσεως τῆς δυστυχίας τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τοῦ Βεργιλίου ἀφηγήσεως τοῦ μύθου τοῦ Ὀρφέως καὶ τῆς Εὐρυδίκης³. Κατ' αὐτὸν θεολόγῳ, ὁπαδοὶ τῆς Ἑλευσινιακῆς λατρείας, ἐπενόησαν τὸ στοιχεῖον τῆς ἀποτυχίας καὶ ἡττης τοῦ Ὀρφέως διὰ παράβασιν θρησκευτικῆς διατάξεως⁴, ὁ δὲ διδακτικὸς Βεργίλιος, ὁ ὁποῖος ἠρέσκετο νὰ πραγματευεῖται τετριμμένας μυθικὰς παραδόσεις πλουτίζων αὐτὰς διὰ σκοτεινοτέρων στοιχείων⁵, ποιῶν

1. Βλέπε τὸ ἄρθρον τοῦ Gruppe ἐν Roscher's Lexicon, στ. 1131 κ.ά.

2. Συμπ. 7, 179 d.

3. Ὁ Ὀρφεὺς ἀπώλεσε τὴν Εὐρυδίκην παραβάς θρησκευτικὴν διάταξιν, ὡς ἡ Περσεφὸν ἔτιμωρήθη, διότι ἔφαγε καρπὸν ζωῆς, ὁ ὁποῖος ἀπγορεύετο εἰς τὴν ἑλευσινιακὴν λατρείαν.

4. Heurgon J., Orphée et Eurydice avant Virgile, ἐν Mélanges d'archéol. et d'hist. de l'Écol. franç. de Rome, Paris 1923, 6-60, ἰδίᾳ δὲ σ. 29-30 καὶ 53.

5. Heinze R., Vergils Epische Technik⁴, Leipzig u. Berlin 1928, σ. 58· Heurgon, ἐνθ' ἄνωγ., σ. 29-30· πρβλ. Pavano G., La discesa di Orfeo

τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν Γεωργικῶν του παρενέβαλε διὰ διδακτικοὺς καὶ φιλολογικοὺς σκοποὺς τὴν ὀλιγώτερον γνωστὴν παράδοσιν τοῦ Ὁρφέως ἡτημένου, ἡ ὁποία ἐξένισεν αὐτὸν καὶ προεκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον του.

ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΕΩΔΕΣ

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν ποίησιν καὶ τὴν ποίησιν τῶν κλασσικῶν ἑλληνικῶν χρόνων, αἱ ὁποῖαι διεπνέοντο καὶ ἐδεσπόζοντο ὑπὸ βαθυτάτου ἐθνικοῦ αἰσθήματος, ἡ ποίησις τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων φεύγει τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα καὶ τρέπεται μόνον εἰς νοσταλγίαν διὰ τὴν πατρίδα γῆν καὶ τὰς καλλοῦν ἀυτῆς· τοῦτο δὲ συνέβη, διότι εἰς τὸν Ἑλληνιστικὸν κόσμον δὲν ὑφίστατο ἐθνικὴ καὶ φυλετικὴ ὁμοιογένεια καὶ διότι ὁ κόσμος οὗτος εἶχεν ἀποκάμει ἐκ τῶν μακροχρονίων καὶ ἐξαντλητικῶν πολέμων τῶν ἡγεμόνων του¹. Τὸ κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους κρατήσαν κοσμοπολιτικὸν ἰδεῶδες κατέστησε τὸν ποιητὴν ἀδιάφορον πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν καὶ τὰς πολιτικὰς τάσεις τοῦ κράτους καὶ συνέβαλεν, ὥστε ἡ ἔμπνευσις αὐτοῦ νὰ ἀποβῇ ἔμπνευσις κοσμοπολίτου, ζῶντος εἰς ἐποχὴν μεγάλης διανοητικῆς καὶ αἰσθητικῆς ἀναπτύξεως.

Ὁ Βεργίλιος καίτοι ἠκολούθησεν εἰς τὸν Ἀλεξανδρινισμόν, ἐν τούτοις ὡς γνήσιος Ρωμαῖος, πιστεύων εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἰδέαν, ἐπέδειξε μετὰ φανατισμοῦ τὴν ἀφοσίωσιν, τὴν ὁποίαν ἡ Ρωμαϊκὴ Πολιτεία ἐπέβαλεν εἰς τὰ μέλη της πρὸς πᾶν ὅ,τι ὠνόμαζε πράγμα αὐτῆς, rem romanam. Οὗτος παρέτρησε μετὰ προσοχῆς τὰ φαινόμενα τῆς Ρωμαϊκῆς κοινωνίας καὶ ἐγένετο διαφωτιστὴς αὐτῆς καὶ πρωταγωνιστὴς τοῦ ἐθνικοῦ της βίου. Εἰς τὰ πνευματικά του δημιουργήματα παρουσιάζει οὗτος τὴν ποιητικὴν ἐκείνην εὐαισθησίαν, ἡ ὁποία εὗρίσκει τὸν προορισμόν της εἰς τὰ μεγάλα ἰδεώδη. Οὕτω βλέπομεν αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς στίχους τῶν Γεωργικῶν αὐτοῦ, ὡς καὶ εἰς τοὺς στίχους τῶν Βουκολικῶν καὶ τῆς Αἰνείαδος, νὰ ἔχη κλείσει τὰ ἐρωτήματα καὶ τοὺς πόθους τοῦ Ρωμαίου πολίτου, νὰ ἔχη ἐνστερνισθῇ τὰ πλέον ἀγωνιώδη προβλήματα τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ ἔθνους του καὶ νὰ ἔχη σταθῇ ἀνήσυχος πρὸ αὐτῶν. Ἡ ἐθνικὴ κρίσις, ἡ ὁποία θὰ ἐπερατοῦτο διὰ τῆς παρὰ τὸ Ἄκτιον ναυμαχίας, ἔκαμε τὸν Βεργίλιον νὰ αἰσθανθῇ βαθύτερον τὰς ἐθνικὰς ἐλπίδας· τὸ ἐθνικὸν δόγμα ἐχρησιμοποιήθη ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὴν ἄμυναν τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τῆς ἀπειλῆς αὐτῆς, πρὸ τοῦ θριάμβου τοῦ Ἀκτίου, Ἀνατο-

nell'Ade in Vergilio e in Ovidio, ἐν *Il Mondo Classico* 7 (1937) 345-358 καὶ Wimmershoff H., *Einige Betrachtungen zu Orpheus und Eurydike in antiker und moderner Dichtung*, ἐν *Gymnasium* 64 (1957) 347-353.

1. Περὶ. Τρὺπάνην Κ., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 44, 46.

λῆς. Θέμα τῆς ἐμπνεύσεώς του ἐν τοῖς Γεωργικοῖς εἶναι ἡ ἐθνικὴ ἰδέα, ἡ Ρωμαϊκὴ ἰδέα, τῆς ὁποίας, καταστάτης θρησκείας, ἐγένετο εἰς τῶν κατ' ἐξοχὴν πιστῶν καὶ ἱερέων, ἔτι δὲ ὁ εὐγλωττότερος κήρυξ.

Ἐν τῶν ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τοῦ Βεργίλιου πατριωτικῶν στοιχείων εἶναι οἱ θρηνοὶ τοῦ ποιητοῦ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Καίσαρος καὶ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους· μνημονεύων ὁ ποιητὴς τοὺς τρομακτικοὺς οἰωνοὺς, οἱ ὅποιοι ἀνήγγειλαν εἰς τὸν κόσμον τὸν θάνατον τοῦ Γαίου Ἰουλίου Καίσαρος, ζητεῖ παρὰ τῶν προστατευόντων τὴν Ρώμην θεῶν νὰ ἐπιτρέψωσιν εἰς τὸν νεαρὸν Ὀκτάβιον νὰ ἀνεγείρῃ τὰ ἐρείπια τῆς πατρίδος: «Ἐκεῖνος (ὁ ἥλιος) προσέτι εὐσπλαχνισθεὶς τὴν Ρώμην (ἐφάνη), ἀποθανόντος τοῦ Καίσαρος, ὅτε ἐκάλυψε τὴν λαμπρὰν κεφαλὴν του διὰ ζόφου καὶ (ὅτε) ἡ ἀσεβὴς γενεὰ (τῆς ἐποχῆς ἐκείνης) ἐφοβήθη αἰωνίαν νύκτα. Εἰ καὶ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν καὶ ἡ γῆ καὶ τὰ πελάγη τῆς θαλάσσης καὶ οἱ δυσοίωνοι κύνες καὶ τὰ ἀπαίσια πτηνὰ ἔδιδον σημεῖα. Ποσάκις (κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον) εἶδομεν τὴν Αἴτναν νὰ ἀναβράξῃ εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν Κυκλώπων, ἐκχειλίζουσα (ἀφίνουσα χειμάρρους πεπυρακτωμένης ὕλης), ἀφοῦ διεργάγησαν αἱ κάμινοι (αὐτῆς), καὶ σφαίρας φλογῶν καὶ τακέντας βράχους (λάβας) νὰ κυλινδῇ. Ἡ Γερμανία ἤκουσε τὸν ἦχον τῶν ὅπλων (ἀντηχοῦντα) εἰς ὅλον τὸν οὐρανόν· αἱ Ἀλπεῖς ἐσεισθήσαν ὑπὸ ἀσυνήθων σεισμῶν. Μεγίστη προσέτι φωνὴ ἠκούσθη ἐν τῷ φανερῷ ἀνὰ τὰ σιωπηρὰ δάση καὶ ὥχρὰ φαντάσματα ἐθεάθησαν ἐν τῷ σκότει τῆς νυκτός κατὰ θαυμαστοὺς τρόπους καὶ τὰ κτήνη ὠμίλησαν (ἀνέκφραστον πρᾶγμα!)· ἔσταμάτησαν οἱ ποταμοὶ καὶ αἱ γαῖαι ἠνοίχθησαν καὶ τὸ θλιβερὸν ἐλεφαντοστοῦν (ἀγάλματα τῶν θεῶν ἐξ ἐλεφαντοστοῦ) ἔκλαιεν ἐν τοῖς ναοῖς καὶ ὁ χαλκὸς (καὶ τὰ ἐκ χαλκοῦ ἀγάλματα τῶν θεῶν) ἴδρου (ἀπέσταξε). Ὁ βασιλεὺς τῶν ποταμῶν Ἡριδανὸς κατέκλυσε τὰ δάση συστρέφων (παρασύρων αὐτὰ) μετὰ μανιώδους δίνης καὶ ἔφερε τὰς ἀγέλας μετὰ τῶν σταύλων ἀνὰ πάσας τὰς πεδιάδας (ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὕπαιθρον). Οὐδὲ κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον (ἔπαυσαν) ἡ αἰ ἀπειλητικαὶ (αἱ ἀπειλοῦσαι κινδύνους) ἴνες (ἡ οἱ λοβοὶ τοῦ ἥπατος τῶν ζώων) νὰ ἐμφανίζωνται εἰς τὰ δυσοίωνα σπλάχνα ἢ τὸ αἷμα ἔπαυσε νὰ ῥέῃ εἰς τὰ φρέατα καὶ αἱ ὑψηλὰ πόλεις νὰ ἀντηχῶσι κατὰ τὴν νύκτα ἐκ τῶν ὠρυομένων λύκων. Δὲν ἔπεσον ἄλλοτε ἐν τῷ αἰθρίῳ οὐρανῷ περισσότεροι κεραυνοὶ οὐδὲ τρομεροὶ κομῆται ἔλαμψαν ἄλλοτε τοσάκις. Οἱ Φίλιπποι λοιπὸν εἶδον ἐκ δευτέρου τὰς Ρωμαϊκὰς παρατάξεις νὰ συμπλέκωνται πρὸς ἀλλήλας δι' ἴσων βελῶν (ὅπλων)· οὐδὲ ὑπῆρξεν ἀνάξιον (δυσάρεστον) εἰς τοὺς ἐπουρανίους (θεοὺς) δις διὰ τοῦ ἡμετέρου αἵματος νὰ λιπανθῶσιν ἡ Ἡμαθία καὶ αἱ εὐρεῖαι πεδιάδες τοῦ Αἰμοῦ. Καὶ βεβαίως θὰ ἔλθῃ χρόνος, ὅποτε εἰς ἐκεῖνα τὰ ὄρια (χώρας) ὁ γεωργός, μοχλεύσας (ἐργασθεὶς) τὴν γῆν διὰ τοῦ κυρτοῦ ἀρότρου, θὰ εὕρῃ ἀκόντια καταφαγωμένα ὑπὸ ῥυπαρᾶς σκωρίας ἢ διὰ τῶν βαρεῶν δικελλῶν θὰ προσκρούσῃ εἰς τὰς κενὰς περικεφαλαίας καὶ θὰ ἐκπλαγῇ ἐκ τῶν μεγάλων ὁσίων εἰς τοὺς ἀνα-

σκαφέντας τάφους. Πατρώοι θεοί, ἰθαγενεῖς καὶ (σὺ) Ρωμύλε καὶ μήτηρ Ἑστία, ἡ ὁποία φυλάττεις τὸν Τίβεριν τῆς Τοσκάνης καὶ τὸν Παλατῖνον (λόφον) τῆς Ρώμης, μὴ ἐμποδίζετε καθόλου τοῦτον τὸν νεανίαν (τὸν Αὐγουστον) νὰ βοηθήσῃ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα, καθ' ὃν ἡ πολιτεία διεσεύσθη (κατεβλήθη)! Ἀρκούντως ἐκ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἀποτίνομεν διὰ τοῦ ἡμετέρου αἵματος τὰς ἐπιτοκίας τῆς Λαομεδοντίου Τροίας. Ἦδη ἀπὸ πολλοῦ χρόνου, Καῖσαρ, τὸ βασίλειον τοῦ οὐρανοῦ διὰ σέ ἡμᾶς φθονεῖ καὶ παραπονεῖται ὅτι φροντίζεις διὰ τοὺς θριάμβους τῶν ἀνθρώπων, ἔνθα (εἰς τοὺς ἀνθρώπους) βεβαίως τὸ ὅσιον καὶ τὸ ἀνόσιον συνεχύθη: τόσοι πόλεμοι ἀνὰ τὴν οἰκουμένην (διεξήχθησαν), τόσον πολλὰ εἶναι τὰ εἶδη τῶν ἐγκλημάτων οὐδεμία τιμὴ εἶναι ἀξία διὰ τὸ ἄροτρον· οἱ ἀγροὶ εἶναι ξηροί, ἀπαχθέντων τῶν ἀποίκων, καὶ τὰ κυρτὰ δρέπανα ἐτάκῃσαν, διὰ (νὰ καταστῶσι) εὐθέα ξίφη. Ἀφ' ἑνὸς ὁ Εὐφράτης, ἀφ' ἑτέρου ἡ Γερμανία κινεῖ πόλεμον· αἱ γειτονικαὶ πόλεις θραυσθεισῶν τῶν συνθηκῶν πρὸς ἀλλήλας λαμβάνουσι τὰ ὄπλα· ὁ ἄσεβης Ἄρης μαίνεται εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην. Ὡς, ὅτε τὰ τέθριππα διέφυγον ἐκ τῶν δεσμῶν των (ἐκ τῶν σταύλων των), προσθέτουσι (διαστήματα) ἐπὶ διαστημάτων (τρέχουσι ταχέως) καὶ κρατῶν (τείνων) ματαίως τοὺς χαλινούς ὁ ἡνίοχος φέρεται ὑπὸ τῶν ἵππων οὐδὲ τὸ ἄρμα ὑπακούει εἰς τὰ ἡνία»¹.

Τὸ βαθὺ ἐθνικὸν αἶσθημα τοῦ Βεργιλίου μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τοῖς Γεωργικοῖς παρεχόμενον ἐγκώμιον τῆς Ἰταλίας, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐγκωμίῳ ἐκρήγνυται ὅλος ὁ θαυμασμός καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Ρωμαίου ποιητοῦ πρὸς τὴν πατρίδα του Ἰταλίαν, τῆς ὁποίας ὑμνοῦνται τὰ ἀπαράμιλλα πλεονεκτήματα καὶ ἡ ὁποία χαιρετίζεται ὑπ' αὐτοῦ οὐ μόνον ὡς γόνιμος εἰς συκομιδάς, ὡς μήτηρ καρπῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς μήτηρ ἀνδρῶν, ὡς μήτηρ ἡρώων: «Ἀλλ' οὔτε ἡ γῆ τῶν Μήδων, πλουσιωτάτη εἰς δάση, οὔτε ὁ ὠραίος Γάγγης καὶ ὁ τεταραγμένος ἐκ τοῦ χρυσοῦ (τὸν ὁποῖον φέρει) Ἑρμος θὰ δυνηθῶσι νὰ ἀμιλληθῶσι πρὸς τὴν Ἰταλίαν εἰς τοὺς ἐπαίνους μου (τ.ἔ. δὲν θὰ ἐπαινεθῶσιν ὑπ' ἐμοῦ πλέον τῆς Ἰταλίας), οὔτε οἱ Βακτριανοί, οὔτε οἱ Ἰνδοὶ καὶ πᾶσα ἡ πλουσία εἰς λιβανοφόρον ἄμμον Παγγαία. Τούτους τοὺς τόπους τῆς Ἰταλίας (δὲν ὥρῳσαν) ταῦροι πνέοντες πῦρ ἐκ τῶν θωπῶνων πρὸς σπορὰν ὁδόντων τοῦ πελωρίου δράκοντος (ὡς ἐσπάρῃσαν ὑπὸ τοῦ Ἰάσονος), οὔτε ἡνωρθώθη (ἐβλάστησεν) ἐν τοῖς ἀγροῖς σῖτος ἀπὸ περικεφαλαίας καὶ πυκνὰ ἀκόντια ἀνδρῶν (πολεμιστῶν), ἀλλὰ μεστοὶ καρποὶ καὶ ὑγρὸν τοῦ Βάχχου ἐκ τοῦ Μασσικοῦ ὄρους ἐπλήρωσαν (τὴν Ἰταλίαν): ἔλαια καὶ χαίροντα ποίμνια τὴν κατέχουσιν. Ἐντεῦθεν ὁ πολεμικᾶς ἵππος ὑψηλὸς (ὑπερήφανος) εἰσέρχεται εἰς τὴν πεδιάδα· ἐντεῦθεν, Κλιτοῦμνε, τὰ λευκὰ ποίμνια καὶ ὁ ταῦρος, μέγιστον θαῦμα, πολλάκις διαβεβρεγμένα εἰς τὸν ἱερόν σου ῥοῦν, ὠδήγησαν εἰς τὰ

τεμένη τῶν θεῶν τοὺς ρωμαϊκοὺς θριάμβους. Ἐνταῦθα (εἶναι) συνεχῆς τὸ ἔαρ καὶ τὸ θέρος (διαρκεῖ) κατὰ τοὺς μῆνας, οἱ ὅποιοι εἰς ἑτέρας χώρας οὐδόλως ἀνήκουσιν εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν· τὰ κτήνη (εἶναι) ἐγκύμονα δις (τοῦ ἔτους), δις τὸ δένδρον ὠφέλιμον διὰ τῶν καρπῶν του. Ἐκτὸς τούτων αἱ μανιῶδεις τίγρεις ἑλλείπουσι καὶ αἱ ἄγριοι γόνοι τῶν λεόντων· οὔτε τὰ ἀκόνιτα (δηλητηριώδη βότανα) ἀπατῶσι τοὺς δυστυχεῖς συλλογεῖς (βοτάνων· τ.ἔ. ἑλλείπουσι τὰ δηλητηριώδη βότανα), οὔτε ὁ φολιδωτὸς ὄφις κινεῖ ταχύτατα ἐπὶ τῆς γῆς τοὺς ὑπερμεγέθεις (του) δακτυλίους οὐδὲ συσπειροῦνται διὰ τὸσον μεγάλου (ὅσον εἰς ἑτέρας χώρας) ἐρπυσμοῦ. Πρόσθετες (εἰς τὰ πλεονεκτήματα τῆς Ἰταλίας) τὸσον ἐξαίρετους πόλεις καὶ τὰ ἔργα τὰ μετὰ μόχθου κτισθέντα, τοσαῦτα πολίσματα κατασκευασθέντα διὰ τῆς χειρὸς ἐπὶ ἀποκρήμων βράχων καὶ ποταμοὺς ῥέοντας ὑπὸ τὰ ἀρχαῖα τεῖχη. Ἡ νὰ ἀναμνησθῶ τῆς θαλάσσης, ἡ ὁποία (τὴν) διαβρέχει ἀπὸ βορρᾶ καὶ αὐτῆς, ἡ ὁποία (τὴν) διαβρέχει ἀπὸ νότου; Ἡ (νὰ μνημονεύσω) τὰς τοσαύτας λίμνας; (νὰ μνημονεύσω) σέ, μέγιστε Λάρη, καὶ σέ, Βήνακε, διὰ τῶν κυμάτων καὶ τοῦ θορύβου (σου) ἀνιστάμενε, ὥς ἡ θάλασσα; Ἡ νὰ μνημονεύσω τοὺς λιμένας καὶ τὰ κλεῖστρα (τοὺς φράκτας, τοὺς κυματοθραύστας) τὰ κατασκευασθέντα εἰς τὸν Λουκρίνον (κόλπον) καὶ τὸ πέλαγος τὸ ἀγανακτοῦν διὰ μεγάλων τρισμῶν, ἔνθα τὸ Ἰουλιανὸν κύμα (τὸ ὕδωρ τοῦ Ἰουλιανοῦ λιμένος) ἤκει εἰς μακρὰν ἔκτασιν τῆς θαλάσσης ἀπομακρυνθείσης, καὶ (ἔνθα) τὰ Τυρρηνικὰ κύματα (τὰ κύματα τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους) εἰσέρχονται εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἀόρνου; Αὕτη ἡ ἰδίᾳ (Ἰταλία, ἀκόμη) δεικνύει (ἔχει) ῥύακας ἀργύρου καὶ μέταλλα χαλκοῦ εἰς τὰς φλέβας (τῆς) καὶ ἔρρευσεν ἀφθονωτάτη διὰ χρυσοῦ. Αὕτη παρήγαγε δραστήριον γένος ἀνθρώπων, τοὺς Μάρσους καὶ τὴν Σαβινικὴν νεολαίαν καὶ τὸν εἰθισμένον εἰς τὸ κακὸν (εἰς τὸν κάματον, εἰς τὸν τραχὺν καὶ ἐπίπονον βίον) Λίγυα καὶ τοὺς φέροντας ἀκόντια Οὐδύσκους· αὕτη (παρήγαγε) τοὺς Δεκίους, τοὺς Μαρίους καὶ τοὺς μεγάλους Καμίλλους, τοὺς ἀκαταπονήτους εἰς τὸν πόλεμον Σκιπίωνας καὶ σέ, μέγιστε Καῖσαρ (Ὀκταβιανέ), ὅστις νῦν, εἰς τὰ ἔσχατα τῆς Ἀσίας ὄρια ἤδη νικητῆς, ἀποστρέφεις ἀπὸ τῶν Ρωμαϊκῶν ἀκροπόλεων (λόφων) τὸν ἀπόλεμον Ἰνδόν. Χαῖρε (ἔρρωσο), μεγάλη μητέρα τῶν καρπῶν, γῆ τοῦ Κρόνου, μεγάλη (μητέρα) ἀνδρῶν (πολεμιστῶν): Διὰ σέ (πρὸς τιμὴν σου) ἐπιχειρῶ (ἀναλαμβάνω) ἔργον τὴν ἐξύμνησιν τῆς ἀρχαίας (μας) δόξης καὶ τέχνης (τὴν γεωργίαν τὴν ἄλλοτε τιμηθεῖσαν καὶ μετ' ἰδιαίτερας φροντίδος ἀσκηθεῖσαν), τολμῶν νὰ ἀνοίξω τὰς ἱερὰς πηγὰς καὶ ψάλλω ἀνὰ τὰς ῥωμαϊκὰς πόλεις Ἀσκραῖον (ἄσμα ὡς τὸ Ἡσιόδειον, ὑμνήσαν τὴν γεωργίαν τὸ πρῶτον) »¹.

Ὡς βλέπει τις, ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τούτῳ τῆς Ἰταλίας ὁ Βεργίλιος, δοσodή-

ποτε φίλος καὶ θιασώτης καὶ ἂν ἦτο τῆς εἰρήνης, ἀποκαλύπτεται μέγας πατριώτης. Οὗτος ἐκτὸς τοῦ θαυμασμοῦ του πρὸς τοὺς ἀγροὺς καὶ πρὸς τὸν ἐν αὐτοῖς βίον, ἐκτὸς τοῦ θαυμασμοῦ του ἰδίᾳ πρὸς τὴν Ἱταλίαν καὶ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῆς, θαυμάζει αὐτὴν ὡς γῆν ἡρώων· θαυμάζει τοὺς πολεμιστὰς καὶ θριαμβευτὰς αὐτῆς. Τινὲς τῶν ἐρμηνευτῶν τῶν Γεωργικῶν τοῦ Βεργιλίου συνεσχέτισαν τοὺς στίχους, τοὺς περιλαμβάνοντας τὸ ἐγκώμιον τῆς Ἱταλίας, πρὸς χωρίον τοῦ Πλινίου τοῦ Πρεσβυτέρου, ἔτεροι πρὸς χωρίον τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς καὶ ἔτεροι πρὸς χωρίον τοῦ Μάρκου Τερεντίου Οὐάδρωνος τοῦ Ρεατίνου, τὸν ὁποῖον ὁ Βεργίλιος ἔσχεν ὡς πρότυπον πολλαχοῦ τῶν Γεωργικῶν αὐτοῦ, ἰδίᾳ ὅμως εἰς τὸ τρίτον Βιβλίον. Ἐν τῷ ἐγκωμίῳ τῆς Ἱταλίας ὁ Βεργίλιος ἔσχεν ὡς πρότυπον βραχυτάτον χωρίον τοῦ *De re rustica* τοῦ Οὐάδρωνος, τὸ ὁποῖον ὅμως χωρίον τοῦ ἐνέπνευσε μόνον κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τὸν χαιρετισμόν· «*Salve magna parens frugum, Saturnia tellus | magna virum*», τοιούτεσι τοῦ ἐνέπνευσε μόνον τὸ *salve, magna parens frugum, Saturnia tellus*: τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ χαιρετισμοῦ αὐτοῦ, ἦτοι τὸ *magna virum*, ἀποτελεῖ καθαρὰν πρωτοτυπίαν τοῦ Βεργιλίου¹.

Ὅτι ὁ Βεργίλιος ἠθέλησε διὰ τῶν Γεωργικῶν του νὰ ἀφυπνίσῃ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν Ρωμαίων τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν παλαιὰν Ρώμην φαίνεται καὶ ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν μεγάλων ἐν πολέμῳ ἐπιτυχιῶν τοῦ Ὀκταβιανοῦ Καίσαρος, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκφράζεται ἡ χαρὰ τοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν δόξαν τῆς Ρώμης: «*Nūn ἤδη με εὐχαριστεῖ νὰ ὀδηγήσω εἰς τὰ ἱερὰ ἑορταστικὰς πομπὰς καὶ νὰ ἴδω σφαγιασθέντας τοὺς μόσχους, ἢ νὰ παραστῶ εἰς τὰς μεταβολὰς ἐπὶ τῆς σκηνῆς εἴτε δὲ διότι αἱ ὄψεις τῶν διακόσμων στρέφονται περὶ ἑαυτὰς εἴτε διότι τὸ βάθος μετατοπίζεται, καὶ τέλος νὰ ἴδω τοὺς Βρεταννοὺς νὰ ἀνασηκώσωσι τὴν ἐκ πορφύρας αὐλαίαν, ἔνθα εἶναι κεντημένοι. Ἐπὶ τῶν θυρῶν (τοῦ ναοῦ) θὰ παραστήσω διὰ χρυσοῦ καὶ συμπαγοῦς ἔλεφαντοστοῦ τὴν μάχην κατὰ τῶν Γαγγαριδῶν καὶ τὰ ὅπλα τοῦ νικητοῦ Κυρίνου καὶ ἐκεῖ τὸν Νεῖλον κυματοῦντα (συνταρασσόμενον) διὰ τοῦ πολέμου καὶ μεγάλως ῥέοντα καὶ κίονας κατασκευασθέντας ἐκ χαλκῶν ἐμβόλων πλοίων. Θὰ προσθέσω τὰς δαμασθείσας πόλεις τῆς Ἀσίας καὶ τὸν ἀπωθηθέντα Νιφάτην (τοὺς ἀπωθηθέντας Ἀρμενίους), καὶ τὸν Πάρθον τὸν πεποιθότα (τὸν θαρραλέον) εἰς τὴν φυγὴν καὶ εἰς τὰ βέλη, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν φυγὴν του στρεφόμενος ὄριπτε (κατὰ τῶν καταδιωκόντων αὐτὸν ἐχθρῶν) καὶ τὰ δύο τρόπαια τὰ κατακτηθέντα κατὰ ἐχθρῶν κειμένων εἰς τὰ δύο ἄκρα τοῦ κόσμου (εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Δύσιν) καὶ τὸν διπλοῦν θρίαμβον τὸν καταχθέντα κατὰ τῶν ἐχθρικῶν ἐθνῶν, τῶν κατοικούντων εἰς ἑκατέραν ὁχθὴν*

1. Havet L., Virgile, Eloge de l'Italie, ἐν *Revue de Philologie* 8 (1884) 145.

(εἰς τὴν ὄχθην τοῦ Ἰνδικοῦ καὶ εἰς τὴν ὄχθην τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ). Ἀγάλματα ἐπίσης ἐκ μαρμάρου τῆς Πάρου θὰ στηθῶσιν (ἐκεῖ), ἐνθα θὰ ἀναβιώσῃ ἡ γενεὰ τοῦ Ἀσσαράκου καὶ τὰ ὀνόματα (ἡ δόξα) μιᾶς οἰκογενείας καταγομένης ἀπὸ τοῦ Διὸς καὶ ὁ Τρώες πατὴρ καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς Τροίας Κύνθιος (θεὸς τῆς Κύνθου, ὁ Ἀπόλλων). Τὸ ἄθλιον μῖσος (οἱ ἀνίσχυροι ἐχθροὶ τοῦ Ὀκταβίου) θὰ φοβηθῇ καὶ τὰς Ἑρινῦς καὶ τὰ σκυθρωπὰ ὕδατα τοῦ Κωκυτοῦ καὶ τοὺς ὄφεις τοὺς περιτυλιγμένους πέριξ τοῦ Ἰξίονος καὶ τὸν τερατώδη τροχὸν καὶ τὸν ἀκατανίκητον βράχον»¹.

Πολλαχοῦ τῶν Γεωργικῶν τοῦ Βεργιλίου ἀπαντᾷ πολεμικὸν πνεῦμα, ἔτι δὲ εἰκόνες καὶ παρομοιώσεις εἰλημμέναι ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ βίου. Οὕτως αἱ κανονικαὶ σειραὶ τῶν ἀμπέλων πεφυτευμένων ἐπὶ τῶν κλιτύων λόφων παραβάλλονται πρὸς ἐπίμηκες μέτωπον πολεμιστῶν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης:

«...Ὡς πολλάκις ἐν μεγάλῳ πολέμῳ, ὅτε μακρὰ λεγεὼν ἀνέπτυξε τὰς κοόρ-
ταις (τῆς) καὶ ἡ παράταξις ἔστη εἰς ἀναπεπταμένην πεδιάδα καὶ αἱ γραμμαὶ
(εἶναι) εὐθεῖαι καὶ κυμαίνεται (κυματίζει) εἰς μεγάλην ἔκτασιν πᾶσα ἡ γῆ
ἐκ τοῦ μαρμαίροντος χαλκοῦ οὐδὲ ἀκόμη αἱ δορυμῆται μάχῃ συνεκροτήθησαν,
ἀλλὰ διχογνώμων πλανᾶται ἐν μέσοις τοῖς ὅπλοις ὁ Ἀρης»².

Πρὸς ἀπόδοσιν τῆς εὐγενοῦς ἀμίλλης τῶν ἵππων παρέχεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ περιγραφή ἀρματοδρομιῶν, προφανῶς κατὰ τὰ παρ' Ὀμήρῳ (Ψ 362-381, 500-507) ἄθλα ἐπὶ Πατρόκλῳ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν καθ' ἡμέραν ἀγώνων τῶν τελουμένων τότε ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς Ρώμης: «Μήπως δὲν βλέπῃς (τοῦτο), ὅταν μεθ' ἀμίλλης προπετῇ (δρμητικὰ) τὰ ἄρματα διατρέχῳσι τὸ πεδίον καὶ ὀρμῶσι ἐκτεταμένα ἔξω τοῦ περιβόλου, ὅταν αἱ ἐλπίδες τῶν νέων (ἀνταγωνιστῶν) ἔχῳσιν ἐνταθῇ καὶ ἡ ἀνησυχία ἐξαντλῇ τὰς ἀναπηδῶσας (σκιρτώσας) καρδίας (τῶν) κάμνουσα (αὐτὰς) νὰ κτυπῶσι; Ἐκεῖνοι (οἱ νέοι ἀνταγωνισταὶ) πιέζουσι (τοὺς ἵππους) διὰ τῆς παλλομένης μαστιγῆς καὶ πρηνεῖς (ἔχοντες κύψαι πρὸς τὰ ἔμπροσ) χαλαρώνουσι τὰ ἦνια· ὁ ἄξων (τῆς ἀμάξης) διάπυρος ἐκ τῆς δεινῆς προσπάθειας ἵπταται (φέρεται ταχέως)· ὅτε μὲν φαίνονται (τὰ ἄρματα) χαμηλά, ὅτε δὲ ἠνωρθωμένα διὰ τοῦ ἀέρος (εἰς τὸν ἀέρα) νὰ φέρονται διὰ μέσου τῆς ἐκτάσεως καὶ νὰ ὑψῶνται εἰς τὰς αὐράς· οὔτε βραδύτης οὔτε ἀνάπαυσις (γίνεται)· ἐν τούτοις ἐγείρεται νέφος πυρρᾶς ἄμμου· (οἱ πρῶτοι) ὑγραίνονται (γίνονται ὑγροὶ) ἐκ τῶν ἀφρῶν καὶ ἐκ τῆς πνοῆς (ἐκ τοῦ φυσήματος) τῶν ἀκολουθούντων. Τόσον μέγας (εἶναι) ὁ ἔρως τῆς δόξης, τόσον φροντίζουσι διὰ τὴν νίκην»³.

Ὡσαύτως παρέχεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ σκηνὴ μονομαχίας δύο ἀντεραστῶν ταύρων ἐν δάσει τῆς ὀροσειρᾶς τῶν Ἀπεννίνων: «Ἐκεῖνοι (οἱ ταῦροι)

1. Georg. III 22 - 39.

2. Αὐτόθι II 279 - 283.

3. Αὐτόθι III 103 - 112.

ἐπαλλαττόμενοι συνάπτουσι μάχην βιαίως (μανιδῶς) μετὰ συχνῶν τραυμάτων· μαῦρον αἶμα βρέχει τὰ σώματα καὶ τὰ κέρατα ἐστραμμένα κατὰ τοῦ ἰσχυροῦ ἀντιπάλου πιέζονται (ὠθοῦνται) μετὰ πελωρίῳ μηχανθμοῦ ἀντηχοῦσι καὶ τὰ δάση καὶ ὁ μακρὸς (ὁ μακρὰν ἐκτεταμένος) Ὀλύμπος. Οὐδὲ εἶναι ἔθος εἰς τοὺς πολεμοῦντας νὰ αὐλίζονται συγχρόνως (νὰ διαγώσιν ἐν τῷ αὐτῷ καταλύματι)· ἀλλ' ὁ ἕτερος ἡττηθεὶς ἀπέρχεται καὶ μακρὰν εἰς ἀγνώστους χώρας ζῇ ὥς ἐξόριστος, πολὺ θρηνῶν διὰ τὸ αἶσχος καὶ διὰ τὰς πληγεῖς τοῦ ὑπερηφάνου νικητοῦ καὶ διὰ τοὺς ἔρωτας, τοὺς ὁποίους ἀπώλεσε μὴ ἐκδικηθεὶς¹». Προσθέτει δὲ ὁ ποιητὴς περὶ τοῦ ἡττημένου ὅτι οὗτος γυμνάζεται ἐν τῇ ἐρημίᾳ, προσβάλλει διὰ τῶν κεράτων αὐτοῦ κορμούς δένδρων καὶ ἀνασπενδονίζει κονιορτὸν εἰς τὸν ἀέρα· πεισθεὶς δὲ ὅτι ἀπέκτησε τὰς ἀπαρατήτους πρὸς πάλιν δυνάμεις ἐπέρχεται ἐκ νέου καὶ αἰφνιδίως κατὰ τοῦ νικητοῦ. Ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Βεργιλίου παραβάλλεται ὁ ἀφρικανὸς ποιμὴν πρὸς ρωμαῖον στρατιώτην: « Omnia secum | armentarius Afer agit, tectumque laremque | armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram; | non secus ac patriis acer Romanus in armis | iniusto sub fasce viam cum carpit et hosti | ante exspectatum positus stat in agmine castris »².

Ὡσαύτως παρέχεται ὑπὸ τοῦ Βεργιλίου εἰκὼν κυνηγίου: « Saepe etiam cursu timidus agitabis onagros | et canibus leporem, canibus venabere dammas. | Saepe volutabris pulsos silvestribus apros | latratu turbabis agens, montesque per altos | ingentem clamore premes ad retia cervum »³. Ἐξ ἄλλου αἱ μέλισσαι παρασκευάζονται, ὥς οἱ στρατιῶται ἐν τῷ στρατοπέδῳ πρὸ τῆς μάχης· αὐταὶ ὀπλίζονται, μεταβαίνουν εἰς τὸ προσκλήτηριον τῆς σάλπιγγος, εἰς τὴν θέσιν τῆς συγκεντρώσεως πρὸ τῆς σκηνῆς τοῦ στρατηγοῦ καὶ ὁρμῶσιν εἰς τὴν μάχην. Ὁ στρατηγὸς μάχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς λεγεῶνος· ἡ ὑψίστη ἀρετὴ τῶν μελισσῶν δὲν εἶναι τόσον τὸ πνεῦμα τῆς περὶ θραχίας των ἢ ἡ μαχητικότης των, ὅσον ἡ ἀφοσίωσις των εἰς τὸν στρατηγόν: « et circa regem atque ipsa ad praetoria densae | miscentur magnisque vocant clamoribus hostem; | ergo, ubi ver nactae sudum camposque patentes | erumpunt portis; concurritur; aethere in alto | fit sonitus, magnum mixtae glomerantur in orbem | praecipitesque cadunt. Non densior aere grando, | nec de concussa tantum pluit ilice glandis. | Ipsi per medias acies insignibus alis | ingentes animos angusto in pectore versant, | usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos | aut hos versa fuga victor dare terga subegit. | Hi motus animorum atque

1. Georg. III 220 - 227.

2. Αὐτόθι III 343 - 348.

3. Αὐτόθι 409 - 413.

haec certamina tanta | pulveris exigui iactu compressa quiescunt. | Verum, ubi ductores acie revocaveris ambo, | deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit, | dede neci; melior vacua sine regnet in aula»¹.

Καθόλου ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τῶν Γεωργικῶν ἀφθονοῦσιν οἱ στρατιωτικοὶ ὄροι· οὕτως ἡ κυψέλη τῶν μελισσῶν εἶναι ἐν ρωμαϊκὸν φρούριον (castris audebit vellere gigna)². ἐπίσης «sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti»³. ἐπίσης «inque vicem speculantur aquas et nubila caeli»⁴. ὡσαύτως «agnime facto | ignavum fucos pecus a praesepibus arcent»⁵. Ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ τῶν Γεωργικῶν τὰ νεαρὰ σμήνη τῶν μελισσῶν, τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς μάχης ἐξέρχονται ἐκ τῆς κυψέλης καὶ ἵπτανται, παραβάλλονται κατὰ τὴν πυκνότητα πρὸς τὰ βέλη τῶν Πάρθων: «...aut ut, nervo pulsante sagittae, | prima leves ineunt si quando proelia Parthi»⁶.

Ὅς βλέπει τις, ἡ γλῶσσα ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις χωρίοις εἶναι γλῶσσα τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοπέδου καὶ τοῦ ἵπποδρόμου. Ὅσαύτως ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων φαίνεται ὅτι ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τοῦ Βεργιλίου ἀπαντῶμεν δαυιλῆς τὸ ἐθνικὸν στοιχεῖον. Βλέπομεν ἐν αὐτοῖς ἔντονον φιλολογικὸν ἐθνικισμόν, ὥς ἐν τοῖς Βουκολικοῖς καὶ ἐν τῇ Αἰνείιδι· ἡ ἐθνικὴ ἰδέα ἐγνώρισεν ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Βεργιλίου περίοδον αἴγλης. Ἀντιθέτως πρὸς τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου Ρωμαϊκὸν πλῆθος, τὸ ὁποῖον, ὥς ὑποστάν τὰς συνεπειὰς τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἔμενεν ἀδιάφορον πρὸς τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν καὶ ἐνδιαφέρετο μόνον διὰ τὴν ὕλην, διὰ τὸ κέρδος καὶ τὰς ἀπολαύσεις, ὁ Βεργίλιος, ζήσας κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἠγωνίσθη ἐν τοῖς Γεωργικοῖς αὐτοῦ νὰ ἐκυπηρετήσῃ τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν, νὰ παρουσιάσῃ καὶ τονίσῃ τὰ πλεονεκτήματα τῆς χώρας του καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν συμπατριωτῶν του, διὰ νὰ δικαιολογήσῃ οὕτω τὴν πρὸς κατάρκτησιν καὶ κυριαρχίαν τάσιν, τὸ imperium τοῦ λαοῦ του.

Ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ Βεργιλίου ἦτο ἀπόρροια τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς Ρώμης, τῶν κατακτήσεων αὐτῆς, αἱ ὁποῖαι ἀπέτέλεσαν τὸ κυριώτερον γεγονός τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας. Ἀπεδύθη δὲ εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν ὁ Βεργίλιος, ἀκολουθήσας εἰς τὰ διδάγματα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς σχολῆς τῶν Στωϊκῶν Παναιτίου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ κυριαρχία βασιζέται ἐπὶ τοῦ δικαίου τοῦ καλυτέρου⁷ καὶ οὐχὶ ἐπὶ τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου, ὥς ἐδίδαξεν ὁ

1. Georg. IV 75 - 90.

2. Αὐτόθι 108.

3. Αὐτόθι 165.

4. Αὐτόθι 166.

5. Αὐτόθι 167 - 168.

6. Αὐτόθι IV 313 - 314.

7. Cic., De republ. III, XXV 37: «optimo cuique dominatum ab ipsa natura cum summa utilitate infirmorum datum»· καὶ III, XXIV 36: «ideo iustum

Καρνεάδης¹. Ἡγωνίσθη λοιπὸν ὁ Βεργίλιος νὰ πείσῃ τὸν κόσμον περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ρωμαίων, περὶ τῶν ἐθνικῶν ἱκανοτήτων των, τῶν ὁποίων ἡ ἀνάπτυξις ἐξεσφάλισεν εἰς αὐτοὺς τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ κόσμου², ἔτι δὲ περὶ τῶν πλεονεκτημάτων τῆς χώρας των, ἡ ὁποία χαιρετίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς μεγάλη μήτηρ οὐ μόνον καρπῶν, ἀλλὰ καὶ ἡρώων.

Κατὰ ταῦτα ὁ Βεργίλιος ἦτο γνήσιος Ρωμαῖος, ἐμπεποτισμένος βαθύτατα ἐκ τοῦ Ρωμαϊκοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, ἐκ τοῦ Ρωμαϊκοῦ πατριωτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο περιβεβλημένος τὴν ἰερότητα τοῦ τε νόμου καὶ τοῦ ἐθίμου καὶ δὲν ἦτο ἀπλῶς νόμος ἢ ἐθισμον, ἀλλὰ πάθος, τὸ ὁποῖον εὔρε τὴν καλύτεραν του ἔκφρασιν εἰς τὴν ᾗσιν τοῦ Κικέρωνος «*salus populi suprema lex esto*» καὶ τὴν καλύτεραν του πραγματοποιήσιν εἰς τὸ ὅτι οὐδέποτε ἐσημειώθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων πολιτῶν κατάχρησις ὑπερτάτης ἐξουσίας, πολιτικῆς, στρατιωτικῆς ἢ διοικητικῆς, τὴν ὁποίαν ἐνεπιστεύθησαν εἰς αὐτοὺς δι' ὠρισμένον χρόνον καὶ σκοπὸν. Εἰς τὸν βωμὸν τοῦ πάθους των αὐτοῦ οἱ Ρωμαῖοι προσέφεραν τὰ πάντα, συμφέροντα, πλοῦτον, τὴν ζωὴν των καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ζωὴν τῶν τέκνων των, πιστοὶ εἰς τὴν μακρὰν παράδοσιν τοῦ ρωμαϊκοῦ πατριωτισμοῦ τὴν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν κληροδοτηθεῖσαν ἄθικτον καὶ ὕμνηθεῖσαν ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Βεργιλίου ἐν τοῖς Γεωργικαῖς καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ ἔκτῳ βιβλίῳ τῆς Αἰνείαδος ἐπιθεώρησιν τῶν ἡρώων τῆς Ρώμης, ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Ὁρατίου καὶ ἐν τῷ ἱστορικῷ ἔργῳ τοῦ Τίτου Λιβίου.

esse quod tali bus hominibus sit utilis servitus et pro utilitate eorum fieri, cum recte fit, id est, cum improbis aufertur iniuriarum licentia, et domiti melius se habebunt, qui indomiti deterius se habuerunt, subditumque est, ut ista... ».

1. Aug., De civ. dei XIX 21: «*quam tamen injustitiam nisi sequatur imperiosa civitas, cuius est magna res publica, non eam posse provinciis imperare*».

2. Πρβλ. τὸν Πολύβιον (1, 63, 9) γράφοντα: «*ἐξ ὧν δῆλον τὸ προτεθεὶς ἡμῖν ἐξ ἀρχῆς ὡς οὐ τύχη Ρωμαῖοι, καθάπερ ἐνιοὶ δοκοῦσι τῶν Ἑλλήνων, οὐδ' αὐτομάτως, ἀλλὰ καὶ λίαν εἰκότως ἐν τοιοῦτοις καὶ τηλικούτοις πράγμασιν ἐνασχέσαντες οὐ μόνον ἐπεβάλλοντο τῇ τῶν ὅλων ἡγεμονίᾳ καὶ δυναστείᾳ τολμηρῶς, ἀλλὰ καὶ καθίκοντο τῆς προθέσεως*»· πρβλ. καὶ Διονύσιον Ἀλικαρνασέα (Ρωμ. Ἀρχαιολ. 1, 5, 3): «*μαθοῦσι γὰρ δὴ παρὰ τῆς ἱστορίας ὅτι μυρίας ἤνεγκεν ἀνδρῶν ἀρετὰς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μετὰ τὸν οἰκισμὸν, ὧν οὔτε εὐσεβεστέρους οὔτε δικαιοτέρους οὔτε σωφροσύνη πλείονι παρὰ πάντα τὸν βίον χρησαμένους οὐδέ γὰρ τὰ πολέμια κρείττους ἀγωνιστὰς οὐδεμίᾳ πόλιν ἤνεγκεν οὔτε Ἑλλὰς οὔτε βάρβαρος*»· βλέπε καὶ Κικέρωνα (Disp. Tusc. I 1, 1): «*sed meum semper iudicium fuit omnia nostros aut invenisse per se sapientius quam Graecos aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent*».

ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΕΡΓΙΛΙΟΥ ΕΝ ΤΟΙΣ ΓΕΩΡΓΙΚΟΙΣ

Ἀποθέωσις τοῦ ἡγεμόνος

Ἐν τῶν κατ' ἐξοχὴν στοιχείων τοῦ ἐν τοῖς Γεωργικοῖς ἀλεξανδρινισμοῦ τοῦ Βεργιλίου εἶναι ἡ ἀποθέωσις τοῦ ἡγεμόνος. Ἡ ἰδέα αὐτῆς δὲν ἦτο ἑλληνική. Οἱ Ἕλληνες δὲν εἶχον ἀνάγκην τῆς ἀποθεώσεως, διότι εἶχον τὸν μῦθον, ὁ ὁποῖος οὐ μόνον προσέφερεν εἰς αὐτοὺς παρομοίας ὑψηλείας, ἀλλὰ καὶ ἦτο περισσότερον σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα αὐτῶν¹. Οὕτω βλέπομεν ὅτι ὁ Ὅμηρος οὐδέποτε θεοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ἐν ᾧ ἐξ ἀντιθέτου παρουσίαζε τοὺς θεοὺς μετ' ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων. Ἀφ' ἐτέρου αἱ βραδύτερον μνημονεύμεναι ἥρωοποιήσεις καὶ ἀστεροποιήσεις μεγάλων προσώπων, αἱ ὁποῖαι φαίνονται προσεγγίζουσαι τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὸν θεόν, ἦσαν νεωτερισμοὶ ξένοι πρὸς τε τὰ ἑλληνικὰ ἥθη καὶ πρὸς τὴν παλαιὰν ποιητικὴν παράδοσιν. Ἡ μυστικιστικὴ ἰδέα τῆς ἀποθεώσεως τῶν ἡγεμόνων ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁ Gruppe τὴν μεγαλυτέραν συμβολὴν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κλίματος, τὸ ὁποῖον κατέστησε δυνατὴν τὴν ἀποθέωσιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἀπέδωκεν εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὰς μεσσιανικὰς ἐλπίδας τοῦ Ἰουδαικοῦ λαοῦ². Κατ' ἄλλους ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία ὑπὸ τὴν μοναρχικὴν καὶ θεῖαν μορφὴν τῆς προσεγγίζει τοσοῦτον εἰς τὴν ἱερὰν καὶ τυραννικὴν βασιλείαν τῶν Πτολεμαίων δυναστῶν, ὥστε ἄγεται τις νὰ νομίσῃ ὅτι ἡ τελευταία ἐνέπνευσε τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν³.

Οὐ μόνον συνέβαλον οἱ Ἕλληνικοὶ χρόνοι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λατρείας τοῦ ἡγεμόνος⁴, ἀλλὰ καὶ ἠνύνησαν ἰδίᾳ τὴν ἀνάπτυξιν ἰδιαιτέρας μορφῆς θεοποιήσεως τῶν ἡγεμόνων, τουτέστι τὴν παραβολὴν ἢ τὸν ταυτισμὸν τοῦ βασιλεύοντος ἡγεμόνος ἢ μέλους τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ πρὸς θεότητα τοῦ

1. Gruppe Otto, Griechische Mythologie und Religionsgeschichte, München, Bd. II (1906) 1504 (Iwan Müller, Handbuch, V²).

2. Αὐτόθι, σ. 1503-1504.

3. Beurlier E., Essai sur le culte impérial. Son histoire et son organisation depuis Auguste Jusqu'à Justinien, Paris 1891, p. 3. Mommsen Th., ἐν Historische Zeitschrift 1887, s. 397 καὶ ἄλλοι.

4. Περί τῆς θεοποιήσεως τῶν ἡγεμόνων κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους βλέπε ἐκ τῆς πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας: Kaerst J., Die Begründung des Alexander und Ptolemaeerckultes in Aegypten, ἐν Rhein. Museum 52 (1897) 42-68. Plumann G., Ptolemais in Oberägypten. Ein Beitrag zur Geschichte des Hellenismus in Aegypten, Leipzig 1910. Reitzenstein R., Zur Religionspolitik der Ptolemäer, ἐν Archiv für Religionswissenschaft 19 (1916-1919) 191-194. Aymard A., L'Orient et la Grèce antique, Paris 1953.

πανθέου· τὸ εἶδος τοῦτο τῆς θεοποιήσεως ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 400 π.Χ. μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας¹.

Εἰς μοναρχίας θείου δικαίου ἡ ἀποθέσις ἐμφανίζεται ὡς ἡ φυσικὴ καθιέρωσις τῆς ἀνωτάτης ἐξουσίας. Ὁ Φίλιππος καὶ ὁ 'Αλέξανδρος, οἱ ὁποῖοι ἐθεοποιήθησαν μόνι των, ἔτι δὲ ὁ 'Αντώνιος, ὁ ὁποῖος συνετέλεσε νὰ τὸν λατρεύσωσιν ἐν 'Αλεξανδρείᾳ καὶ ἐν 'Αθήναις ὡς ἄλλον Ὅσιριν, ἐλαυνόμενοι ἐκ συμφέροντος καὶ ἐκ τῆς ὑπερφηφάνιας των μετὰ τινος καλῆς σχετικῶς πίστεως ἡδυνήθησαν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς ψυχικῆς καταστάσεως μιᾶς δουλικῆς καὶ θεοκρατικῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἐνεσάρκου εἰς τοὺς δεσπότης της ἀνώτερόν τι ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπότητος· παρεβιάζον ὅμως οὗτοι τὴν ἀνεξάρτητον φύσιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Περὶ τούτου μαρτυρεῖ ἐκτὸς ἄλλων τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Καλλισθένους² καὶ αἱ συνέπειαι τῆς ἐλευθεροστομίας καὶ παρησίας τοῦ Κλείτου³. Οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς τῆς παρακμῆς ἔκαμαν διάκρισιν μεταξὺ Ἑλληνομακεδόνων καὶ βαρβάρων. Οἱ βασιλεῖς οὗτοι ἐπεξήτησαν μὲν τὴν θεοποίησιν των ἄλλ' οὐχὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ὁ 'Αλέξανδρος ἐπεξήτησε τὴν θεοποίησιν του⁴ παρὰ τῶν βαρβάρων⁵. Οἱ Ἑλληνιστικοὶ ὅμως ἡγεμόνες ἔκαμον ὀλιγώτερον διάκρισιν μεταξὺ Ἑλληνομακεδόνων καὶ βαρβάρων, διότι παρουσιάζοντο οὐχὶ πλέον ὡς παγκόσμιοι βασιλεῖς, ἀλλ' ὡς ἡγεμόνες ἰδιαιτέρου βασιλείου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὅρος τῆς εὐσταθείας τοῦ θρόνου ἦτο ἡ καλὴ συνεννόησις τῶν διαφόρων φυλῶν⁶. Εἰς τὸ ζήτημα δὲ τῆς θεοποιήσεως τῶν ἡγεμόνων ὑπερίσχυσεν τῶν λοιπῶν Ἑλληνικῶν βασιλείων ἡ Αἴγυπτος, διότι αὕτη εἶχεν ἄλλοτε τοὺς ἐνδόξους Φαραῶ, κατεῖχε τὰ λείψανα τοῦ ἄλλοτε θεοποιηθέντος 'Αλεξάνδρου, εἶχε τὴν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν λάμπιν τῆς 'Αλεξανδρείας, φυτωρίου ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς μιᾶς πεφωτισμένης δυναστείας⁷.

Καθόλου τὰ αἷτια τῆς ἐν τῷ Ἑλληνιστικῷ κόσμῳ θεοποιήσεως ἐνὸς μονάρχου ἢ τοῦ ταυτισμοῦ του πρὸς μίαν θεότητα ἦσαν ποικίλα. Οὕτως

1. Cerfaux L. - Tondriau J., *Le culte des souverains dans la civilisation gréco-romaine*, Tournai 1956, p. 75 - 76.

2. Πλουτ., 'Αλέξανδρος, 74 - 75.

3. Αὐτόθι 69 - 70.

4. Περὶ τῆς θεοποιήσεως τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου ὄρα τὸ ἄρθρον τῶν Herzog - Hauser G., *Kaiserkult*, ἐν Pauly - Wissowa, *Real-Encycl.*, Suppl. 9 (1924), col. 806 - 810· Balsdon J. P. V. D., *The divinity of Alexander*, ἐν *Historia* 1 (1950) 363 - 388· Taeger Fr., *Alexander der Grosse und die Anfänge des hellenistischen Herrscherkultes*, ἐν *Hist. Zeitschrift* 172 (1951) 225 - 244, διὰ νὰ παραλίπω τὴν ὑπόλοιπον πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν, τὴν ὁποίαν βλέπει τις παρὰ Cerfaux L. - Tondriau J., ἐνθ' ἄνωτ., σ.

5. Cerfaux - Tondriau, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 433.

6. Αὐτόθι.

7. Αὐτόθι, σ. 434.

οἱ Ἑλληνομακεδόνες διάδοχοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀφαιρέσαντες διὰ τῶν ὀπλων τοὺς θρόνους αὐτοχθόνων βασιλέων ἐδικαιολογοῦν τὴν θέσιν των παρουσιαζόμενοι ὡς τιτλοῦχι κληρονόμοι αὐτῶν τῶν ἐξουσιῶν τῶν βασιζομένων ἐπὶ τοῦ θείου δικαίωματος. Ταυτιζόμενοι πρὸς τοὺς θεοὺς ἐξησφάλιζον εἰς ἑαυτοὺς τὸν σεβασμὸν τῶν ὑπηκόων των, ἤνουν τοὺς ἔχοντας διαφορὰς πληθυσμούς των καὶ ἐστερεοῦν τὴν θέσιν των ὡς δυναστῶν¹. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν παρακμῇ θρησκεία τοῦ Ὀλύμπου κρινομένη ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ σκωπτομένη ὑπὸ τῶν κωμικῶν συγγραφέων συνέβαλεν εἰς τὴν θεοποίησιν τῶν ἡγεμόνων, καθ' ὅσον οἱ διεψευσμένοι εἰς τὰς ἐλπίδας των ἐπὶ τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου Ἕλληνες ἐθεοποιοῦν τοὺς ἐξασφαλίζοντας εἰς αὐτοὺς τὴν εἰρήνην ἡγεμόνας, ὡς βλέπομεν ἐν τῷ ὕμνῳ τῷ ψαλέντι ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν ἐλευθερώσαντα αὐτοὺς Δημήτριον τὸν Πολιορκητὴν κατὰ τὴν ἀπόδοσιν εἰς αὐτὸν θείων τιμῶν. Ἐπὶ πλεόν ἡ θεοποίησις τῶν ἡγεμόνων ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος κρατήσασαν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ πολιτισμῷ ἰδεολογίαν τοῦ ἀρχηγοῦ, τοῦ ἀνωτέρου ἀνθρώπου. Τέλος ἡ κολακεία καὶ καιροσκοπία τῶν αὐλικῶν καὶ καθόλου τῶν ἀξιωματοῦχων, ὡς καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ ἀνάγκαι, ἐν τῇ Ἑλληνιστικῇ κοινωνίᾳ ὑπεβόηθησαν τὴν θεοποίησιν τῶν ἡγεμόνων².

Ἐν Ρώμῃ ἡ θεοποίησις τῶν ἡγεμόνων ὑπῆρξε πολιτικὴ σύμβασις ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἐν μακρὸν δημοκρατικὸν παρελθόν. Αὕτη ἔσχεν ὡς σημεῖον ἀναχωρήσεως τὴν θεοποίησιν τοῦ Καίσαρος διαταχθεῖσαν ὑπὸ τῆς πρώτης τριανδρίας. Ζῶντος ἔτι τοῦ δικτάτορος ἐν ψήφισμα τῆς συγκλήτου, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐφαρμοσθῇ, ἀπένεμε ναὸν καὶ τιμὰς εἰς τὸν Iupiter Iulius. Ὁ Ὀκταβιανὸς γενόμενος princeps ἀπένειμεν εἰς ἑαυτὸν τὸ imperium, ὅπερ κατέστησεν αὐτὸν μοναδικὸν ἀρχηγὸν τῶν στρατιῶν ὡσαύτως ἀπένειμεν εἰς ἑαυτὸν τὴν potestas, ἡ ὁποία τοῦ ἐξησφάλισε πάσας τὰς πολιτικὰς ἐξουσίας, τὰς ὁποίας ἤσκει ἡ ἔδιδεν εἰς ἄλλους κατὰ βούλησιν ἑπίσης ἀπέκτησε τὴν auctoritas, ἡ ὁποία ἔθετεν αὐτὸν ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς πολίτας ἀναλόγως τῶν προσενεχθεισῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τοῦ ἐξησφάλισεν ἠθικὸν κύρος, σέβας μετὰ θρησκευτικῆς ἀνταυγείας ἕξ ἄλλου ἡ lex maiestatis ταυτίσασα αὐτὸν πρὸς τὸ κράτος τὸν κατέστησεν ἄθικτον. Τὸ ρωμαϊκὸν ὅμως πνεῦμα ἀπῆτει τι ἐπὶ πλεόν διὰ τὸν Αὐγούστον ὁ λαὸς ἤθελέ τι δι' αὐτὸν πλεόν μυστηριώδες. Ὁ Αὐγούστος κατενόησε τὴν ἐπιτακτικὴν αὐτὴν ἀνάγκην ἐνὸς αὐτοκρατορικοῦ μυστικισμοῦ, μίᾳς θείας ιδιότητος τοῦ αὐτοκράτορος ὁ παλινорθωτῆς δὲ γενόμενος τῆς κοινωνικῆς τάξεως ἠθέλησε νὰ ἀνακόψῃ ἡ μετρίσθη τὴν αὐξήσαν παρακμὴν τῆς πατροπαραδότου θρησκείας³. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ, ἰδίᾳ ἐν τῇ

1. Cerfaux - Tondriaux, ἔνθ. ἀν., σ. 427.

2. Αὐτόθι, σ. 428 - 429 passim.

3. A y m a r d A. - A u b o y e r J., Rome et son empire, Paris 1954, 355 - 356.

Ἀνατολῇ, ὁ Αὐγουστος δὲν ἀντετάχθη εἰς βαθέως ἐρριζωμένας ιδέας ἐν τούτοις ὁ περιορισμός του νὰ παραδεχθῇ τὴν λατρείαν του ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ συνηγοῦτο αὕτη μὲ τὴν λατρείαν τῆς Θεᾶς Ρώμης ἥτο ὀλιγώτερον μετριόφρων ἀπὸ ὅ,τι ἐφαίνετο, διότι αὕτη συνήγου εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν λατρείαν ὅ,τι οἱ Ρωμαῖοι εἶχον ἱερώτερον, τὴν πατρίδα καὶ τὸν ἀρχηγόν των, ὁ ὁποῖος προεστίνετο ὡς ἐνσάρκωσις τῆς πατρίδος. Πρὸ παντὸς ὅμως ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο μέγας ἱερεὺς, ἰσοδύναμος μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ ὑπηκόων του. Ἐπιβλέπων ὅπως ἀπονέμονται εἰς τοὺς θεοὺς αἱ νόμιμοι τιμαί, λαμβάνει παρ' αὐτῶν εἰς ἀντάλλαγμα τὴν ἐμπνευσιν, ἡ ὁποία τὸν κάμνει νὰ εἶναι *imperator victor*. Αὕτη δὲ ἡ *victoria Augusti*, ὀφειλέτις εἰς τοὺς θεοὺς καὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα, εἶναι τὸ ἐνέχυρον τῆς εἰρήνης. Ὅπως ὁ ἑλληνιστικὸς λαός, οἱ αὐτοκρατορικοὶ ὑπῆκοι ἀνέμενον τὴν δραστικότητα ἄλλων αὐτοκρατορικῶν ιδιοτήτων, ὡς *pater patriae*, *imperator*, ὅπερ θὰ ἐγκωμιάσῃ τὰς τέσσαρας κυρίας ἀρετὰς του, ἥτοι τὴν *virtus*, *clementia*, *iustitia*, *pietas*. Πάντα ταῦτα ἦγον εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν λατρείαν¹.

Διαφόρως ὅμως πρὸς τὰ περισσότερα ἑλληνιστικὰ βασίλεια ὁ ζῶν ρωμαῖος αὐτοκράτωρ δὲν ὑπῆρξε κανονικῶς τὸ ἀντικείμενον μιᾶς προσωπικῆς λατρείας ἀποδιδομένης ὑπὸ μιᾶς ὁμάδος· τὸ κράτος τοῦ ἀπένεμε θείας τιμὰς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑλληνιστικῆς ἐμπνεύσεως, ὡς ἦσαν ὁ πανηγυρισμὸς τῶν γενεθλίων (*natalia*), ἱερὰ εἰκόνες, λατεία εἰς τὸ *Genius*, ἀπόδοσις ὀνομάτων εἰς μῆνας, ὄρκος εἰς τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος κλπ. Οἱ ἰδιῶται τὸν ταυτίζουσι πρὸς πολλὰς θεότητας καὶ τοῦ ἀφιερώνουσι λατρείας λίαν διαφόρων μορφῶν. Αὐταὶ αἱ λατεῖαι ἀπευθύνονται γενικῶς εἰς τὸν Αὐγουστον, ἰδίᾳ ὅμως εἰς τὸ ὑπουργεῖον αὐτοῦ παρὰ εἰς τὸν ἀσχοῦντα αὐτό². Μόνον ἡ ἀποθέωσις διατηρεῖ προσωπικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' αὕτη εἶναι μεταθανάτιος. Ταύτην μόνον ἡ σύγκλητος, ἀνώτατος ἐκπρόσωπος τοῦ Ρωμαϊκοῦ λαοῦ καὶ θεματοφύλαξ τῆς κυριαρχίας του, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ παρέχῃ.

Ὁ Βεργίλιος, βλέπων ὅτι ὁ Αὐγουστος ἐπεθύμει διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως μιᾶς νέας ἐπισήμου θρησκείας νὰ ἐξυψώσῃ τὴν νομιμοφροσύνην τῶν ὑπηκόων του καὶ εἰς τὴν ὑλικὴν ἐνότητα τῆς αὐτοκρατορίας νὰ προσθέσῃ τὴν ἠθικὴν ἐνότητα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐβλεπε δικαίως τὴν ἐπίστεψιν τοῦ ἔργου του, ἀπεφάσισε νὰ ἀναλάβῃ διθυραμβικὸν θέμα διὰ τὸν ἡγεμόνα, πρὸς τὸ ὁποῖον θέμα τὸν εἶχον ἤδη ἐξοικειώσει τὰ ἀλεξανδρινὰ πρότυπά του καὶ τὸ ὁποῖον ἀνένεου τὴν ἐξαντληθεῖσαν ὕλην τοῦ ἐγκοσμίου καὶ προσηρομύζετο εἰς λαμπρὰς ἀλληγορίας. Οὕτως ἐν τοῖς Γεωργικοῖς ἐκτὸς τῶν ἐπικλήσεων, τὰς ὁποίας ὁ ποιητὴς κάμνει εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, τὸν Βάκχον, τὴν Δήμητρα, τὰς

1. Cerfaux - Tondriaux, p. 404.

2. Aymard A., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 274 - 275· πρβλ. καὶ Cerfaux - Tondriaux, p. 000.

Δρυάδας, τὸν Πᾶνα, τὸν Ποσειδῶνα, τὸν Σιλβανὸν καὶ τοὺς Φαύνους, κάμνει καὶ μίαν ἐπὶ κλησὶν εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν Καίσαρα λέγων: « Καὶ σὺ πρὸ πάντων Καίσαρ, τὸν ὁποῖον ἐντὸς ὀλίγου, ὅσα συμβούλια τῶν θεῶν ὑπάρχουσι, πρόκειται νὰ δεχθῶσιν, ἔξωσμένος τοὺς κροτάφους διὰ τῆς μητρικῆς μύτου, εἶναι ἀβέβαιον, ἂν (εὐρισκόμενος ἐν τοῖς οὐρανοῖς) θὰ ἐπιβλέπῃς τὰς πόλεις, ἂν θὰ θέλῃς τὴν φροντίδα τῶν γαιῶν, καὶ (ἂν) σε ἡ μεγίστη οἰκουμένη θὰ δεχθῇ ὥς ποιήσαντα τοὺς καρποὺς καὶ κύριον τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν (εἶναι ἀβέβαιον) ἂν μέλλῃς νὰ εἶσαι θεὸς τῆς ἀπεράντου θαλάσσης καὶ μόνην τὴν σὴν θεότητα οἱ ναῦται θὰ σέβωνται, (ἂν) θὰ ὑπηρετῇ σε ἡ ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τοῦ κόσμου (νῆσος) Θούλη καὶ (ἂν) θὰ ἐξαγοράσῃ ὥς γαμβρόν της ἡ Τηθὺς δι' ἀπάντων τῶν κυμάτων· νέος τὴν ἡλικίαν ἀστὴρ (εἶναι ἀβέβαιον ἂν) θὰ προσθέσῃς σεαυτὸν κατὰ τοὺς βραδεῖς (θερινούς) μῆνας (ἐκεῖ), ἔνθα ὁ τόπος ἀνοίγεται μετὰ τῆς Ἡριγόνης (τῆς Παρθένου) καὶ τῶν Χηλῶν (τοῦ Σκορπίου) τῶν καταδιωκουσῶν (τὴν Ἡριγόνην)· ὁ αὐτὸς Σκορπιὸς εἰς σὲ ἤδη ἀνοίγει τοὺς βραχίονας φλεγόμενος, καὶ (εἰς σὲ) καταλείπει περισσότερον τοῦ καθωρισμένου (δι' ἕκαστον ἀστερισμὸν) μέρους τοῦ οὐρανοῦ. Ὅ,τιδήποτε θὰ εἶσαι, διότι οὔτε τὰ Τάρταρα ἐλπίζουσι (νὰ ἔχωσι) σε βασιλέα, οὔτε εἰς σὲ νὰ ἔλθῃ τόσον φοβερὰ ἐπιθυμία τῆς βασιλείας, ἂν καὶ ἡ Ἑλλὰς θαναμάξῃ τὰ Ἠλύσια πεδία, οὔτε ἡ Περσεφόνη θέλει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν μητέρα της (εἰς τὸν ἄνω κόσμον) παρακληθεῖσα (ὑπ' αὐτῆς)· δὸς εὐκόλον δρόμον καὶ συγκατανεύσον εἰς τὰ τολμηρά (μου) ἔγχειρήματα, καὶ τοὺς λημονημένους ἀγρότας εὐσπλαχνισθεὶς βοήθησον μετ' ἐμοῦ τὸν δρόμον τῶν καὶ ἤδη νῦν συνήθισον νὰ καλῆσαι δι' εὐχῶν »¹.

Ἡ ἐπὶ κλησίς αὕτη τοῦ Βεργιλίου πρὸς τὸν Ὀκταβιανὸν ὑπομνησθεὶς τὴν κατάστασιν ἐν τῇ Ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ μετὰ τὴν παρὰ τὸ ῥᾶκτιον ναυμαχίαν, ὁπότε πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας παρεσκεύασαν τὴν λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος Ὀκταβιανοῦ. Ὁ Αὐγουστος ὡς ἥρως εἶχε δικαίωμα κατοικίας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὡς παρ' Ἑλλῆσιν ἐλατρεύοντο οἱ ἥρωες, ὑπὸ τῶν ὁποίων εἶχεν εὐεργετηθῇ ἡ ἀνθρωπότης καὶ περὶ τῶν ὁποίων ἐπιστεύετο ὅτι μετὰ θάνατον ἐτύγχανον εὐτυχίας καὶ δυνάμεως παρὰ τοῖς θεοῖς². Τῆς πίστεως αὐτῆς, ἡ ὁποία συνέβαλεν εἰς τὸ νὰ θεσπισθῇ ἡ ἀποθέωσις τοῦ αὐτοκράτορος, διερχομένης ἐγένετο ἐν τῷ Ἐνυπνίῳ τοῦ Σκιπίωνος ὁ Κικέρων³, ὁ ὁποῖος μᾶς εἰσάγει εἰς στερέωμα κατοικούμενον ὑπὸ τῶν ἡρώων, τῶν προσενεγκόντων ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν Πολιτείαν· μεγαλοπρεπεῖς εὐεργεταὶ τῆς Ρωμαϊκῆς Πολιτείας περιπλανῶνται εἰς τοὺς φωτεινοὺς χώρους τοῦ Γαλαξίου

1. Georg. I 24 - 42.

2. Boyancé P., Le culte des Muses chez les philosophes grecs, Paris 1937, p. 299 sq.

3. Τόῦ αὐτοῦ, Études sur le Songe de Scipion, Paris 1936, p. 144 sq.

μεθυσμένοι ἐκ τῆς μουσικῆς τῶν σφαιρῶν. Αἱ ψυχαὶ τούτων οὐ μόνον θφείλουσι νὰ ἀνέλθωσιν εἰς τὸν Οὐρανόν, ἀλλὰ κατὰ τινα δόγματα αὐταὶ ἔρχονται ἐξ αὐτοῦ κατοικήσασαι ἄλλοτε εἰς τὸν κόλπον ἀστερισμοῦ τινος θὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν διαμονὴν αὐτὴν μετὰ τὴν ζωὴν των¹.

Ὁ Βεργίλιος λοιπὸν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπικλήσει τοῦ πρὸς τὸν Ὁκταβιανὸν θεωρεῖ τοῦτον ἱκανὸν νὰ καταστῇ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, τῆς γῆς ἢ τῆς θαλάσσης καὶ ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα ὅτι οὗτος δὲν θὰ στέρξῃ νὰ βασιλεύσῃ τοῦ κάτω κόσμου. Ὁ ποιητὴς θεωρεῖ τὸν Αὐγουστον ὡς προωρισμένον διὰ τὴν ἀστρικήν ἀθανασίαν· βλέπει τὸν Σκορπίον ὑποχωροῦντα, διὰ νὰ δώσῃ θέσιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, καὶ φοβεῖται μήπως ὁ Αὐγουστος ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον τοῦ ζωδιακοῦ, πρὶν περατωθῇ τὸ ἐπὶ τῆς γῆς ἔργον του.

Ὁ Βεργίλιος διερωτηνέων τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τοῦ βλέπει τὸν Ὁκταβιανὸν ὡς μεσάζοντα μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὡς ξαγνιστὴν καὶ σωτῆρα τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Οὕτως ἀπευθύνει ἐκκλησίαν πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς Ρώμης ὅπως μὴ φθονήσωσι τὴν πατρίδα του, σκληρῶς δοκιμασθεῖσαν ἐκ τῶν ἐμφυλίων πολέμων, ἀλλὰ παρατείνοντες τὸν χρόνον, καθ' ὃν θὰ δεχθῶσι εἰς τὸν οὐρανὸν ὡς διόθρονον τὸν σωτῆρά της Ὁκταβιανὸν Αὐγουστον, ἐπιτρέψωσιν εἰς αὐτὸν νὰ παραμείνῃ εἰς τὴν γῆν περισσότερον χρόνον, διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν Ρωμαϊκὴν Πολιτείαν, νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ δὲ εἰς τὸν χορὸν τῶν ἀστρων, ἐὰν δὲν τὴν σώσῃ: «Πατρῶοι θεοί, ἰθαγενεῖς, καὶ Ρωμῦλε καὶ μῆτερ Ἑστία, ἡ ὁποία φυλάττεις τὸν Τοσκανικὸν Τίβεριν καὶ τὸν Παλατῖνον, μὴ ἐμποδίζετε τοῦλάχιστον αὐτὸν τὸν νεανίαν [τὸν Αὐγουστον] νὰ βοηθήσῃ τὴν ἀνατραπεῖσαν ἐποχὴν μας (τὴν ἐποχὴν μας, καθ' ἣν ἀνετράπη ἡ Πολιτεία)»².

Ἐν συνεχείᾳ ὁ ποιητὴς ἀπευθυνόμενος εἰς τὸν Ὁκταβιανὸν λέγει: «Ἦδη ἀπὸ πολλοῦ τὸ βασίλειον τοῦ οὐρανοῦ, Καῖσαρ, διὰ σὲ ἡμᾶς φθονεῖ καὶ παραπονεῖται, ὅτι φροντίζεις διὰ (βραδύνεις εἰς) τοὺς θριάμβους τῶν ἀνθρώπων»³.

Ὡσαύτως ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν Γεωργικῶν ὁ Βεργίλιος ὁμιλεῖ περὶ συμβολικοῦ ναοῦ, τὸν ὁποῖον ὀνειρεύεται καὶ προτίθεται νὰ ἀνεγείρῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Αὐγούστου· ἐν τῷ ναῷ τούτῳ, λέγει, θὰ ὑπάρχῃ τὸ ἄγαλμα τοῦ Αὐγούστου, πέριξ δὲ τοῦ ναοῦ τούτου θὰ ἐγκαθιδρῶσιν ἄγῳνας πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου⁴. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν λόγων τούτων τοῦ Βεργιλίου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐγούστου διωργανώθη ἡ αὐτοκρατορικὴ λατρεία ὑπὸ τῆς Λιβίας καὶ τοῦ Τιβερίου.

1. Bayet J., L'immortalité astrale d'Auguste, Rev. Et. Lat. (1939) 141 sq.

2. Georg. I 498 - 501.

3. Αὐτόθι 503 - 504.

4. Αὐτόθι III 13 - 39.

Τέλος ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τοῦ τετάρτου βιβλίου ὁ Βεργίλιος ἀνακεφαλαιῶν τὰ ἔργα του ἐπιβεβαιοῖ τὴν ἀθανασία του Ὁκταβιανοῦ γράφων: « Ταῦτα ἔψαλλον περὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ περὶ τῶν δένδρων, ἐν ᾧ ὁ μέγας Καῖσαρ ἐκσφενδονίζει κατὰ τοῦ βαθέος Εὐφράτου τοὺς κεραυνοὺς τοῦ πολέμου καὶ νικητῆς ἐπιβάλλει νόμους εἰς τοὺς συναινούντας λαοὺς καὶ (οὕτω) τρέπεται τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν Ὀλυμπον (πρὸς τὴν ἀθανασίαν) »¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται φανερόν ὅτι ὁ Βεργίλιος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀλεξανδρινῶν προτύπων ἀφ' ἑνός, ἔτι δὲ διερμηνεύων τὴν φυσικὴν κλίσιν τῶν συμπατριωτῶν του, λατρευσάντων ζῶντα τὸν Αὐγουστον ὡς θεὸν διὰ τὰς πρὸς αὐτοὺς εὐεργεσίας του, καὶ τέλος ἐπιθυμῶν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ Αὐγούστου ὅπως ἡ λατρεία τῆς Ρώμης συναφῇ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐξυψώσῃ τὴν νομιμοφροσύνην τῶν ὑπηκόων του καὶ εἰς τὴν ὕλικὴν ἐνότητα τῆς αὐτοκρατορίας ἤθελε προσθέσῃ τὴν ἡθικὴν ἐνότητα, ἀνέλαβε νὰ πραγματευθῇ ἐν τοῖς Γεωργικοῖς αὐτοῦ τὸ θέμα τῆς ἀποθεώσεως τοῦ ἡγεμόνος, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐκπρόσωπος καὶ ζῶσα ἐνσάρκωσις τῆς Ρωμαϊκῆς πατριδος.

Ἄλλ' ὁ Βεργίλιος δὲν ἐμιμήθη τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς μόνον εἰς τὸ θέμα τῆς ἀποθεώσεως τοῦ ἡγεμόνος ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα θέματα, εἰς θέματα μυθολογικά. Ἡ μυθολογία τοῦ Βεργίλιου ἐν τοῖς Γεωργικοῖς, ὡς καὶ ἐν τοῖς Βουκολικοῖς καὶ τῇ Αἰνείαδι, ἐστηρίζετο κατὰ πρῶτον λόγον ἐπὶ τῆς Ὀμηρικῆς παραδόσεως καὶ τῶν κυκλίων ἐπῶν, τῶν ὁποίων οἱ Ἀλεξανδρινοὶ λόγιοι εἶχον ἀποτελέσει τὸ σῶμα, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῆς μυθολογίας τῶν κλασσικῶν συγγραφέων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, εἰς ἃς προσετέθησαν παλαιαὶ μυθικαὶ παραδόσεις τῆς Ἰταλίας, τοπικαὶ παραδόσεις, δημῶδη στοιχεῖα, σπάνια ἐπιστημονικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα, ὡς καὶ στοιχεῖα ἐξ ἐπιδράσεως τῶν μυστηρίων, τὰ ὁποῖα τῆς ἐξησφάλισαν ποιὰν τινα πρωτοτυπίαν. Οὕτως ὁ Διόνυσος (Liber) καὶ ἡ εὐεργετικὴ Δημήτηρ (Georg. I 7: alma Ceres), θεότητες τὰς ὁποίας ὁ Βεργίλιος ἀποκαλεῖ λαμπρότατα τοῦ κόσμου φῶτα (Georg. I 5-6), ἔτι δὲ ὁ Τριπτόλεμος, ὁ ὁποῖος κατ' ἐντολὴν τῆς Δήμητρος ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους τὴν τέχνην τοῦ γεωργεῖν (Georg. I 19), καὶ ἡ Περσεφόνη εἶναι θεότητες τῶν Ἑλευσίνων μυστηρίων. Ἀναφέρεται ἐπίσης ὁ μυστικιστικὸς λίκμος τοῦ Ἰάχχου (Georg. I 166: mystica vappus Iacchi), σύμβολον καθαρμοῦ εἰς τὰ μυστήρια ἡ μυθικὴ παράδοσις Ὀρφεῶς καὶ Εὐρουδίκης παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Βεργίλιου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μυστηρίων². Μᾶς παρέχει ὁ Βεργίλιος ἀντιλήψεις τῆς ἐσχατολογίας τοῦ Ὀρφισμοῦ. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται οὐσαι δημῶδους προελεύσεως, ἐὰν μὴ ξενικῆς, ὑπεισῆλθον εἰς τὴν

1. Georg. IV 559-562.

2. Βλέπε ἄνωτ., σ. 355.

Ἑλληνιστικὴν μυθολογίαν καὶ δι' αὐτῆς μετεφτευθήσαν εἰς τοὺς Λατίνους, παρὰ τοῖς ὁποίοις τὰ μυστήρια ἔλαβον μεγάλην ἔκτασιν ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Ἑλευθέρας Πολιτείας· ἡ ἀνάπτυξις τῶν δὲ αὕτη σχετίζεται πρὸς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ὀρφικο-Πυθαγορείου μυστικισμοῦ, γενομένην διὰ τοῦ Ποσειδωνίου, Νιγιδίου Φιγούλου, Ἀλεξάνδρου Πολυύστορος καὶ ἄλλων καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν φιλοσοφικῶν δοξασιῶν καὶ ζητοῦσαν νὰ συνάψῃ τὰς ἀνάγκας τῆς λαϊκῆς ψυχῆς πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πεφωτισμένου λογικοῦ. Ὁ Βεργίλιος διὰ τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν δίδει ἐν τοῖς Γεωργικοῖς του εἰς τινὰς μυθικὰς παραδόσεις, φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν μυστικισμὸν.

Τὸ ὁμηρικὸν χρῶμα τῶν Βεργιλιανῶν μυθικῶν στοιχείων δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ποιητὴς ἠντίγησε μόνον καὶ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ Ὀμήρου· τινὲς τῶν ὁμοιοτήτων μεταξὺ τῆς μυθολογίας τοῦ Βεργιλίου ἐν τοῖς Γεωργικοῖς καὶ τῆς μυθολογίας τοῦ Ὀμήρου καὶ τῆς τῶν κλασσικῶν Ἑλληνικῶν χρόνων ὀφείλονται εἰς τὸ ὅτι ὁ ποιητὴς ἔσχε πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἔργα δευτέρας χειρὸς (οἶον ἀνθολογίας κ.ά.), ἐν οἷς ὑπῆρχον στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς ἐπικῆς μυθολογίας.

Ἐν τῇ μυθολογίᾳ τῶν Γεωργικῶν βλέπομεν τὸν ποιητὴν ἐκδηλοῦντα ἐπιθυμίαν νὰ μεταβάλῃ τὴν φυσιογνωμίαν τῶν ἀρχικῶν μύθων· τὸν βλέπομεν ἐκτιθέμενον μετὰ τόλμης εἰς ἀνανέωσιν τῶν μυθικῶν θεμάτων τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῶν ὁμηρικῶν καὶ λοιπῶν προτύπων τῶν τελευταίων χρόνων καὶ προσθέτοντα νέα τινὰ προσωπικὰ στοιχεῖα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν οὐσίαν τῶν μυθικῶν παραδόσεων· τὸν βλέπομεν ἀναπτύσσοντα τὰς μυθικὰς παραδόσεις ἐπὶ τὸ αἰσθηματικώτερον, ἀκολουθοῦντα δηλαδὴ εἰς τοῦτο τοῖς Ἀλεξανδρινούς, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, ὁ ἔρως ἦτο τὸ προσφιλέστερον θέμα εἰς τὴν ποίησιν, τὴν γλυπτικὴν καὶ τὴν ζωγραφικὴν τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Οὕτω π.χ. πρωτοτυπῶν ὁ Βεργίλιος παρουσιάζει τὴν Περσεφόνην προτιμῶσαν τὸν κάτω κόσμον τοῦ ἄνω καὶ μὴ θέλουσαν νὰ τὸν ἀποχωρισθῇ παρὰ τὰς παροτρύνσεις τῆς μητρὸς της («*nec reperita sequi curet Proserpina matrem*»)¹, ἐν ᾧ κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μύθου ὑπὸ τοῦ Ὀβιδίου αὕτη ἐξηναγκάσθη εἰς τοῦτο κατόπιν ἀποφάσεως τοῦ Διὸς². Ὁ Βεργίλιος ἀποκαλεῖ τὸν Liber καὶ τὴν Ceres clarissima mundi lumina³, δηλαδὴ Ἥλιον καὶ Σελήνην· ὁ Μακρόβιος⁴ καὶ ὁ Σέροβιος πιστεύουσιν ὅτι διὰ μιᾶς ἀφομοιώσεως, ἧς τὰ ἴχνη εὐρίσκοντο εἰς τινὰ μυστήρια, ὁ Βεργίλιος ταυτίζει ἐνταῦθα τὸν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην — τούτους ἐπικαλεῖται ἕνεκα τῆς ἐπιδράσεώς των ἐπὶ τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἔργων — μετὰ τοῦ Βάκχου καὶ τῆς Δήμητρος, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει εἰς τὸν ἐπόμενον στίχον⁵.

1. Georg. I 39.

2. Met. V 385-571.

3. Georg. I 5-6.

4. Saturn. I 18-23.

5. Πρβλ. καὶ Georg. I 147.

Ἐπίσης ἐν τῇ περὶ Ὀρφέως μυθικῇ παραδόσει ἠκολούθησεν εἰς τοὺς Ἀλεξανδρινούς, οἱ ὁποῖοι ἀνέπτυξαν αὐτὴν ἐπὶ τὸ ἐρωτικώτερον. Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ διατηρήσαντες τὴν ὑπὸ τῶν κειμένων τῶν κλασσικῶν χρόνων παρεχομένην ἀντίληψιν περὶ τοῦ θριάμβου τοῦ Ὀρφέως, ἐπαναγαγόντος ἐκ τοῦ Ἄδου τὴν Εὐρυδίκην, προσέθηκαν ἐν οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν περὶ Ὀρφέως μυθικὴν παράδοσιν, καθ' ὃ παρὰ τὰ συμπεφωνημένα μετὰ τῆς Περσεφόνης ὁ Ὀρφεὺς στρέφεται, διὰ νὰ ἴδῃ τὴν Εὐρυδίκην, πρὶν διέλθωσι τὸν οὐδὸν τοῦ Ἄδου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐστοίχισεν εἰς αὐτὸν τὴν ὀριστικὴν ἀπώλειαν τῆς Εὐρυδίκης. Τοῦτο, ὡς ἐγράφη ἤδη, ἀπαντῶμεν τὸ πρῶτον παρὰ τῷ Ἀλεξανδρινῷ Κόνωνι, τοῦ ὁποῖου τὸ ἔργον « Διηγῆσεις » ἀνάγεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος. Ὁ Κόνων σχετικῶς ἀναφέρει : « Κατέσχε δὲ δόξα ὡς εἰς Αἶδου κατὰβοι ἔρωτος γυναικὸς Εὐρυδίκης, καὶ ὡς τὸν Πλούτωνα καὶ τὴν Κόρην ὠϊδαῖς γοητεύσας δῶρον λάβοι τὴν γυναῖκα, ἀλλ' οὐ γὰρ ὄνασθαι τῆς χάριτος ἀναβιωσκομένης, λαθόμενον τῶν περὶ αὐτῆς ἐντολῶν »¹.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ Βεργίλιος ἐπραγματεύθη ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ὀρφέως καὶ τῆς Εὐρυδίκης², εἶναι ἀλεξανδρινός. Παρενέβαλε τοῦτο εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἀρισταίου³, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἔχον σχέσιν πρὸς τὸ ὅλον ποίημα τῶν Γεωργικῶν εἶναι μίμησις τῶν μυθολογικῶν ἐπυλλίων, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἡρμήνευον πῶς προῆλθεν ἀνθρωπίνη τις ἐφεύρεσις. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ἐπεισοδίου τοῦτου ὁ Βεργίλιος παρουσιάζει τὸν μάντιν Πρωτέα ἐξηγουντα εἰς τὸν Ἀρισταῖον τὴν αἰτίαν τῆς νόσου τῆς ἐνσκηψάσης εἰς τὰς μελίσσας του καὶ ἀποδίδοντα αὐτὴν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Ἀρισταίου ὁργὴν τῶν θεῶν καὶ τοῦ Ὀρφέως, διότι ὁ Ἀρισταῖος συναντήσας τὴν Εὐρυδίκην παρὰ ποταμὸν κατεδίωξεν αὐτήν, ὅποτε αὕτη ἐδήχθη ὑπὸ ὄφως καὶ ἀπέθανεν ἐκ τοῦ δῆγματος. Ἐπακολουθεῖ πένθος τῆς φύσεως διὰ τὸν θάνατον τῆς Εὐρυδίκης καὶ θρῆνον τοῦ ἀπαρηγορήτου Ὀρφέως εἰς ἔρημον ἀκτὴν. Μετὰ ταῦτα γίνεται ἡ καθόδος τοῦ Ὀρφέως εἰς τὸν Ἄδην, παρουσιάζεται ἡ ἐντύπωσις ἡ παραχθεῖσα εἰς τὸν Ἄδην ἐκ τῶν ἡσμάτων τοῦ Ὀρφέως καὶ παρέχεται περιγραφή τοῦ Ταρτάρου. Ἀνακτᾶται ἡ Εὐρυδίκη ὑπὸ τοῦ Ὀρφέως, ἀλλ' αὕτη παραμένει εἰς τὸν Ἄδην διὰ τὴν ἀφροσύνην τοῦ Ὀρφέως νὰ παραβῇ τὸν ὅρον τὸν τεθέντα ὑπὸ τῆς Περσεφόνης ὅπως μὴ ἴδῃ τὴν Εὐρυδίκην, πρὶν διέλθωσι τὸν οὐδὸν τοῦ Ἄδου. Ἀκολουθεῖ ἡ δραματικὴ σκηνὴ τοῦ ἀποχωρισμοῦ καὶ οἱ τελευταῖοι λόγοι τῆς Εὐρυδίκης πρὸς τὸν Ὀρφέα. Τὴν ἀπώλειαν τῆς Εὐρυδίκης ἀκολουθεῖ ἀελπισία καὶ θρῆνος τοῦ Ὀρφέως ζητούντος διαρκῶς τὴν Εὐρυδίκην. Μετὰ ταῦτα ἀναφέρεται τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Ὀρ-

1. Διηγ. 45.

2. Georg. IV 452 - 527.

3. Αὐτόθι 317 - 558.

φέως κατατεμαχισθέντος ὑπὸ γυναικῶν τῆς Θράκης, διότι αὐται ἠσθάνοντο ζηλοτυπίαν διὰ τὰς πρὸς τὴν Εὐρυδίκην τιμὰς αὐτοῦ, τὰς ὁποίας ἡρμήνευσαν ὡς καταφρόνησιν αὐτοῦ πρὸς αὐτάς. Τέλος ὁ Ὅρφεὺς ἐκπνέων ἐπαναλαμβάνει εἰς τὰ ἄψυχα χεῖλη του τὸ ὄνομα τῆς Εὐρυδίκης. Εἰς τὰ ὅσα ὁ Βεργίλιος λέγει ὅτι ὁ Ὅρφεὺς μετὰ τὸν θάνατον τῆς Εὐρυδίκης ἐδεικνύετο ἀδιάφορος ἔναντι τῶν γυναικῶν τῆς Θράκης καὶ εἰς τὰ ὅσα λέγει περὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ὅρφέως ὅτι ἀποκεκομμένη καὶ φερομένη ὑπὸ τοῦ Ἐβρου ἐπανελάμβανε τὸ ὄνομα τῆς Εὐρυδίκης¹, ἔσχεν ὡς πρότυπον ἀπόσπασμα ἐλεγείας τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ποιητοῦ Φανοκλέους, φερούσης τὴν ἐπιγραφὴν « Ἐρωτες ἢ Καλοί »². Ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ, παραδοθέντι εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Στοβαίου³, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ὅρφεὺς κατετεμαχίσθη ὑπὸ Βιστωνίδων γυναικῶν, διότι καταφρονῶν τὴν πρὸς αὐτάς ἀγάπην ἔδειξε πρῶτος εἰς τοὺς Θράκας τὸν παιδικὸν ἔρωτα διὰ τῆς πρὸς τὴν Κάλαιν ἀγάπης του, τὴν ὁποίαν ἐψαλλε διαρκῶς εἰς τὰ ἄλση. Αἱ Βιστωνίδες ἀποκόψασαι τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὅρφέως ἀπέρριψαν αὐτὴν καὶ τὴν λύραν του εἰς τὸ Θρακικὸν πέλαγος, τὸ δὲ κύμα ἔφερεν αὐτάς εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Λέσβου, ἔνθα καὶ ἐτάφησαν αὐταὶ μετὰ τιμῶν ὑπὸ τῶν ἐντοπίων⁴· ἔκτοτε ἡ περιοχὴ καὶ ὅλαι αἱ νῆσοι ἐπλημύρισαν ἐκ τῶν ἤχων τῆς λύρας. Ὡς γίνεται φανερόν, τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ὅρφέως καὶ τῆς Εὐρυδίκης, ὡς πραγματεύεται τοῦτο ὁ Βεργίλιος ἐν τοῖς Γεωργικοῖς, εἶναι ἐν δρᾶμα τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας μετὰ δαψιλῶν ἐλεγειακῶν καὶ μαγικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα προσετέθησαν κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους εἰς τὴν περὶ Ὅρφέως καὶ Εὐρυδίκης μυθικὴν παράδοσιν. Ὁ Βεργίλιος ἀκολουθήσας εἰς τὴν κλίσιν τῶν Ἀλεξανδρινῶν, καθ' οὓς ὁ μῦθος ἦτο ἐρωτικός, πάντα τὰ στοιχεῖα τὰ συνθέτοντα τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ Ὅρφέως ἀνήγαγεν εἰς τὸν ἔρωτα αὐτοῦ διὰ τὴν Εὐρυδίκην.

Ὁ Βεργίλιος δεικνύει ἐν τῇ μυθολογίᾳ τῶν Γεωργικῶν του ποιὰν τινα προτίμησιν πρὸς τὰς μυθικὰς παραδόσεις μεταμορφώσεων. Οὕτως ὑπαινίσσεται τὴν μυθικὴν παράδοσιν περὶ τῆς Ἥριγόνης⁵, ἡ ὁποία παράδοσις συνήπεται πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Βάκχου· τὴν μεταμόρφωσιν τῆς κόρης τοῦ Λυκάονος εἰς ἄρκτον ὑπὸ τῆς Ἥρας⁶. Τὴν περὶ τοῦ στεφάνου τοῦ δοθέντος ὑπὸ τοῦ Βάκχου εἰς τὴν Ἀριάδνην καὶ περιληφθέντος εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀστερισμῶν⁶· τὴν μεταμόρφωσιν εἰς ἀλκυόνας τοῦ Κήϋκος καὶ τῆς Ἀλκυό-

1. Georg. IV 520 - 527.

2. Πρβλ. Heurgon, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 59 - 60.

3. Ἀνθολ. 64, 14.

4. Georg. I 33 - 34, 218· περὶ τῆς μυθικῆς αὐτῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἐκτάσεώς της ὄρα Ἡλιοπούλου Κ., Τὸ μυθικὸν στοιχεῖον ἐν ταῖς ἐλεγείαις τοῦ Τιβούλλου καὶ τῷ Corpus Tibullianum, ἐν Ἀθήναις 1954, σ. 52, σημ. 3, 4, 5.

5. Georg. I 138.

6. Αὐτόθι 222.

νος¹· τὴν μυθικὴν παράδοσιν μεταμορφώσεως τοῦ Νίσου καὶ τῆς Σκύλλης εἰς πτηνά²· τὴν περὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Φιλύρας καὶ μεταμορφώσεως τοῦ Κρόνου εἰς ἵππον³· τὴν τῆς μεταμορφώσεως τῆς Δήμητρος εἰς φορβάδα καὶ τοῦ Ποσειδῶνος εἰς ἐπιβήτορα ἵππον, ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν ὁποίων ἐγεννήθη ὁ ἵππος Ἀρίων⁴· τὴν περὶ μεταμορφώσεως τῆς Ἰναχίας Ἰοῦς ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς ἀγελάδα, τὴν ὁποίαν ἐφύλαττεν ὁ ὑπὸ τῆς ἀντιζήλου Ἥρας θεθεὶς Ἄργος, μετὰ τὸν φόνον τοῦ ὁποίου ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ ἢ Ἥρα ἔθεσεν εἰς καταδίωξιν τῆς εἰρημένης ἀγελάδος οἴστρον⁵· τὴν περὶ μεταμορφώσεως τῆς Πρόκνης εἰς χελιδόνα⁶· τὴν περὶ μεταμορφώσεως τοῦ Πρωτέως⁷· τὴν περὶ Φιλομήλας⁸.

Ἐπίσης ἀναφέρει ἐν τοῖς Γεωργικοῖς αὐτοῦ ἀνατολικὰς λατρείας. Οὕτω παραδείγματα χάριν μνημονεύει τὴν μητέρα τῶν θεῶν (Deorum mater) ἢ Μεγάλην μητέρα (Magna mater) Κυβέλην καὶ τὰ τύμπανα τὰ κρουόμενα κατὰ τὴν ὀργιαστικὴν λατρείαν αὐτῆς⁹. Ἐπίσης μνημονεύει τοὺς ἱερεῖς τῆς αὐτῆς θεᾶς καὶ φύλακας τοῦ Διὸς, ὄντος παιδίου, Κουρήτας, οἱ ὅποιοι κρούοντες κύμβαλα καὶ ὅπλα παρήγον θόρυβον, ὥστε νὰ μὴ γίνῃ ἀκουστός ὑπὸ τοῦ πατρὸς Κρόνου¹⁰. Ὡσαύτως παρενέβαλεν ὁ Βεργίλιος εἰς τὰ Γεωργικὰ αὐτοῦ δεισιδαιμονίας τῆς λαϊκῆς μαγείας. Οὕτω συνιστᾷ εἰς τὸν γεωργόν: « Αὐτὴ ἡ Σελήνη ἔδωκεν ἄλλας ἡμέρας εὐτυχεῖς ἐργασιῶν κατ' ἄλλην τάξιν. Φεῦγε τὴν πέμπτην (ἡμέραν ἀπὸ τῆς νέας σελήνης): Ὁ ὠχρὸς Πλούτων καὶ αἱ Εὐμενίδες ἐγεννήθησαν (κατ' αὐτήν). Ἐπειτα ἡ Γῆ δι' ἀπεχθοῦς τοκετοῦ ἐγέννησε καὶ τὸν Κοῖον καὶ τὸν Ἰαπετὸν καὶ τὸν ἄγριον Τυφώα, καὶ τοὺς ἀδελφούς (τῶν Γίγαντας), οἱ ὅποιοι εἶχον ὀρκισθῆ νὰ καταστρέψωσι τὸν οὐρανόν. Τρις δηλαδὴ ἐπεχείρησαν νὰ ἐπιθέσωσι τὴν Ὅσσαν ἐπὶ τοῦ Πηλίου καὶ νὰ κυλίσωσι ἐπὶ τῆς Ὅσσης τὸν δασώδη Ὀλυμπον· τρις ὁ Πατὴρ (Ζεὺς) ἀνέτρεψε διὰ τοῦ κεραυνοῦ τὰ ἐπισωρευθέντα ὄρη. Ἡ ἐβδόμη (ἡμέρα) μετὰ τὴν δεκάτην εἶναι εὐνοϊκὴ καὶ διὰ νὰ φυτεύῃ (τις) ἄμπελον καὶ διὰ νὰ δαμάξῃ τοὺς συλληφθέντας βοῦς καὶ διὰ νὰ προσθέτῃ νήματα εἰς τὸ ὕφασμα (διὰ νὰ ὑφαίνῃ): ἡ ἐνάτη εἶναι καλυτέρα διὰ τὴν φυγὴν (τῶν δούλων), δυσμενὲς δὲ διὰ τὰς κλοπὰς »¹¹.

1. Georg. I 399.

2. Αὐτόθι 404 - 409.

3. Αὐτόθι III 92 - 94.

4. Αὐτόθι 122.

5. Αὐτόθι 152 - 153.

6. Αὐτόθι IV 15.

7. Αὐτόθι 407 κξξ.

8. Αὐτόθι 511.

9. Αὐτόθι IV 64: « et Matris quate cymbala circum ».

10. Αὐτόθι 150 - 151.

11. Αὐτόθι I 276 - 286.

Τάσις πρὸς τὸ πάθος καὶ τὸ φρικῶδες

Ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τοῦ Βεργιλίου παρατηρεῖται ποιά τις τάσις πρὸς ἔκφρασιν τοῦ φρικώδους καὶ ἰσχυρῶν παθημάτων τῆς ψυχῆς, ἐμποιοῦντων μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Ὁ ποιητὴς μιμούμενος τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς παρέχει ἔντονα γνωρίσματα τῆς μορφῆς καὶ ζωηρὰ ἐν τῇ ἐκφράσει, ἐπιδιδώκων τὴν ἐπιβολὴν ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ἀναγνώστου.

Τὴν τάσιν αὐτὴν τοῦ Βεργιλίου πρὸς τὸ φρικῶδες βλέπομεν ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἐπιζωφτίας, ἡ ὁποία ἠφάνισε τὰ βοσκήματα τοῦ Νωρικοῦ¹: «*Tum sciat, aerias Alpes et Norica si quis | castella in tumultis et Iapydis arva Timavi | nunc quoque post tanto videat desertaque regna | pastorum et longe saltus lateque vacantes. | Hic quondam morbo caeli miseranda coorta est | tempestas totoque autumnus incanduit aestu, | et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum, | corrumpitque lacus, infecit pabula tabo. | Nec via mortis erat simplex; sed ubi ignea venis | omnibus acta sitis miseros adduxerat artus, | rursus abundabat fluidus liquor omniaque in se | ossa minutatim morbo collapsa trahabat. | Saepe in honore deum medio stans hostia ad aram, | lanea dum nivea circumdatur infula vitta, | inter cunctantes cecidit moribunda ministros. | Aut siquam ferro mactaverat ante sacerdos, | inde neque impositis ardent altaria fibris, | nec responsa potest consultus reddere vates, | ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri, | summaque ieiuna sanie infusatur arena. | Hinc laetis vituli vulgo moriuntur in herbis, | et dulces animas plena ad praesaepia reddunt;... Balatu pecorum et crebris mugitibus amnes | arentesque sonant ripae collesque supini. | Iamque catervatim dat stragem atque aggerat ipsis | in stabulis turpi dilapsa cadavera tabo, | donec humo tegere ac foveis abscondere discunt. | Nam neque erat coriis usus, nec viscera quisquam | aut undis abolere potest aut vincere flamma; | ne tondere quidem morbo illuvieque peresa | vellera nec telas possunt attingere putres; | verum etiam invisos siquis tentarat amictus, | ardentes papulae atque immundus olentia sudor | membra sequebatur, nec longo deinde moranti | tempore contactos sacer artus ignis edebat*».

Τὴν τάσιν αὐτὴν παρατηροῦμεν ὡσαύτως ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν προκαλόντων τρόμον ὄψεων², ἐν τῇ μονομαχίᾳ τῶν δύο ἀντεραστῶν ταύρων³ καὶ ἐν ἄλλαις περιγραφαῖς.

1. Georg. III 474 - 566· πρβλ. καὶ Hanozin P., L'épizootie du Norique, ἐν Les Étud. Class. 1933, p. 495 - 502.

2. Georg. III 416 - 439.

3. Αὐτόθι 219 κέξ.

Ποιητικαὶ περιφράσεις πρὸς δήλωσιν θεῶν

Ὁ Βεργίλιος ἀρέσκεται εἰς ποιητικὰς περιφράσεις πρὸς δήλωσιν τῶν θεῶν, ἡ δὲ περιφρασις, ὡς γνωστόν, εἶναι συνήθεια τῶν Ἀλεξανδρινῶν, μαρτυροῦσα μυθολογικὰς γνώσεις. Προκειμένου περὶ θεῶν, ἡ περιφρασις ἐπιτρέπει νὰ ποικίλλῃ τις τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀνομάτων των εἰς τὸ ἄπειρον. Οὕτω παραδείγματος χάριν ὁ Ἀπόλλων ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Βεργιλίου *Pastor ab Amphrhyso*¹, τοῦτέστι *Amphrysiūs*, ὡς διαφυλάξας κατὰ τὸν μῦθον παρὰ τὸν ποταμὸν τῆς Θεσσαλίας Ἀμφρυσὸν τὰ ποίμνια τοῦ Ἀδμήτου, βασιλέως τῶν Φερρῶν. Ὡσαύτως ὁ αὐτὸς θεὸς ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Βεργιλίου *Thymbraeus Apollo*² ὡς λατρευόμενος ἐν Θύμβρα, περιοχῇ τῆς Τρωάδος, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπῆρχε περικαλλὴς ναὸς τοῦ θεοῦ τούτου. Ὡσαύτως ὁ Βεργίλιος φεύγων τὴν μακροπέριαν ἀρέσκεται εἰς βραχείας μυθικὰς εἰκόνας καὶ παρομοιώσεις, ἐν ταῖς ὁποίαις μνημονεύει ὄνομα τι, ἀποσκοπῶν ἐνίοτε ἄλλα ἀνήκοντα εἰς τὸ αὐτὸ γένος, τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ γίνῃ μνεῖα μετὰ τοῦ ἀναφερομένου. Τοῦτο δέον νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸ ὅτι ὁ ποιητὴς ἠκολούθησε παρομοίας μυθικὰς παραδόσεις οὔσας εἰς κυκλοφορίαν ἄλλοτε καὶ μὴ διασωθείσας ἢ εἰς ἰδιαιτέραν προτίμησίν του πρὸς ὠρισμένα πρόσωπα. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι ὑπαινισσόμενος τὴν περὶ Ἡριγόνης μυθικὴν παράδοσιν³ οὐδὲν ἀναφέρει περὶ Ἰκαρίου καὶ Βάκχου. Δι' ἐνὸς στίχου καὶ δύο ἐπὶ πλέον λέξεων («*Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno, | acer equis!*»)⁴ μᾶς παρέχει δύο μυθικὰς εἰκόνας, ἐν ταῖς ὁποίαις δὲν μνημονεύονται ὅλα τὰ πρόσωπα ἀλλὰ τὸ μὲν *Hippodame* καὶ τὸ *Pelops acer equis* ὑπομιμνήσκουσι τὸν Οἰνόμαον κοὶ τὴν κατ' αὐτοῦ νίκην ἐν ἀρματοδρομίᾳ τοῦ Πέλοπος ἔνεκα τοῦ Ποσειδῶνος, ἡ δὲ δευτέρα μυθικὴ εἰκὼν *humero Pelops insignis eburno* ὑπομιμνήσκει τὸν Τάνταλον καὶ τὴν παρ' αὐτῷ ἐστίασιν τῶν θεῶν ἐκ τῶν σαρκῶν τοῦ Πέλοπος καὶ ἰδίᾳ τῆς Δήμητρος. Ὑπαινισσόμενος τὴν μυθικὴν παράδοσιν περὶ μεταμορφώσεως τῆς Προκνῆς εἰς χελιδόνα διὰ τῆς μυθικῆς εἰκόνης «*et manibus Progne pectus signata cruentis*»⁵ οὐδὲν ἀναφέρει διὰ τὸν Τηρέα, Ἰτυν καὶ τὴν Φιλομήλαν, ἀλλὰ ὑπομιμνήσκει ἀπλῶς διὰ τῆς λέξεως *Progne* γνωστοτάτην εἰς τοὺς ἀναγνώστας μυθικὴν παράδοσιν καὶ τὰ ἕτερα πρόσωπα τοῦ αὐτοῦ μύθου. Ὡσαύτως μνημονεύων τοὺς Κουρῆτας καὶ τὸ Δικταῖον ἄντρον διὰ τῆς μυθικῆς ποιητικῆς εἰκόνης «*— canoros | Curentum sonitus crepitantia aera secutae | Dictae caeli regem*

1. Georg. III 2.

2. Αὐτόθι IV 323.

3. Αὐτόθι I 33-34, 218.

4. Αὐτόθι III 7-8.

5. Αὐτόθι IV 15.

pravere sub antro»¹ ὑπομιμνήσκει τὴν γέννησιν τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῷ εἰρημένῳ ἄντροῦ. Ἐπίσης ἀποκαλῶν τὰς μελίσσας Cecropias² καθιστᾷ αὐτὰς δημότιδας τῶν Ἀθηνῶν³ καὶ ὑπομιμνήσκει τὸν μυθικὸν βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν Κέκροπα καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀγροτικὴν λατρείαν τῆς Ἀττικῆς. Ἀξιοπαρατήρητος εἶναι καὶ ἡ παρομοίωσις, ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τῶν Κυκλώπων, ἐχόντων τὸ ἐργαστήριον τῶν ἐν τῷ βάθει τῆς Αἴτνης⁴.

Ἀξιοσημείωτος ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ παρὰ Βεργιλίῳ προσωποποιήσις ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Οὕτω λέγει Invidia προσωποποιῶν τὸν φθόνον: «Invidia infelix Furias amnemque severum | Cocyti metuet»⁵. Ὡσαύτως γράφει: «Saevit et in lucem Stygiis emissa tenebris | pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque, | inque dies avidum surgens caput altius effert»⁶.

Ἀπαριθμήσεις

Ὡς γνωστόν, οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου παρουσίασαν τὴν ποίησιν τοῦ καταλόγου⁷, τουτέστι παρήγαγον διδακτικὰ ποιήματα, ἐν τοῖς ὁποίοις περιελάμβανον ὀνοματολογίας καὶ καταλόγους· οὕτω παραδείγματος χάριν ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ δευτέρᾳ ῥαψωδίᾳ τῆς Ἰλιάδος παρῆχει κατάλογον τῶν νεῶν, ἐφ' ὧν οἱ Ἕλληνες ἦλθον εἰς Τροίαν, τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν, τῶν Τρώων καὶ τῶν ἐπικούρων. Ὡσαύτως ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως, τὴν ὁποίαν βλέπομεν ἐν τῇ ῥαψωδίᾳ Σ τῆς Ἰλιάδος, περιέχεται κατάλογος (στίχ. 479 κξ.) τῶν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος παραστάσεων. Διδακτικὰ ποιήματα ἔχοντα τὸν χαρακτήρα καταλόγου ἦσαν καὶ τὰ ποιήματα τοῦ Ἡσιόδου Θεογονία, Κατάλογος τῶν γυναικῶν καὶ μεγάλοι Ἅοιαι. Ὁ κατάλογος ἐν τῇ δευτέρᾳ ῥαψωδίᾳ τῆς Ἰλιάδος καὶ αἱ γενεαλογίαι τοῦ Ἡσιόδου ἔχουσιν ἀξίαν παραδείγματος.

Σὺν τῇ προόδῳ τῆς καλαισθησίας ἡ ποίησις ἀπὸ ἀλλαγῆς τῶν καταλόγων καὶ ἀπαριθμήσεων. Ἐνεφανίσθησαν ὅμως ἐκ νέου οἱ κατάλογοι, αἱ ἀπαριθμήσεις ἐν τῇ ποιήσει τῶν Ἀλεξανδρινῶν, οἱ ὁποῖοι ἐφίλουν τὰς σημειώσεις, τὰς ὀνοματολογίας καὶ τοὺς καταλόγους· συνέχον εὐχαρίστως τὴν ἀνάπτυξιν πρὸς τὴν διαπλάτυνσιν, τὴν ἐπινόησιν τῶν λεπτομερειῶν πρὸς τὴν ὀνοματολογίαν. Οὗτοι κατέστησαν τὸν κατάλογον ἀπλοῦν μηχανισμόν ἀναπτύξεως

1. Georg. IV 150 - 152.

2. Αὐτόθι 177.

3. Πρβλ. καὶ αὐτόθι 270: Cecropium thymum.

4. Αὐτόθι 170 - 175.

5. Αὐτόθι III 37.

. Αὐτόθι 551 - 553.

7. Πρβλ. Skutsch F., Aus Vergils Fruehzeit, Leipzig 1901, s. 50 - 60, 105.

παρ' αὐτοῖς ὁ κατάλογος ἀπέβη ὁ στοιχειώδης τύπος τῆς περιγραφῆς, εἰς ἣν ἡσκοῦντο καθημερινῶς ἐν ταῖς σχολαῖς των. Περιγραφή, ἀπαριθμήσις καὶ παρέκβασις ἦσαν αἱ συνήθεις συνταγαὶ τῆς ῥητορικῆς τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων.

Ἡ ποίησις τοῦ καταλόγου ἀπαντᾷ ὡσαύτως παρὰ τοῖς λατίνοις ποιηταῖς τῶν χρόνων τῆς αὐτοκρατορίας· ἰδίᾳ ἔκαμαν κατάχρησιν τοῦ καταλόγου ἐν τοῖς ἔργοις των ὁ Silius Italicus καὶ ὁ Ausonius¹. Κατάλογοι, ἀπαριθμήσεις ἀπαντῶνται καὶ ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τοῦ Βεργιλίου, ὡς καὶ ἐν τῇ Αἰνείαδι (VII, X)· τούτων παραθέτω τινάς. Οὕτως ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῶν Γεωργικῶν (στίχ. 91-108) παρέχει ὁ Βεργίλιος κατάλογον τῶν ὀνομαστῶν οἴνων τῆς ἀρχαιότητος: «Sunt Thasiae vites, sunt et Mareotides albae, | pinguibus hae terris habiles, levioribus illae, | et passo Psithia utilior tenuisque Lageos, | tentatura pedes olim vincturaque linguam; | purpureae, preciaeque, et quo te carmine dicam, | Rhaetica? nec cellis ideo contendere Falernis. | Sunt et Aminneae vites, firmissima vina, | Tmolius adsurgit quibus et rex ipse Phanaeus; | argitisque minor, cui non certaverit ulla | aut tantum fluere aut totidem durare per annos. | Non ego te, dis et mensis accepta secundis, | transierim, Rhodia, et tumidis, Bumaste, racemis. | Sed neque, quam multae species, nec nomina quae sint, | est numerus: neque enim numero comprehendere refert; | Quem qui scire velit, Libyci velit aequoris idem | discere quam multae Zephyro turbentur arenae, | aut, ubi navigiis violentior incidit Eurus, | nosse quot Ionii veniant ad litora fluctus»· τούτέστι «Ὑπάρχουσιν ἄμπελοι τῆς Θάσου, ὑπάρχουσι καὶ λευκαὶ (αἱ ἔχουσαι λευκὰς σταφυλὰς) Μαρεώτιδες, αὐταὶ (αἱ Μαρεώτιδες) κατάλληλοι διὰ παχείας γαίας, ἔκείναι (αἱ Θάσαι) δι' ἑλαφροτέρας, καὶ ἡ ψιθία (ἄμπελος) ἡ χρησιμωτέρα διὰ τὸν ἕξ ἀσταφίδων οἶνον (εἶδος γλυκέος οἴνου) καὶ ἡ τρυφερὰ Λάγειος, ἡ ὁποία κάποτε θὰ προσβάλῃ τοὺς πόδας καὶ θὰ δέσῃ τὴν γλῶσσαν· αἱ ἐρυθραὶ (ἄμπελοι, αἱ ὧν αἱ σταφυλαὶ εἶναι ἐρυθραὶ) καὶ αἱ πρώιμοι (ἄμπελοι), καὶ διὰ τοῖου ἔσματος θὰ ὑμνήσω σε, Ραιτική (ἄμπελος); μὴδὲ διὰ τοῦτο σπεῦδε εἰς τὰς Φαλερνὰς ἀποθήκας. Ὑπάρχουσι καὶ αἱ Ἀμινναῖαι ἄμπελοι, οἶνοι πάρα πολὺ ἀντέχοντες εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χρόνου, εἰς τοὺς ὁποίους ὑποχωρεῖ (πρὸ τῶν ὁποίων ἀνίσταται ὡς κατώτερος) ὁ Τμώλιος καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς (τῶν οἴνων) Φαναῖος· καὶ ἡ μικροτέρα ἄμπελος τοῦ Ἀργους, πρὸς τὴν ὁποίαν οὐδεμία (ἄμπελος) θὰ ἀντηγωνίζετο ἢ εἰς τὸ νὰ εἶναι τοσοῦτο πλήρης χυμοῦ ἢ εἰς τὸ νὰ διαρκῇ ἐπὶ τόσον πολλὰ ἔτη. Ἐγὼ δὲν θὰ παρασιωπήσω σε, Ροδία (ἄμπελος) ἀρεστὴ εἰς τοὺς θεοὺς (εἰς τὰ γεύματα

1. Πρβλ. Pichon René, Les derniers écrivains profanes, Paris 1906, p. 157-158.

τῶν θεῶν) καὶ εἰς τὰς δευτέρας τραπέζας (εἰς τὰ ἐπιδόρπια) καὶ (σε) Βούμαστε (ἄμπελος μετὰ σταφυλῶν μεγάλων ὡς οἱ μαστοὶ ἀγελᾶδων) μετὰ τῶν ὀγκωδῶν σταφυλῶν. Ἀλλ' οὐτε (εἶναι δυνατόν νὰ ἀριθμηθῶσι), πόσον πολλὰ (εἶναι) τὰ εἶδη, οὐδὲ ποῖα εἶναι τὰ ὀνόματά των· καὶ βεβαίως δὲν εἶναι ὠφέλιμον νὰ περιλάβωμεν δι' ἀριθμοῦ (νὰ ἀπαριθμήσωμεν)· τοῦτο, ὅστις θέλει νὰ μάθῃ, τὸ αὐτὸ θέλει νὰ μάθῃ, (δηλαδή) πόσον πολλοὶ ἄμμοι τοῦ Λιβυκοῦ πελάγους ταράσσονται ὑπὸ τοῦ Ζεφύρου ἢ, ὅταν ὁ ὀρμητικώτερος Εὖρος πίπῃ εἰς τὰ πλοῖα, νὰ μάθῃ πόσα Ἰόνια κύματα φθάνουσιν εἰς τὰς ἀκτὰς».

Ὁσαύτως ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ τῶν Γεωργικῶν παρέχεται ἀπαρίθμησης τῶν ἀγαθῶν τῆς Ἰταλίας¹. Ἀλλὰ καὶ ἕτερον κατάλογον ἀπαντῶμεν ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ τῶν Γεωργικῶν: «Καὶ οἱ ἄνθρωποι διστάζουσι νὰ φυτεύσωσι (δένδρα) καὶ νὰ ἀναλώσωσιν (εἰς αὐτὸ) τὴν φροντίδα (των); Διὰ τί ν' ἀκολουθήσω (κατὰ τὴν ἀρίθμησην) τὰ μεγαλύτερα (δένδρα); αἱ ἰτέαι καὶ τὰ χαμηλὰ σπάρτα, ἣ ἐκεῖνα παρέχουσι φύλλωμα εἰς τὰ κτήνη (ὡς τροφήν) ἢ εἰς τοὺς ποιμένας σκυῖαν καὶ φράκτιν εἰς τὸν ἐσπαρμένον (σίτον) καὶ χόρτα εἰς τὸ μέλι (εἰς τὰς μελισσας). Εὐχαριστεῖ προσέει νὰ παρατηρῇ τις τὴν Κύτωρον κυματίζουσαν ἐκ πύξου καὶ τὰ δάση ζητύνης (πεύκων) τῆς Νάρκυος, εὐχαριστεῖ νὰ βλέπῃ τις τὰς ἀρούρας τὰς μὴ ὑπαχθείσας εἰς τὰς δικέλλας, (τὰς μὴ ὑπαχθείσας) εἰς οὐδεμίαν φροντίδα τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὰ τὰ ἄγωνα δάση ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Καυκάσου, τὰ ὅποια θραύουσιν καὶ παρασύρουσι συνεχῶς οἱ θυμώδεις Εὖροι, δίδουσι ἄλλα ἄλλους γόνους (καρπούς), δίδουσι τὸ ὠφέλιμον ξύλον, πεύκας διὰ τὰ πλοῖα, καὶ διὰ τοὺς οἴκους κέδρον καὶ κυπαρίσσους· ἐντεῦθεν (ἐκ τούτων τῶν δένδρων) οἱ γεωργοὶ κατεσκεύασαν ἀκτῖνας διὰ τοὺς τροχοὺς, ἐντεῦθεν τυμπανοειδεῖς τροχοὺς διὰ τὰς ἀμάξας καὶ ἔθεσαν κυρτά, τρόπιδας εἰς τὰ πλοῖα. Αἱ ἰτέαι εἶναι γόνιμοι εἰς πλέγματα, αἱ μελῖαι εἰς φύλλα, καὶ ἡ μύρτος καὶ ἡ κρανέα (εἶναι γόνιμοι) εἰς ἀκόντια ἱσχυρὰ καὶ κατάλληλα διὰ τὸν πόλεμον· οἱ σμίλακες κάμπονται εἰς Ἰτουραῖα τόξα. Ἐπίσης αἱ λείαι φυλλοῦραι ἢ ἡ διὰ τὸν τόγνον λεία πύξος δέχονται μορφήν (παρὰ τοῦ ἐργάτου) καὶ κοιλαίνονται (ὑπὸ τοῦ ὀξέος σιδήρου). Ἐπίσης καὶ ἡ ἐλαφρὰ κλήθρα (ναῦς) κολυμβᾷ ἐπὶ τοῦ ὀρμητικοῦ κύματος, σταλεῖσα εἰς τὸν Πάδον (γενομένη ποταμόπλοιοι). Ἐπίσης αἱ μελισσαι κρύπτουσαι τῷ σμήνῃ (των) καὶ ἐντὸς τῶν κοίλων φλοιῶν καὶ εἰς τὸ κοίλωμα τῆς σεσηπότης πρίνου»².

Ὁσαύτως γράφων περὶ τῆς τέχνης τῶν κήπων ἀπαριθμεῖ τὰ εἶδη τῶν ἐν αὐτοῖς λαχάνων καὶ φυτῶν μετὰ τῶν καρπῶν των: «*atque equidem extremo nō tam sub fine laborum | vela traham et terris festinem adver-*

1. Georg. II 143 - 176.

2. Αὐτόθι II 433 - 453.

tere proram, | forsitan et, pingues hortos quae cura colendi | ornaret, canerem, biferique *rosaria* Paesti, | quoque modo potis gauderent *intiba* rivis | et virides *apio* ripae tortusque per herbam | cresceret in ventrem *cucumis*; nec sera comantem | *narcissum* aut flexi tacuissim *vinem* acanthi pallentesque *hederas* et amantes litora *myrtos* »¹.

Ὡσαύτως ἀπαριθμεῖ τοὺς ἐχθροὺς τῶν μελισσῶν: « Nam saepe favos ignotus adedit | stellio et luci fugis congesta cubilia blattis, | immisique sedens aliena ad pabula fucus | aut asper crabro imparibus se immiscuit armis, | aut dirum, tineae, genus, aut invisā Minervae | laxos in foribus suspendit aranea casses »².

Παρέχει ἐπίσης ἀπαρίθμησιν μυθολογικῶν ὀνομάτων· οὕτως ἀπαριθμεῖ τὰ ὀνόματα τῶν θαλασσίων νυμφῶν, αἱ ὁποῖαι καθήμεναι πέριξ τῆς Κυρήνης ἐνήθον Μιλήσια ἔρια, ὅτε ἠκούσθησαν οἱ θρηῖνοι τοῦ Ἀρισταίου κλαίοντος τὴν καταστροφὴν τῶν μελισσῶν του: « Eam circum Miliesia vellera Nymphae | carpebant, hyali saturo fucata colore, | *Drymoque*, *Xanthoque*, *Ligeaque*, *Phyllodoceque*, | caesariem effusae nitidam per candida colla; | [*Nesae*, *Spioque*, *Thaliaque*, *Cymodoceque*] | *Cydippeque* et flava *Lycorias*, altera virgo, | altera tum primos *Lucinae* experta labores; | *Clioque* et *Beroe* soror, Oceanides ambae, | ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae, | atque *Ephyne*, atque *Opis*, et Asia *Deiopea*, | et tandem positis velox *Arethusa* sagittis »³. Πλὴν τούτων καὶ πολλὰ ἀπαριθμήσεις ἀπαντῶνται ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τοῦ Βεργιλίου.

Ἐπιδράσεις τῶν ἔργων τῆς τέχνης

Εἰς τῶν χαρακτήρων τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ πνεύματος ἦτο ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὰς τέχνας. Εἰς τὴν λογοτεχνίαν τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων παρατηρεῖται ἐπίδρασις τῶν ἔργων τέχνης. Ἰδιαιτέρως παρατηρεῖται στενωτάτη σχέσις μεταξὺ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καὶ τῆς ποιήσεως· οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ποιηταὶ ἐλάμβανον τὰ πρότυπα τῶν διαφόρων σκηνῶν τῆς ποιήσεώς των ἐκ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, ἐκ τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς.

Ἡ τοιαύτη σχέσις ποιήσεως καὶ ἔργων τέχνης ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ποιητῶν. Οὕτω π.χ. ὁ Ὀράτιος παρετήρησεν ὅτι ἡ ζωγραφικὴ ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν ποίησιν· ὅτι ἐν ποίημα δέον νὰ κρίνεται, ὥς εἰς πίναξ: « Ut pictura poesis. Erit quae, si propius stes, | te capiat magis,

1. Georg. IV 116 - 124.

2. Αὐτόθι 242 - 247.

3. Αὐτόθι IV 334 - 344.

4. Ars Poet. 361.

et quaedam, si longius abstes; | haec amat obscurum, volet haec sub luce videri». 'Αλλὰ καὶ ὁ Κικέρων ἐτόνισεν ὅτι ἡ ποίησις πρέπει νὰ εἶναι ὁμιλοῦσα ζωγραφικὴ, ἡ δὲ ζωγραφικὴ ἄφωτος ποίησις: «*roema loquens pictura, pictura tacitum poema debet esse*»¹.

Τὸ φαινόμενον τῆς φιλολογικῆς ἐμπνεύσεως τοῦ Βεργιλίου ἐκ τῶν ἔργων τέχνης κατὰ μίμησιν τῶν 'Αλεξανδρινῶν ποιητῶν παρατηρεῖται ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τοῦ Βεργιλίου, ὡς ἐν τοῖς Βουκολικοῖς² καὶ ἐν τῇ Αἰνείαδι³. Εἰς τὰς τοιαύτας φιλολογικὰς του ἐμπνεύσεις ἐξ ἔργων τέχνης ὁ Βεργίλιος ἢ περιορίζεται νὰ περιγράψῃ κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον πιστῶς ὅτι εἶδεν εἰς ἔργον τι τέχνης ἢ εἰς μίαν οἰκογένειαν ἔργων τέχνης, ἢ λαμβάνει τὰς ἀναμνήσεις του ἐκ τῶν ἔργων τέχνης ὡς ἀφετηρίαν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐπινοεῖ καὶ δημιουργεῖ στοιχεῖα φέροντα τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητός του. Κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον τρόπον ἐργασθεὶς ὁ Βεργίλιος παρήγαγε τὴν περιγραφὴν τοῦ συμβολικοῦ ναοῦ, τὸν ὁποῖον ὠνειρεύθη νὰ ἀνεγείρῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Αὐγούστου παρὰ τὰς ὀχθὰς τοῦ Μιγκίου⁴. Αἱ θύραι τοῦ μαρμαρίνου αὐτοῦ ναοῦ, λέγει, θὰ ἀπεικονίζωσι διὰ χρυσοῦ καὶ ἐλεφαντοστοῦ τοὺς πολεμικοὺς ἄθλους τοῦ 'Οκταβιανοῦ, τοῦ νέου αὐτοῦ Κυρίνου, κατὰ τῶν λαῶν τῆς 'Ανατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, τοὺς ὁποίους κατέβαλεν⁵. Πιθανῶς ὁ Βεργίλιος ἐνεπνεύσθη τὴν περιγραφὴν αὐτὴν ἐξ ἀναμνήσεων, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκ τοῦ μετὰ παρομοίων θυρῶν ναοῦ τῆς 'Αθηνᾶς τῆς Συρακουσίας, αἱ ὁποῖαι παρίστανον σκηνὰς μάχης καὶ τὰς ὁποίας ὁ Κικέρων (Verr. IV 124) ἐκάλεσε τὰς ὥραιότερας τῆς ἐποχῆς του· παρομοίαις θύρας κατὰ τὸν Προπέρτιον εἶχε καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ Παλατινοῦ ναοῦ τοῦ 'Απόλλωνος· ἦκασαν λοιπὸν ὅτι τοιαῦται θύραι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Βεργιλίου ἦσαν γνωστόταται⁶.

'Εργὸν τέχνης ὑπομιμνήσκει ὁ πίναξ τῆς καταστρεπτικῆς δυνάμεως θυέλλης ἐνσκηπνάσης εἰς σιτοφόρον ἀγρόν⁷. Κατὰ τὸν πίνακα τοῦτον, ἐν ᾧ ὁ θεριστὴς ἤρχισε τὸ ἔργον του, ἐνσκήπτει θύελλα, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἀποσπῶνται οἱ στάχυες καὶ ἐκσφενδονίζονται μακρὰν τοῦ ἀγροῦ, ἐν ᾧ τὰ ἄχυρα αἰωροῦνται

1. De orat. III 26.

2. 'Ηλιοπούλου Κ. Ν., Ποπλίου Βεργιλίου Μάρωνος ἔργα. I. Βουκολικά (I, II), 'Εν 'Αθήναις 1957, σ. 97-98.

3. 'Ο Fritz Weege, Virgilio e l'arte figurativa, ἐν Conferenze Virgiliane, Milano 1931, p. 93-119 ἀναφέρει παραδείγματα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Βεργιλίου, ἰδίᾳ ἐκ τῆς Αἰνείαδος, ἐν τοῖς ὁποίοις φαίνεται ἡ φιλολογικὴ ἐμπνευσις τοῦ Βεργιλίου ἐξ ἔργων τέχνης.

4. Georg. III 13-39.

5. Αὐτόθι 26 κέξ.

6. Weege Fr., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 114· πρβλ. καὶ Drews D. K., ἐν Amer. Journ. of Phil. 1929, p. 242-254.

7. Georg. I 316-334.

εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν. Ἀφ' ἐτέρου, ὅταν παύσωσι πνέοντες οἱ ὀρμητικοὶ ἄνεμοι, πίπτουσι καταρρακτώδεις βροχαὶ καταπνίγουσαι τὴν σποράν, αὐξάνουσαι τοὺς ποταμοὺς καὶ καθιστῶσαι τρικυμιώδη τὴν θάλασσαν. Ἐπίσης ὁ Ζεὺς ἐξακοντίζει κερανοὺς ἐμποιοῦντας τρόμον εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς ἀνθρώπους καὶ τὰ θηρία. Ἐπίσης ἔργα τέχνης ὑπομιμνήσκουσιν ἡ περιγραφή τῆς δαμάλεως², τοῦ νεαροῦ ἵππου³ καὶ ἡ τῆς ἀρματοδρομίας⁴, αἱ ὁποῖαι περιγραφαὶ καταπληθύνουσι διὰ τῆς τῶν λεπτομερειῶν ἀναζητήσεως.

Ποιητικὴν ἔμπνευσιν τοῦ Βεργιλίου ἐν τοῖς Γεωργικοῖς κατ' ἐπίδρασιν τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ὀρφέως καὶ τῆς Εὐρυδίκης, τὸ ὁποῖον ἐν ᾧ δὲν ἀπετέλεσε θέμα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἀντιθέτως ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος ἦτο συχνότατον θέμα τῆς τέχνης⁵. Ἡ Λέσχη τῶν Δελφῶν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Πολύγνωτος παρέστησε τὸν κάτω κόσμον, τὴν καθόδον τοῦ Ὀδυσσεύς εἰς τὸν Ἅδην, ἐνθα πληροφορεῖται παρὰ τοῦ Τειρεσίου τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὴν πατρίδα, εἶναι ἐν τῶν ἔργων τέχνης μετὰ θέματος ἀναλόγου πρὸς τὴν ἐν τοῖς Γεωργικοῖς καθόδον τοῦ Ὀρφέως εἰς τὸν Ἅδην· εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πολυγνώτου ὁ Ὀρφεὺς παρίστατο καθήμενος μετὰ τὴν λύραν ἀνὰ χεῖρας μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν Ἑλυσίων πεδίων⁶. Ἐπίσης τὸ θέμα τοῦτο βλέπομεν ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ τῆς Πομπηίας, δημοσιευθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Sogliano⁷ καὶ τοῦ Presuhn⁸. Ὡσαύτως τὸ βλέπομεν εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου τῆς Νεαπόλεως, τὸ παριστῶν τὸν Ὀρφέα ἑστραμμένον πρὸς τὴν Εὐρυδίκην, ὅπισθεν δὲ αὐτῆς ἱστάμενον τὸν Ἑρμῆν καὶ ψαύοντα τὸν βαρχίονα αὐτῆς, διὰ τὴν εἰδοποίησιν αὐτὴν ὅτι πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ πάλιν εἰς τὸν Ἅδην⁹.

Ἐν κατακλείδι παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ἀλεξανδρινισμός κατέχει μεγάλην θέσιν ἐν τοῖς Γεωργικοῖς τοῦ Βεργιλίου, ἀλλ' ὅτι καὶ ὁ κλασικισμός εὐρίσκεται συνηνωμένος ἐν αὐτοῖς. Ὁ Βεργίλιος διὰ τῶν Γεωργικῶν του ἀπέδειξε ὅτι ἠδύνατο νὰ συνδυάσῃ τὴν τέχνην τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν πρὸς τὴν τέχνην τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ἡ ἐργασία τῆς ἐκλεπτύνσεως, ἡ λεπτολόγος ἐπεξεργασία, ἡ ἐπιτυχὴς συναρμογὴ ἰδεῶν καὶ λέξεων, ἡ καθαρότης τῆς μορφῆς, ἡ ἀβρότης τῆς ἐκφράσεως, ἡ ἐπίπνοος ἀναζητήσεις τῆς ὀρθῆς ἐντυπώσεως εἶναι

1. Georg. I 316-334.

2. Αὐτόθι III 51-59.

3. Αὐτόθι 75-78.

4. Αὐτόθι 103-112.

5. Gruppe O., Orpheus, ἐν Roscher's Lexikon, στ. 1172 κέξ.

6. Πανσ. 10, 30, 6-7.

7. Ἐν Giorn. delli scavi di Pomp., p. 79.

8. Die n. Ausgr. v. Pomp. III 2 καὶ 6.

9. Furtwängler-Urlichs, Denkm. Gr. u. röm. Sculptur, s. 40, Taf. 12* πρβλ. καὶ Gruppe O., ἐνθ' ἄνωτ., σ. 1194.

γνωρίσματα τῆς τέχνης τοῦ Βεργιλίου ἐν τοῖς Γεωργικοῖς. Ἐν αὐτοῖς ἐπικρατεῖ ἡ ἰσορροπία συμφιλιοῦται καὶ συνάπτεται τὸ Ρωμαϊκὸν πνεῦμα πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν χωρὶς τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα τῶν Ρωμαίων νὰ ἀποβάλλῃ τὰς ἐμφύτους αὐτοῦ ιδιότητας· μόνον ἀναμειγνύονται μετ' αὐτῶν δάνειαι ιδιότητες, μετρίζουσαι πῶς τὰς ἐμφύτους. Διατηρεῖται τὸ πρακτικὸν Ρωμαϊκὸν πνεῦμα, ἀλλ' ἐξηυγενισμένον δι' ὑψηλῶν αἰσθημάτων. Καθόλου τὸ ἐθνικὸν ρωμαϊκὸν πνεῦμα ζητεῖ καὶ εὐρίσκει κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου εἰς τὸν ἑλληνικὸν κλασικισμὸν καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἀλεξανδρινῶν τὴν ἔκφρασιν τῶν βαθυτέρων του πόθων· τοῦτο ἀκριβῶς ἀντανακλῶσι τὰ Γεωργικὰ τοῦ Βεργιλίου.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ